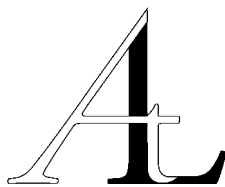

e - I S S N 2 6 6 9 - 2 4 4 9

Archivum Lithuanicum 23

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 23

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2021

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),

(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),

UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),

JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),

VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),

HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* † (kalbotyra / linguistics),

PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),

JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Dovilė Gervytė

Maironio autoređagavimas: neapsisprendimo dėl pakeitimų pernaša o 9

Mindaugas Šinkūnas

Korektūriniai spaudos skirtumai kai kuriose lietuviškose XVI–XVII a. knygoose o 41

Birutė Triškaitė

Jono Jokūbo Kvanto akademinės veiklos ataskaita:

Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras 1724 m. o 59

Ona Aleknavičienė

Kalba ir tapatybė Kristijono Gotlybo Milkaus žodyno *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch* (1800) pratarmėse: diskurso analizė o 101

Inga Strungytė-Liugienė

Johanno Arndto *Rojaus Darželio* maldų redagavimo istorija (1807–1817) o 137

Jurgita Venckienė

Kazimiero Jauniaus *Lietuviškas Kalbomōklis. Baltiko padangese* (1897) –

Jono Jablonskio *Lietuviškos kalbos gramatikos* (1901) šaltinis o 161

Reda Griškaitė

Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo

Dzieje narodu litewskiego „akademiškumo“ liudijimas o 191

Roma Bončkutė

Johannes Voigto *Geschichte Preußens* (1827–1839) nuorodos

Simono Daukanto veikale *BUDA Senowęs-Lėtuwiū Kalnienū ir Zámajtiū* (1845) o 269

Карина Чарыкова

Топография Симонаса Даукантаса в Санкт-Петербурге o 299

Recenzijos (Reviews)

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Rita Šepetytė (par.),

Pamokslai vairingose materijose, sakyti Ambroziejaus Pabrėžos, 2020 o 351

Silva Pocyte

Recenzuojama: Domas Kaunas,

Martynas Jankus. Tautos vienytojas ir lietuvių spaudos kūrėjas, 2021 ○ 359

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Mortimer Drach

CorDon – A Deeply Annotated Digital Corpus
of the Works of Kristijonas Donelaitis ○ 367

Pietro U. Dini

In memoriam: Williamas Riegelis Schmalstiegas (1929–2021) ○ 391

Giedrius Subačius

In memoriam: Susitikimai su Williamu R. Schmalstiegu (1929–2021) ○ 397

Christiane Schiller

In memoriam: Gertrud Bense (1930–2021) ○ 405

Reda Griškaitė

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego* „akademiškumo“ liudijimas

1. ĮVADAS. Straipsnio idėja užkoduota jo pavadinime. Veikalo *Dzieje narodu litewskiego* (*Lietuvių tautos istorija* 1–9, Vilnius, 1835–1841, toliau – DNL)¹ kritika Teodorą vel Teodorą Matą Narbutą (Teodor Mateusz Narbut vel Ostyk-Narbut, 1784–1864) nuolat vertė įrodinėti, kad nebuvo nei profanas, nei sąmoningas klastotojas. Puolamas gynėsi savaip – rengė antrąją DNL laidą² ir vadinamąją naująją mitologiją – *Mytologija Litewska ze szczegółami do wiary, obyczajów i oświaty przedchrześcijańskiej Narodu litewskiego odnoszącemi się* (*Lietuvių mitologija su smulkmenomis apie lietuvių tautos tikėjimą, papročius ir ikirikriščioniškąją apšvietą*, 1848)³, planavo skelbti savame Šiaurii dvare (Gardino gubernija, nuo 1843 m. – Vilniaus gubernija, Lydos apskritis) sukaup-tą Lietuvos istorijos šaltinių kolekciją⁴, pagaliau kaip sąžiningo darbo įrodymą į vieną krūvą sudėjo savo mokslinę korespondenciją, t. y. jam rašytus mokslininkų, senienų kolekcininkų ir kitų Lietuvos praeičiai neabejingų piliečių laiškus. Šiandien ši paties Narbuto suformuota kolekcija – *Korrespondencya Uczona* (*Mokslinė korespon-dencija*, toliau – *KU*), saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAVB RS; f. 18 [„Rankraščių kolekcija B“], b. 185/2–185/16, 25r–791v) (žr. 1 pav.). Šiame dokumentų masyve išsiskiria b. 186/6, kurioje sudėti kai kurių laiškų vokai, kelių paties Narbuto laiškų juodraščiai ir net jo ranka užrašyti kai kurių korespondentų adresai. Tarp šių dokumentų yra ypač vertingų, kaip antai evangelikų liuteronų kunigo, pedagogo ir istoriko Karlo Eduardo von Napierskio (1793–1864) ir istoriko Ignacijaus vel Ignacijaus Žegotos Bazilijaus Onacevičiaus vel O’Nacevičiaus (Ignacy Żegota Bazyly Onacewicz vel O’Nacewicz, 1780–1845) ranka užrašyti vokai ir Narbuto laiškų tuomečiam Gardino civiliniam

1 Narbut 1835; Narbut 1837; Narbut 1838a; Narbut 1838b; Narbut 1839a; Narbut 1839b; Narbut 1840; Narbut 1841a; Narbut 1841b.

2 Narbut 1835–1863.

3 Griškaitė 1993a; Griškaitė 1998, 65–77.

4 Griškaitė 1996a, 25–160.

1 pav. Kartoninis savadarbis aplankas, į kurį sudėta mokslinė Teodoro Narbuto korespondencija; 38 × 27 cm; nugarėlės plotis – 9 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185 (Valentinos Marmienės fotografija)

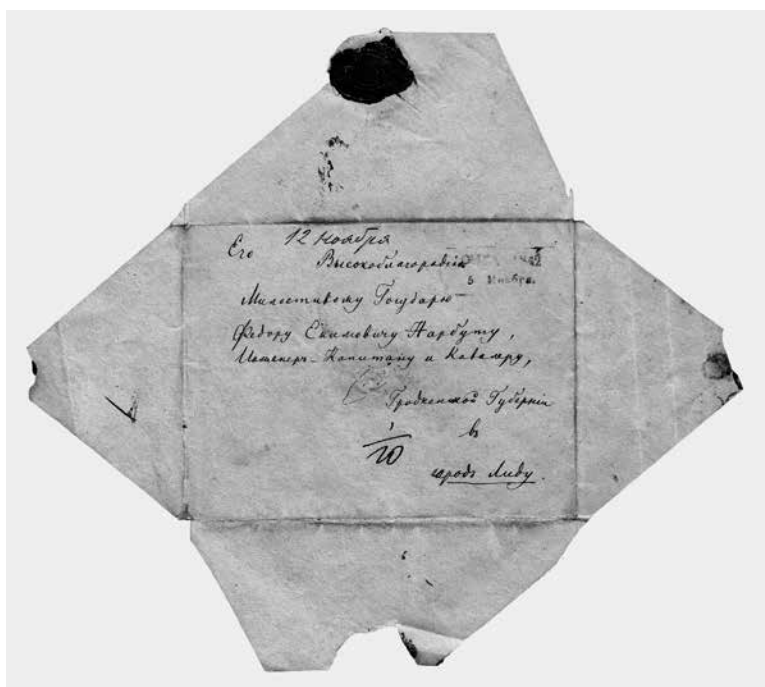
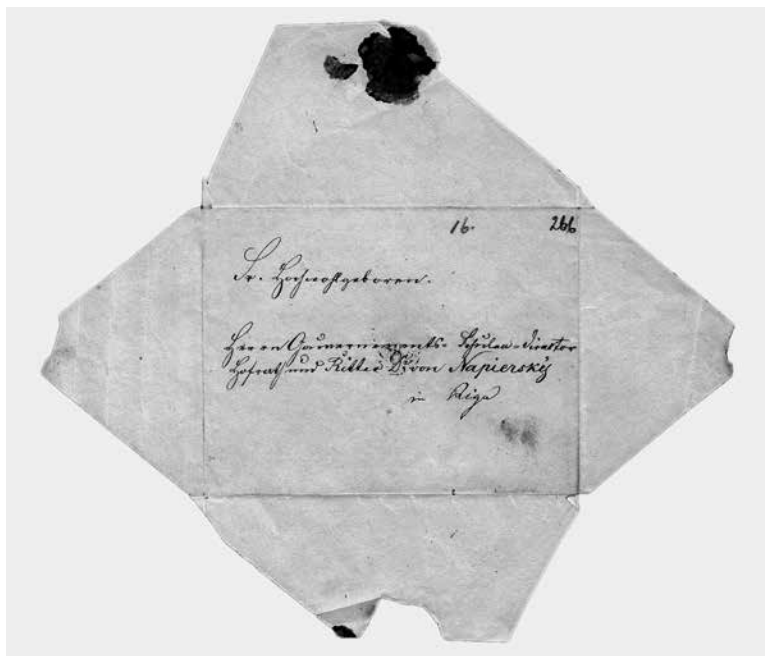
gubernatoriui Grigorijui Doppelmajeriui (Григорий Гаврилович Дуппельмайер, 1789–1849) bei Onacevičiui juodraščiai⁵ (žr. 2–3 ir 4–5 pav.). Ypač svarbus laiškas Onacevičiui, nes jis papildo vadinamosios Aleksandro Bychoveco kronikos (toliau – BK) istoriją. Tikėtina, kad pirminiame KU variante tiek vokai, tiek laiškų juodraščiai buvo įdėti greta Narbuto korespondentų laiškų.

Ši savita Narbuto gynyba buvo skirta *ad te ipsum*, tačiau istorinės aplinkybės susiklostė taip (1863–1864 m. sukilimas, Šiaurių dvaro sekvestras, bibliotekos konfiskavimas ir pergabenimas į Vilniaus viešąją biblioteką – toliau VVB), kad vidinei refleksijai skirtas rinkinys tapo prieinamas visiems. Ir tikrai tyrėjai noriai skaitė Narbutui adresuotus laiškus. Daugiausiai dėmesio pelnė žymieji šio rinkinio vardai: Onacevičius, Simonas Daukantas (Szymon Dowkont, 1794–1864) ir Simonas *vel* Simonas Tadas Stanevičius (Szymon Tadeusz Staniewicz, 1799–1848)⁶. Į rusų kalbą buvo

⁵ Napierskis 1842-11-06; Onacevičius [be datos]; Narbutas 1837-08-10; Narbutas [be datos]. Taip pat žr. Narbutas 1836-11-09.

⁶ [Biržiška] 1910a, 157, išn. 16; [Biržiška] 1910b, 199, išn. 33; 205, išn. 47; [Biržiška] 1911a, 3, išn. 100; [Biržiška] 1911b, 241, išn. 216; Janulaitis 1913, 249 (2); 251, išn. 2, 3; 255, išn. 2; 256, išn. 1, 2, 3 ir kt.; Biržiška 1921, 58; Janulaitis 1922; Lebedys

1955, 132, 199–201, 259–260, 307–315 (1836-04-16 ir 1836-09-10 Stanevičiaus laiškų Narbutui publikacija su paaiškinimais); Lebedys 1967; Merkys 1972, 134–162; Merkys 1991, 81–98; Merkys 1976, 720–780, 802–815; Ramanauskas 1988; Žukas 1988, 80, 82–83, 84, 87–91, 123–124; Griškaitė 1996b; Lebedys, Girdzijauskas 2010 ir kt.

2–3 pav. Karlo Eduardo von Napierskio laiško Teodorui Narbutui iš Rygos į Lydą vokas su adresu ir atgaliniu adresu. Iš Rygos laiškas išsiųstas 1842-11-06, Lydoje gautas 1842-11-12; 20 × 22,5 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/6, 266r–266v

28 января 17. 268
Его Высочайшему
Милостивому Государю,
Федору Екимовичу Нарбуту
Шляхенерю Капитану и Кавалеру
180 вв
городъ Лыду
Гродненскыя губерны

4–5 pav. Ignacijaus Onacevičiaus laiško Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Lydą vokas. Data pašto antspaude neįskaitoma; adreso dešinėje pusėje viršuje įrašas: „28 генваря“ („sausio 28“); 8,9 × 11,3 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/6, 268r–268v

išverstas Tado *vel* Jono Tado Kristupo *vel* Fadejaus Bulharino (Jan Tadeusz Krzysztof Bułharyn *vel* Фаддей Венедиктович Булгарин, 1789–1859) laiškas⁷. Dėl BK bylos (XX a. pradžioje Narbutui buvo mestas kaltinimas dėl šio istorijos šaltinio falsifikavimo) kaip kontrargumentas gana dažnai vartoti ir Aleksandro Bychoveco (Aleksander Bychowiec, ~1793–1863) bei Vincento *vel* Vincento Romualdo Kazimiero Daugėlos Narbuto (Wincenty Romuald Kazimierz Dowgiało Narbutt, 1812–1883) laiška⁸. Daug rečiau į tyrėjų akiratį patekdavo Albertas Danileckis (Albert Danilecki, ~1800–1851), minėtasis Doppelmajeris, Jonas Jundzilas (Jan Jundził, 1802–1878), Adomas Honorijus Kirkoras (Adam Honory Kirkor, 1818–1886), Mikalojus Malinovskis (Mikołaj Malinowski, 1799–1865), Antanas Marcinovskis (Antoni Marcinowski, 1781–1855), Anicetas Renjė (Anicety Renier *vel* Renjer *vel* Regnier *vel* Reniger, 1804–1877), Eustachijus Tiškevičius (Eustachy Tyszkiewicz, 1814–1873), Adomas Žagelis (Adam Żagieł, 1765–1847)⁹. Visai parašėte liko tokios „marginalijos“ kaip valdininkai, gimnazistai ir moterys, nors visų šių grupių laiškus į savo kolekciją Narbutas įtraukė. Taigi kaip ir šio istoriko spausdinta kūryba, taip ir rankraštinis palikimas (šiuo atveju korespondencija) dažniausiai buvo skaitoma fragmentiškai. Pirmiausia dėl ypač didelės apimties. Kaip antai DNL – 5 220 puslapių, KU – 766 archyviniai lapai, o skaičiuojant *recto* ir *verso* – 1 532 lapai¹⁰.

Kitaip tariant, į Narbutui rašytus laiškus niekada nebuvo žvelgiama *in corpore*, kaip į sąmoningai suformuotą kolekciją su labai ryškia idėja ir paskirtimi¹¹. Mintis, kad šio epistolinio rinkinio atsiradimą inspiravo tada ypač madingas autografų kolekcionavimas (savita jų medžioklė)¹², atmetina iš pat pradžių, nes Narbuto korespondentai nebūtinai žymūs asmenys. Visus juos (su menkomis išimtimis) siejo intelektinis darbas ir meilė lietuviškoms senienoms. Laiškų teorijos aspektu šie laiška priskirtini (taip pat su menkomis išimtimis) dalykinės literatūros (taikomųjų laiškų) grupei¹³. Nors kai kurie egzemplioriai, ypač rašyti Narbutui iki tol nepažintų asmenų, galėtų būti vadinami net ir „meniniais“ (literatūriniais) arba visai priešingai – tiesiog valdiniais (pranc. *lettres d'affaires*), taigi sausais, be savojo „aš“¹⁴. Bet tokių šioje kolekciijoje vos vienas kitas. Narbutui rašyta korespondencija savaip apibūdina ne tiek laiško autorių, kiek patį adresatą, kuris norom nenorom tampa šio teksto

7 Фядута 2003, 435–436.

8 Šalūga 1959, 150–152; Jasas 1971, 11; Griškaitė 1996a, 65, 67; Stankevič 2009, 1164–1165, 1170–1171.

9 Griškaitė 1993b, 5; Griškaitė 1996a, 16–22, 29–31, 33, 37, 39, 41, 43–49, 67–68, 79, 157 ir kt.; Stankevič 2009, 1169, 1170–1171; Griškaitė 2004, 78–79; Griškaitė 2016b, 87, 89, 92–94, 98–100 ir kt.; Griškaitė 2018a, 119–120.

10 Daugiau apie tai žr. Griškaitė 2014, 123.

11 Atkreiptinas dėmesys, kad pastaruoju metu literatūrologės Aistė Kučinskienė ir Jurgita Žana Raškevičiūtė įvairiais aspektais (taip pat kaip savęs reprezentavimo, „sąmoningo kūrimo“) nagrinėjo Juozo Tumo-Vaižganto (1869–1933) epistoliką. Žr. Kučinskienė 2019; Raškevičiūtė, Kučinskienė 2019.

12 Daugiau apie tai žr. Skwarczyńska 2006, 293.

13 Całek 2019, 76.

14 Skwarczyńska 2006, 119.

bendraautoriumi. Kitaip tariant, nors laiškai ne paties Narbuto, o tik jam adresuoti, svarbiausias herojus šiame epistoliniame rinkinyje, o plačiąja prasme – pokalbyje (dialoge) dėl Lietuvos istorijos yra jis pats. Maža to, perfrazuojant Urszulos Kowalczuk žodžius, dėl šios korespondencijos, taigi ir dėl šių ryšių su amžininkais, Šiaurių bibliotekos „nuošalė“ dvasine prasme nustojo buvusi atsiskyrėlio vieta, nors fiziškai ir toliau liko atskira vieta¹⁵.

Straipsnio tikslas – pažvelgti į Narbuto laiškų rinkinį kaip į visumą, kaip į savi-refleksijos išraišką ir kaip į savitą gynybos ginklą. Nė vienu šiuo aspektu Narbuto epistolinis rinkinys nebuvo analizuotas, todėl ir privaloma istoriografinė mokslo straipsnio dalis yra tiesiog neįmanoma.

2. APIE RINKINĮ FORMALIAI. Teodoras Narbutas parašė šimtus laiškų – lenkiškai, prancūziškai, vokiškai, rusiškai. Į Šiaurį taip pat atkeliavo daugybė korespondencijos, ir anaipol ne tik mokslinio ar literatūrinio turinio, nes buvo ne tik istorikas, bet ir dvarininkas¹⁶. Tačiau akylai saugojo tik tuos pirmuosius. Dėl luošumo (kurtumo) laiškai kompensavo gyvo pokalbio stygių. *KU* buvo ir labai asmeninis dalykas. Tai rodo faktas, kad su šiuo rinkiniu neketino skirtis net ir tada, kai apsisprendė didžiąją dalį savo bibliotekos ir archyvo dovanoti Vilniuje Eustachijaus Tiškevičiaus steigiamam Lietuvos muziejui, net sudarė išvežimui atrinktų daiktų sąrašą *Spisanie Museum w Szawrach (Šiaurių Muziejaus sąrašas, ~1851)*¹⁷. Paradoksalu, bet pirmasis svetimas žmogus savo rankose laikęs šį Narbutui sakralų rinkinį, šiuos, Annos Pekaniec žodžiais tariant, egodokumentinės literatūros aristokratas¹⁸, buvo liūdnojo Šiaurių bibliotekos katalogo sudarytojas – Sankt Peterburgo stačiatikių dvasinės akademijos auklėtinis, Vilniaus švietimo apygardos neetatinis mokytojas Nikolajus Sokolovas (Николай Иванович Соколов, 1837–1904), kuris 1864 m. lapkričio gale buvo komandiruotas į Šiaurį aprašyti konfiskuotą biblioteką ir archyvą¹⁹. Minėtina ir tai, kad dėl sunkiai apčiuopiamų priežasčių šio rinkinio (kaip ir dar 25 rankraštinių pozicijų ir 58 spaudinių!) Sokolovas neįtraukė į išvežimui parengtą sąrašą. Visa tai sukėlė Žukovo (šio asmens vardo nustatyti nepavyko), valdininko ypatingiems pavedimams prie Vilniaus civilinio gubernatoriaus Stepano Paniutino (Степан Федорович Панютин, 1822–1885), įtarimą²⁰. Taip atsirado Sokolovo katalogo papildymas²¹. Įrašas Žukovo sudarytame Sokolovo katalogo priede: „5) Korespondencya uczona T. Narbutta. (въ 1 папкѣ)“ („5) Mokslinė T. Narbuto korespondencija [viename applanke]“²². Antras šio rinkinio paminėjimas – 1906 m. istoriko, archeografo, bibliotekininko, pedagogo Flavijano Dobrianskio (Флавиан Николаевич Добрянский, 1848–1919) sudarytame VVB Rankraščių skyriaus kataloge:

15 Kowalczuk 2000, 293.

16 Daugiau apie tai žr. Griškaitė 2016a.

17 Žr. [Narbutt] ~1851, 6r–7r (skyrius „Rękopisma“). Daugiau apie tai žr. Griškaitė 2020, 266–285.

18 Pekaniec 2013, 175.

19 Daugiau apie tai žr. Griškaitė 2020, 264, 301–305.

20 Daugiau apie tai žr. Griškaitė 2020, 312–313.

21 Жуковъ 1865.

22 Соколовъ 1864–1865.

185. Переписка историка Θεодора Нарбуто съ разными лицами по изданному имъ сочиченію: „Dzieje narodu Litewskiego“ и другимъ за 1836–1852 годы. Есть письма Малиновскаго, Онацевича, Довконта, Ренъе, Тышкевича, Киркора и многих другихъ лицъ. Въ папкѣ, безъ переплета и нумерации.

Vertimas

[Nr.] 185. 1836–1852 metų istoriko Teodoro Narbuto susirašinėjimas su įvairiais asmenimis dėl jo leidžiamo veikalų *Dzieje narodu Litewskiego* ir kitų [veikalų]. Yra Malinovskio, Onacevičiaus, Daukanto, Renjė, Tiškevičiaus, Kirkoro ir daugelio kitų asmenų laišakai. Aplankė, be įrišo ir numeracijos²³.

Katalogo sudarytojas tiksliai išvardijo Narbuto rinkinio įžymybes, tačiau dėl chronologijos suklydo – laišakai rašyti ne 1836–1852, o 1808–1858 m., t. y. rašyta lygiai pusę amžiaus.

Pirmieji ši rinkinių VVB nuodugniau apžiūrėję tyrėjai buvo Mykolas Biržiška (1882–1962) ir Augustinas Janulaitis (1878–1950). Tai įvyko 1910 m. (pirmuoju atveju) ir 1915 m. (antruoju atveju). Vargu ar ir jiems galėjo nedaryti įspūdžio laiškų masyvas, sudėtas į savadarbį, neabejotinai paties Narbuto pasigamintą aplanką. Tačiau *KU* Vilniuje užsibuvo tik iki 1915 m., kai „carinės valdžios organų“²⁴ kartu su kitomis šios bibliotekos vertybėmis buvo išgabentas (evakuotas) į Imperatoriškąją Maskvos Rumiancevo muziejų. Ši atminties institucija turėjo ypač gausią rinkinių biblioteką, kurios pagrindu 1924 m. buvo įkurta Rusijos viešoji Vladimiro Iljičiaus Uljanovo (Lenino) biblioteka (nuo 1925 m. – TSRS Valstybinė Vladimiro Iljičiaus Lenino biblioteka). Iki XX a. 5 deš. vidurio *KU* buvo saugomas minėtoje atminties institucijoje ir tik 1946 m. (kartu su kitomis vertybėmis) gražintas į Lietuvą ir perduotas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos (dabar – LMAVB) Rankraščių skyriui²⁵. Ne visi Narbuto rankraščiai atgal į Vilnių parkeliavo vienu metu – dokumentų gražinimas vyko iki pat 1951 m. Tuo galima paaiškinti faktą, kad kurį laiką *KU* buvo priskirta fondui Nr. 124 („Narbutų giminės aktai: 1586–1855“): „T. Narbuto mokslinė korespondencija, kurioje, be daugybės XIX a. Lietuvos istorikų, yra Žegotos Onacevičiaus, Eustachijaus Tiškevičiaus, lietuvių rašytojų Simono Daukanto, Simono Stanevičiaus, taip pat Adomo Kirkoro autografų“²⁶. Fondas Nr. 124 buvo suformuotas chaotiškai, sudėjus į vieną vietą Daugėlų-Narbutų ir Astikų-Narbutų rankraščius. Klaidingai nurodytas ir fondo sudarytojas: „Teodoras Narbutas (1784–1864), statybų [sic! – R. G.] inžinierius, Lietuvos istorikas, XIX a. vidury išleistų devynių tomų ‘Dzieje Narodu Litewskiego’ ir kitų istorinių veikalų autorius“²⁷. Po 1963 m. Narbuto korespondencija iš šio fondo buvo išimta ir gražinta į ankstesnę savo vietą. Daugmaž viskas stojo į savo vietas, nors fondo Nr. 124 aprašuose kai kurių bylų dokumentai vis dar priskiriami Teodorui Narbutui (visų jų autorius yra Vincentas Daugėla Narbutas).

23 Добрянскій 1906, 30, № 185.

24 Abramavičius 1963, 56.

25 Abramavičius 1963, 179.

26 Abramavičius 1963, 178–179.

27 Abramavičius 1963, 178.

1992 m. LMAVB RS (tada dar – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius) *KU* buvo suskirstyta į penkiolika dalių, t. y. sudėliota į penkiolika plonų firminių šio skyriaus aplankų, kurie eilės tvarka sudėti atgal į didįjį kartoninį aplanką. Ten pat įdėtas ir minėtasis Tiškevičiaus muziejui Vilniuje skirtų artefaktų sąrašas (b. 185/1)²⁸. Šis dokumentas disonuoja su *KU* turiniu. Tikriausiai tarp Narbuto laiškų jis pateko atsitiktinai. Turint galvoje Narbuto rankraštinio (ir ne tik) palikimo klajones, tai nestebina. Visai įmanu, kad *KU* aplanke jis atkeliavo ir iš Maskvos. Tvirtai žinome tik tai, kad *Spisanie Museum w Szawrach* ten tikrai buvo 1964 m. Kaip rodo įrašas skaitytojų sąrašė, balandžio 6 d. pirmasis ši dokumentą skaitė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrėjas Nikolajus Ulaščikas (Николай Николаевич Улащик, 1906–1986).

Laiškus grupuoti *KU* viduje pradėjo pats Narbutas (apie tai bus rašoma toliau), vėliau tai darė ir VVB darbuotojai. Kaip pavyzdį galima minėti popierinį aplanką, į kurį sudėti Narbuto giminaičių literatų ir kelių jo paties laiškų juodraščiai. Kad laiškai tikrai tvarkyti dar VVB, rodo įrašas rusų kalba: „Нарбутъ Викентій, Леонардъ, Станиславъ, Камилла и самъ Теодоръ“ („Vincentas Narbutas, Leonardas, Stanislovas, Kamilė ir pats Teodoras“)²⁹ (žr. 6 pav.). Daukanto laiškus Narbutas pats įdėjo ir į plonesnį aplanką, kurio viršelyje užrašė: „Dowkont“. VVB Rankraštyno darbuotojai ten pat užklįjavo savo skyriaus lipdę, o po Daukanto pavarde prirašė: „Письма къ Нарбуту 23 штукъ“ („Laiškai Narbutui. 23 vienetai“)³⁰ (žr. 7 pav.).

Didysis *KU* aplankas pagamintas iš pilkai rusvos spalvos kartono. Formatas – 38 × 27 cm. Nugarėlės plotis – 9 cm. Viršelio viduryje užklįjuotas šviesesnės spalvos lapelis (formatas – 8,5 × 12,5 cm), ant kurio puslankiu didžiosiomis raidėmis užrašyta: „5. KORRESPONDENCYA“, o stačiai – „UCZONA“. Šių žodžių viduryje – inicialai „T. N.“ Rašyta juodos spalvos rašalu. Narbuto laikais šis aplankas buvo rišamas tamsiai žalios spalvos medvilniniais raišteliais (išliko tik fragmentai). Ant nugarėlės viršuje pieštuku užrašyta VVB signatūra – „Б-4 || 185“, t. y. dokumentai buvo laikomi bibliotekos salėje „B“, spintoje „4“. Apačioje juodu tušu LMAVB žymė – „F18“ (taip pakeistas senasis „Б-4“ šifras). Savo ruožtu nugarėlės apačioje užklįjuotas šviesus lapelis be jokios nuorodos (formatas: 5 × 5,3 cm). Viršelio kairiajame viršutiniame kampe įrašas pieštuku: „Б⁴-185“, o po juo juodu tušu – „F18-185“. Greta vėlesnis prierasas pieštuku – „(1-16)“, tikriausiai atsiradęs tada, kai laiškai buvo išskirstyti. Visų naujų firminių aplankų viršeliuose LMAVB RS darbuotojos Dantės Labanauskienės (inicialai „D. L.“) ranka užrašyta, kad laiškai į juos sudėti 1992 m. rugpjūčio 24 d. Tada rinkinys dar kartą buvo pernumeruotas ištisine numeracija (anksčiau kiekvieno adresato laiškai buvo numeruojami atskirai). Ant laiškų bent dviejų numeracijų pėdsakai. *KU* ne kartą peržiūrėtas LMAVB RS darbuotojų. Kaip antai b. 185/2 aplanke parašyta, kad 1984 m. vasario 6 d. ten pasigesta lapų 364–366.

28 [Narbutt] ~1851.

29 Užrašas ant viršelio aplanko, į kurį sudėti Klementinos Narbutaitės, Teresės Narbutaitės, Justino Narbuto, Leonardo Narbuto, Stanislovo Narbuto, Vincento Narbuto,

Kamilės Narbutaitės-Jurevičienės ir paties Teodoro Narbuto laiškų juodraščiai, po 1865.

30 Narbutas ~1854 ir nenurodyti autoriai ~1865, 291^r.

1. Narbutų rankraštis, lap. 88-133.; lap. 114 lietuviškai

Написаны Венце, Леонард,
Эмануэл, Камилла
и сам Теодор.

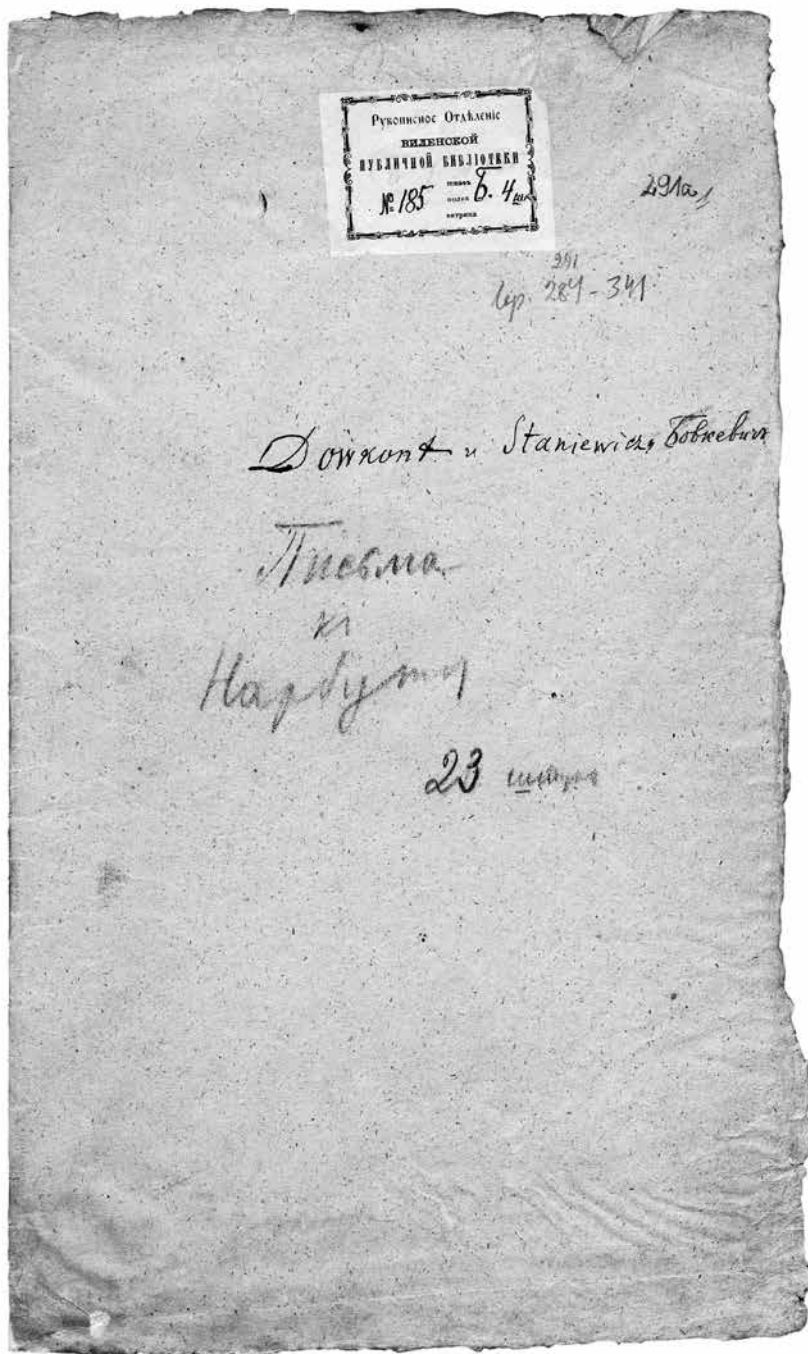

TEODOR NARBUTT.

6 pav. VVB darbuotojo užrašas rusų kalba ant viršelio aplanko, į kurį sudėti Klementinos Narbutaitės, Teresės Narbutaitės, Justino Narbuto, Leonardo Narbuto, Stanislovo Narbuto, Vincento Narbuto, Kamilės Narbutaitės-Jurevičienės ir paties Teodoro Narbuto laiškų juodraščiai. Čia pat įklijuota ir paskutinė Narbuto fotografija (iškarpa iš spaudinio, kurio identifikuoti nepavyko, tačiau tikėtina, kad portretas įklijuotas jau antrojoje XX a. pusėje); 28 × 21,8 cm; 11,3 × 7,8 cm;

LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 88r; 89r

- 199 Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego* „akademiškumo“ liudijimas

7 pav. Aplanko, į kurį sudėti Simono Daukanto laišakai Teodorui Narbutui, viršelis su VVB Rankraščių skyriaus lipde. Žodis „Dowkont“ („Daukantas“) užrašytas Narbuto ranka; 37,5 × 22 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/8, 291^ar

3. MOKSLO ELITAS

3.1. ISTORIKAI. Kaip minėta, didžiojo kartoninio aplanko viduje Narbutas laiškus (arba bent jų dalį) ne tik sugrupavo pagal korespondentų pavardes, bet ir sudėjo į plonus, taip pat savadarbius popierinius rusvos spalvos aplankus, ant kurių užrašė korespondento (*vel* korespondentų) pavardes. Mūsų dienas pasiekė vos keli tokie aplankai. Viename sudėti Vilniaus universiteto auklėtinio, poeto, vertėjo ir valdininko Alberto Danileckio laišškai³¹. Kaip rodo užrašas ant aplanko viršelio „Wolfgang i Danilecki“ („Volfgangas ir Danileckis“), čia turėjo būti saugoma ir gydytojo, literato Ksavero *vel* Ksavero Mečislovo Volfango (Ksawery Mieczysław Wolfgang, 1809–1864) korespondencija, tačiau šiuo metu ji padėta skyrium³². Tik *KU* sudarytojui, t. y. Narbutui, galėjo būti žinoma priežastis, dėl kurios kaip tik šių dviejų vyrų laišškai turėjo būti drauge: Volfgangas ir Danileckis buvo Druskininkuose ir Gardine komplektuoto, redaguoto ir spausdinto (Gardine) istorinės, kultūrinės ir kurortologinės pakraipos žurnalo *Ondyna Druskienickich Źrodęł* (*Druskininkų šaltinių undinė*, 1844–1846) iniciatoriai, sudarytojai ir leidėjai. Volfango vardas buvo (ir yra) gerai žinomas, o štai Gardino zemskinio teismo vyresnysis posėdininkas Danileckis liko šešėlyje, nors jo vaidmuo šio žurnalo istorijoje ypač ženklus. 37-iuose Danileckio laiškuose pamečiui skleidžiasi šio pirmo kurortinio periodinio leidinio Lietuvoje istorija (ypač cenzūros reikalai). Kaip ir dauguma Narbuto korespondentų, Danileckis buvo ir aktyvus istorinės medžiagos tiekėjas:

Skoro zdobędę się na czas swobodny w pracy, postaram się skopijować i przesłać Panu Dobrodziejowi kronikę Kolożańskiego klasztoru i cerkwi, spisanaę przez Opatą Kulczyńskiego.

Vertimas

Kai tik rasiu laisvo laiko, pasistengsiu nukopijuoti ir Maloningajam Ponui atsiųsti Abato Kulčinskio [čia ir toliau verčiant citatas į lietuvių kalbą stengtasi išlaikyti originalo nuotaiką ir logiką, todėl ir didžiosios raidės paliktos taip, kaip jos buvo parašytos – R. G.] parašytą Koložos vienuolyno ir cerkvės kroniką³³.

Danileckio korespondencija veria ir kitas (ne tik cenzūros) paslaptis, kaip antai sužinome, kokiomis aplinkybėmis 1848 m. Juozapo Ignacijaus Kraševskio (Józef Ignacy Kraszewski, 1812–1887) leidžiamame žurnale *Athenaeum* buvo išspausdintas Narbuto straipsnis „Obwarowanie miasta Wilna murem obronnym“ („Vilniaus miesto sustiprinimas gynybine siena“)³⁴. Narbutui Danileckio laišakai buvo ypač brangūs. Tai rodo ir prierašas paskutiniame Danileckio laiške: „Ostatni to list tego zacnego przyjaciela mojego. Umarł w Grodnie 1851. Panie, świeć nad dużą jego! TN.“ („Tai paskutinis šio mano garbingo bičiulio laiškas. Mirė Gardine 1851 metais. Viešpatie, išganyk jo sielą! TN.“) (žr. 8 ir 9 pav.)³⁵.

31 Narbutas ~1845; Narbutas ~1848; Narbutas ~1851.

32 Volfgangas 1844–1847.

33 Danileckis 1846-03-31, 758v.

34 Danileckis 1848-09-10, 783r. Taip pat žr. Narbutt 1848.

35 Danileckis 1850-05-19, 791v (Narbuto prierašas).

70 791

Pavyliaus Pauliaus 2 d. 12 maja,
 15 togi m. adiat mi P. Kestrawicki
 Tarkami prantone na jausingty sa-
 conie tuote Poviltis: Digei Narduki.
 Cavilajo w kottioni. Kavie Pami Do-
 brodziejoni raktu konod jausiga o
 miue Dagleuz, i praparami, ie
 kottiu moze tyko jusez, gopi od dni
 Dicinijiu znomu mozo raportem
 na zornu, i liet tu nawat poroz
 w tozku, ie ktoronj tozma moze
 gorozaka, sporodowana nagloum
 rapelaniem ptuc, ktoro mirabie dij-
 ni Poga, jez nie angota mi tena
 smicivina, a zemie i sawoiga matjeu
 Diciniam mozi sarvotutone.
 Okropny to stan nas uzgodilas

Zangompe mielu skanzproui fa-
 milijoni i stueboroni, i jony mie-
 zneronam posmaranie jez w lata, nie
 najgypki zednogh zepatoni do tartani-
 nie Diciniam, ktori mietytu wyckura
 nio i raulis, ale i gachli jenne
 jostrebuz.

Ota liet seim zommonatim na
 stitrie w wotku, a nio trynasty, do
 cingon stitry opulna, i opowia stu-
 ty Dronie i prami caloz, nadeszom-
 tyto fundusim mozi Dica, nioim nie
 rylant i mangytoty Pami.

Nroze mi jostbonyj angotomina
 la la gawozz i wozny, je jeltu i tygo
 narsone W. Dica Admiracyj
 zrene obanizomj
 slaga
 A. Danilecki.

19 maja, 1850.
 Grodno.

69

Oskafni la liet kyo zackoz
 prypawila mozeja. Umoz?
 w poadnie 1851.
 Pami, cewi nad dapsy?

D.K.

8–9 pav. Alberto Danileckio paskutinis laiškas Teodorui Narbutui (Gardinas, 1850-05-19) ir DNL autoriaus prierašas paskutiniame tuščiaame laiško lape; 16,8 × 21,3 cm; 16,8 × 10,7 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/16, [790^v]-791r; 791v

Dar vienas rūpesčio Anapilin iškeliavusio bičiulio atminimu pavyzdys – 1836–1843 m. rašyti Onacevičiaus laišškai³⁶. 10 šio istoriko laiškų – kolekcijos pažiba. Tai vienintelė *KU* korespondencija, kurią Narbutas ne tik sudėjo į atskirą aplanką, bet ir susegė rusvos spalvos medvilniniais siūlais. Ypatingą požiūrį į šiuos laiškus rodo ir įrašas ant aplanko viršelio:

Listy.

Ż. O'Nacewicza³⁷.

Umarł w Petersburgu przeżywfzy³⁸ lat przeszło 65³⁹. –

1845, Lutego 18 v. s. o godzinie 10 rannej,

w Szpitalu Kliniknym, pochowany na

mogiłach Smoleńskich.

Vertimas

Laiškai.

Ž[egotos] O'Nacevičiaus.

Mirė [Sankt] Peterburge sulaukęs daugiau nei 65 [metų].

1845 [m.] vasario 18 v. s. [t. y. senuoju stiliumi (lot. *vetere stilo*) – R. G.], 10 valandą ryte,

Klinikinėje Ligoninėje, palaidotas

Smolenkos kapinėse⁴⁰ (žr. 10 pav.).

Aplanke matome ir daugiau pagarbos Onacevičiui ženklų, kaip antai tarp laiškų įdėtas Karolio Žukovskio (Karol Żukowski, minimas 1833–1843) pieštas ir V. M. Radzigo *vel* Radigo (V. M. Radzig, minimas ~1830) litografuotas jo portretas (pirmą kartą paskelbtas 1846 m. leidinyje *Rocznik Literacki [Literatūrinis metraštis]*) (žr. 11 pav.)⁴¹. Čia pat plonas popieriaus lapelis, kuriuo buvo pridengta (apsaugota) litografija. Portretą (o tiksliau net kelis) Narbutas gavo iš Renjė dar 1843 m.:

Wcale niesłychać o smierci Onacewicza, i to kłamstwo nappewnief, bo niedawno widziałem się ztymi co byli w Petersburgu i widziano go zupełnie zdrowego, załączam 3 portrety Onacewicza dano mnie 8 egzemplarzy do wyprzedania sztuka po złotych 2 kosztuie może się uda wyprzedać, a robota bardzo dobra i podobieństwo wielkie.

Vertimas

Apie Onacevičiaus mirtį nieko negirdėti. Be abejonės, tai melas, nes neseniai bendravau su tais, kurie buvo Sankt Peterburge ir kurie matė jį visiškai sveiką. Pridėdu tris Onacevičiaus portretus. Manęs prašė parduoti aštuonis egzempliorius. Vienas kainuoja du auksinus. Gal pavyks įsiūlyti, nes darbas labai geras ir labai didelis [portretuojamojo] panašumas⁴².

³⁶ Onacevičius 1836–1843.

³⁷ Paskutinė raidė *a* taisyta?

³⁸ Raidė *z* taisyta.

³⁹ Skaičius 65 taisytas.

⁴⁰ Narbutas ~1845.

⁴¹ Žukovskis; Radzigas *vel* Radigas ~1843.

⁴² Renjė 1843-10-26, 450r.

F 18-185

lap. 632-666.

634

Lisdy.

L. O'Naucevičia.

Umarė w Peterburge priedywpny lat puszta 1845, Lidyw 18 v. s. a gadumie 10 rannej, w Szpihatu Klinicznym, pochowany na magistach Smolonskich.

10 pav. Teodoro Narbuto užrašas (~1845) ant viršelio aplanko, į kurį sudėti Ignacijaus Onacevičiaus laišakai iš Sankt Peterburgo Teodorui Narbutui į Šiaurius; 36 × 22 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 631r

11 pav. Ignacijaus Onacevičiaus portretas (dailininkas Karolis Žukovskis, litografas V. M. Radzigas *vel* Radigas, 1846) Teodorui Narbutui rašytų laiškų aplanke bei pirmojo Onacevičiaus laiško (Sankt Peterburgas, 1836) fragmentas; 25,2 × 20,5 cm; 24,6 × 17,9 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 633r; 634r (Valentinos Marmienės fotografija)

205 Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego* „akademiškumo“ liudijimas

Narbutas Onacevičiaus laiškų aplanką atsiversdavo dažnai: surašė ir ten pat įdėjo savo mentoriaus biografiją (žr. 12 pav.)⁴³, įsegė ir jo testamentą nuorašą⁴⁴. Didelis Narbuto dėmesys kaip tik šiai korespondencijai visai suprantamas. Onacevičiaus autoritetas istorijos mokslo pasaulyje buvo milžiniškas. Aštrų intelektą ir didelę kūrybinę energiją rodo ir laiškai Narbutui – savita *DNL* recenzija, kurioje ir daug patarimų, ir daug pamatuotos kritikos:

Owoż w szesciu przeczytanych tomach nigdzie⁴⁵ nie znalazłem obrazu⁴⁶ życia narodowego i dawnych stosunkow a to życie i te stosunki inne są przed przyjsciem Niemcow do Prus, inne od czasow Gedymina, inne od smierci Witolda, inne od czasow Zygmunta inne nakoniec od Unii Lubelskiey, lubo i nie bez ważnych⁴⁴ wpływow od 1699⁴⁸ czyli 1697 gdy w Litwie ruskiey po polsku zaczełi dekreta sądowe i tranzakta pisać. Te epoki maia sobie własciwe cechy odznaczaiące ze stanu moralnego wynikaiące, a ten stan wynikał⁴⁹ z działan sąsiedzkich i osob panuiących.

Vertimas

Taigi šešiuose perskaitytuose tomuose [t. y. *DNL* – R. G.] niekur neradau [...] tautos gyvenimo vaizdo ir senų laikų [žmonių] santykių, o tas gyvenimas ir tie santykiai buvo vienokie iki Vokiečiams ateinant į Prūsiją, kitokie Gedimino laikais, vienokie po Vytauto mirties, kitokie nuo Žygimanto [Augusto] laikų ir pagaliau kitokie po Liublino Unijos. Juk ir ne be svarbių įtakų [...] nuo 1699, o tiksliau – 1697 metų [Karlovičiuose (Serbija) 1699 m. sausio 26 d. buvo pasirašyta taikos sutartis tarp Šventosios lygos (šiai sąjungai priklausė ir Abiejų Tautų Respublika) ir Osmanų imperijos. Taikos sutarties pasirašymą paspartino 1697 m. rugsėjo 11 d. pasiekta austrų pergalė prieš turkus prie Sentos miesto (Serbija) – R. G.], kai Lietuvos Rusioje pradėjo lenkiškai rašyti teismų dekretus ir sutarčių aktus. Tos epochos turi tik joms būdingus bruožus, kuriuos lėmė moralinė [krašto] būklė, savo ruožtu priklausiusi [...] nuo kaimyninių šalių veiksmų ir valdančių asmenų⁵⁰.

Tačiau visada vyrauja pozityvus pradas – Onacevičius pabrėžia *DNL* svarbą:

Procz Kojalowiczza, Michała Litwina i Teodora Narbuta⁵¹ w ciągu lat 400 żaden Litwin nie troszczył się o rzeczy krajowe. Dotąd o Abisęni⁵², Arabii, Mogolach i Samoiedach⁵³ więcej dzieł pisano niżeli o Litwie. Ta bezbożna obojętność, bezprzykładna nieczulość zostanie wieczną plamą⁵⁴ Litwy przyspieszy wieczną zagładę wielkiego i mężkiego

43 Narbutt ~1845.

44 Ignacijaus Onacevičiaus testamentą vertėmas 1845.

45 Sic!

46 Žodžio prieš žodį *obrazu* perskaityti nepavyko.

47 Raidė ž taisyta?

48 Dviejų žodžių prieš skaičius 1699 perskaityti nepavyko.

49 Žodžio prieš žodį *wynikał* perskaityti nepavyko.

50 Onacevičius 1840-08-06, 641r–641v.

51 Sic!

52 Raidė *A* taisyta.

53 Raidės *ed* taisytos.

54 Raidė *a* taisyta.

31 664

Do Biografij Onaswicza Tegoty.

Urodził się w miasteczku ^{na Parucka umieckiego} Matej Brzechawski 1780.
Poszedł do szkoły w Wądkowsku 1799.
Wszedł potem do Szkoły Głuchobłędnych 1796. Od 1807
do 1808, był w Augustawickiem wyjeżdżeniu
prywatnym nauki uczyć. Wnioś się za niego
niepełnoletnim siebie dalpim w Seminarium
nauczycielskim w Warszawie. Tam
na Edmunda otrzymał publiczną nagrodę od
Ministra Szkoła. Przyjął obywatelstwo
Edmunda Pruski generał Porucznik Günther, upo-
świadczył go i namówił do służby wojskowej, wyje-
żdżał więc z generałem do Sybiru. Niedługo
tam bowiem rozmyślał o powrocie do kraju
i powrócił do Wądkowsku. W roku nast
przebiegał z chorobą, odmówił się więc
służby, z powodu niezdolności z powodu piątego przy-
jęcia, który wstrzymał powrotem jego i powrócił do
warszawy. Nadtężo rozprawy przez generała 1807.
Korzystał z szansy przyjechał do Wądkowsku, przez ucieczkę do
przed emigracją kampanii i wicin na 200000 RRR koniecznie.
Kampanii Ruzmickiego przyjechał do Wądkowsku i napisał z Ruzm-
ickiego Erfurckiego, zabrakł Onaswicza do Homburgu, gdzie
był wraz z innymi przy Bibliotece. Pożem powrócił do
Warszawy i otrzymał własną nauki uczyć nauczycielskim
i w latach potem przy Gimnazjum Ściśleńskim
na ostatkiem w Uniwersytecie wileńskim. Dowiadł się po
powrocie hist. państwa, ale do czasu przez kontynu-
ację być nauczycielem, więc dowiadł się o stanie Rzeczy
Polskiej.

12 pav. Teodoro Narbuto rašytos Ignacijaus Onacevičiaus biografijos fragmentas (~1845); 21,2 × 14 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 664r

niegdys⁵⁵ narodu. Nie jużto⁵⁶ ruch ustawać w gorliwości wyswiecenia dziejow oyczy-
stych. Nie ustaj⁵⁷ zacny Teodorze ożywić ciągle szlachetną gorliwość w kontynuacji
dziela zapoczątego.

Vertimas

Be Kojalavičiaus, Mykolo Lietuvio ir Teodoro Narbuto visus 400 metų jokiam Lietuviui
nerūpėjo krašto reikalai. Iki šiol apie Abisiniją, Arabiją, Mogolus ir Samojedus buvo
daugiau veikalų rašoma nei apie Lietuvą. Tas bedieviškas abeingumas, tas preceden-
to neturintis nejautrumas pasiliks amžina Lietuvos dėme ir paspartins visišką šios
kadaise didelės ir didvyriškos tautos išnykimą. Tačiau [...] nutrūkti darbas dėl uolaus
tėvynės istorijos nušvietimo. Gerbiamas Teodorai, nuolat skatink savo kilnų uolumą
ir tęsk pradėtą darbą⁵⁸.

Prisiminkime Daukanto žodžius apie Onacevičių 1845 m. vasario 12 d. laiške
Narbutui:

Z resztą był to uczony co drugich zachęcał a sam mało robił, w przeszłym roku po
rozmaitych odemnie wymowkach dał słowo honoru że Gedymina panowanie opisze,
tym czasem i tego niewykonał.

Vertimas

Tiesą sakant, jis buvo mokslininkas, kuris skatino kitus, bet pats mažai dirbo; pernai
man labai priekaištaujant, davė garbės žodį, kad aprašys Gedimino viešpatavimą, bet
ir to neįvykdė⁵⁹.

Onacevičius dar buvo gyvas (gulėjo ligoninėje), tačiau Daukantas apie jį jau rašė
būtuojau laiku (ir čia kaip kontrastas jautrūs Onacevičiaus žodžiai apie Daukantą:
„Czytałam list do kochanego Dowkonta pisany“ („Skaičiau laišką, rašytą mielajam
Daukantui“)⁶⁰. Neigiama Daukanto žodžių konotacija nėra maloni, tačiau įžvalga
„skatino kitus“ – taikli. Onacevičiaus autoritetas istorikų bendruomenėje buvo di-
džiulis. Priešingai nei Daukantas, jis buvo ir pedagogas, istorikų ir literatų vedlys.
Nors fiziškai ir neteko universiteto auditorijos, psichologiškai taip niekada iš jos ir
neišėjo. Net ir laiškuose Narbutui juntamas mokytojo ir mokinio santykis, nors pro-
fesorius už „akademiką“ (taip tada buvo vadinami studentai) buvo vyresnis vos
ketveriais metais. Onacevičius ne tik Narbutui siuntė istorijos šaltinius (kaip antai
tris didžiules knygas su Lietuvos istorijai svarbiais dokumentų nuorašais iš Prūsijos
slaptojo valstybės archyvo Karaliaučiuje su paties Johannes Voigto [1786–1863] pa-
rašais)⁶¹ arba davė nuorodas į juos (net ir garsiojo Alberto Vijūko-Kojalavičiaus her-

55 Raidė *n* taisyta.

56 Žodžio prieš žodį *jūžto* perskaityti ne-
pavyko.

57 Raidė *j* taisyta.

58 Onacevičius 1836-02-22, 636v. Pirmasis į tai
dėmesį atkreipė Ramanauskas. Žr. Rama-
nauskas 1988, 36.

59 Daukantas 1845-02-12, 494, 498. Čia ir to-
liau cituojama iš Griškaitė 1996. Daukanto
laiškų originalus žr. Daukantas 1842–1854.

60 Onacevičius 1843-09-13, 654r.

61 Onacevičius 1842-01-28, 649r.

byno *Nomenclator [Vardynas]* nuorašo Imperatoriškojoje viešojoje bibliotekoje Sankt Peterburge radėjas buvo ne Daukantas, o Onacevičius⁶²), ne tik davė vertingas pastabas, bet ir sudarė kūrybinės veiklos programą ateičiai. Ragino skelbti Lietuvos istorijos šaltinius, davė mintį sudaryti svarbiausių Lietuvos istorijai dokumentų registrą *Index historicorum monimentorum Lituaniae* (*Lietuvos istorinių dokumentų registras* 1–4, 1842–1843) su nuoroda į jų saugojimo arba publikavimo vietą⁶³. Dešimtojo DNL tomo idėją taip pat išrutuliojo Onacevičius⁶⁴. Ne be šio Narbuto korespondento atsirado ir minėtoji *Mytologija Litewska ze szczegółami do wiary, obyczajów i oświaty przedchrześcijańskiej Narodu litewskiego odnoszącemi się*, nes pirmąjį mitologijai skirtą DNL tomą Onacevičius labai sukritikavo: „Tom I mitologię zawieraiący niewiele mnie zaymuie⁶⁵, bo Mitologia iest stroną barzdo słabą“ („Pirmasis tomas, kuriame yra mitologija, nelabai man įdomus, nes *Mitologia* – labai silpna“)⁶⁶. Onacevičius ne tik rekomendavo Daukantą, bet ir primygtinai skatino susipažinti su Eustachijumi Tiškevičiumi⁶⁷. Taigi nuo 1836 m. DNL autorius ėjo Onacevičiaus nurodytu keliu. Nuolat augo ir šių dviejų istorikų draugystė. Tai rodo ir Onacevičiaus laiškų Narbutui kreipiniai – nuo „Zacny Teodorze“ („Garbusis Teodorai“) pirmame laiške iki „Kochany Przyiacielu moy Teodorze“ („Mano Mielas Bičiuli Teodorai“) ir „Kochany Teodorze“ („Mielas Teodorai“) penktame ir šeštame laiškuose⁶⁸.

Iš čia toks itin pagarbus Narbuto požiūris į Onacevičiaus korespondenciją ir tokia garbinga jos vieta *KU*. Ir tikrai ilgainiui Narbutas tapo ne tik Daukanto, bet ir Tiškevičiaus korespondentu: „obecnie bardziej od innych przypomniała mi Pana Dobrodzieja śmierć Onacewicza wspólnego niegdyś nas obu przyjaciela“ („dabar daugiau nei kas kita Maloningąjį Poną man primena kadaise bendro mūsų bičiulio Onacevičiaus mirtis“)⁶⁹. Ne tik korespondentu, bet ir mokytoju, ekspertu (ypač dėl archeologinių radinių) ir istorinės medžiagos tiekėju. Tiškevičiaus laiškuose Narbutui ir autentiška (nes iš pirmų lūpų) informacija apie Lietuvos muziejaus steigimą Vilniuje: „Kupuię teraz dom w Wilnie, dla przeniesienia na wieczny pobyt w Sercu Litwy. Litewskiego muzeum błogosław częśliwej Boże wielki!“ („Dabar perku namą Vilniuje. Dieve didis, palaimink, kad sėkmingai ir visam laikui Lietuvos muziejų perkelčiau į Lietuvos Širdį!“)⁷⁰ (žr. 13 pav.). Korespondencijoje ir daug panegirikos DNL autoriui, kaip antai Tiškevičius Narbutą lygina su tvirtu ąžuolu, o save – su gležnu vijokliu, kuriam nuolat reikia ąžuolo atramos („Dla tego więc w wielu rzeczach zdania Uczonogo Dziejopisa Naszego Narodu potrzebuie, i iak słaba gałazka powoiu, więc się praganę mocnych końcow niezachwianego dębu, ażeby nieupaść w swym rośnięciu“)⁷¹. Kitaip tariant, po Onacevičiaus mirties Narbutas tarytum perėmė Tiškevičiaus globą. Ši savita Onacevičiaus, Tiškevičiaus ir Narbuto jungtis buvo užkoduota dar

62 Onacevičius 1836, 634v.

63 Narbut 1842–1843.

64 Onacevičius 1840-08-06, 641v.

65 *Raidė e taisyta*.

66 Onacevičius 1836, 634r.

67 Onacevičius 1843-02-13, 654r.

68 Onacevičius 1838-07-22, 636r; 1841-08-21, 662r; 1842-01-28, 648r.

69 Tiškevičius 1845-04-07, 699r.

70 Tiškevičius 1846-01-19, 703v. Taip pat žr. Tiškevičius 1846-03-03, 705v; Tiškevičius 1847-06-26, 706r, 707r.

71 Tiškevičius 1844-03-02, 698r.

13 pav. Eustachijaus Tiškevičiaus lietuviškų senienų kabinetas Vilniuje, Antakalnyje. Kūrinio viršuje užrašas: „Pokój Tyszkiewicza Eustachego jakim był przed założeniem Muzeum“ („Eustachijaus Tiškevičiaus kambarys prieš jam įsteigiant Muziejų“ [t. y. Vilniaus senienų muziejų – R. G.]). Nežinomas dailininkas, ~1847. Popierius, pieštukas, tušas; 38 × 55,4 cm; Muzeum Narodowe w Warszawie: Gr. Pol. 6000/67 MNW

pirmajame laiške Narbutui: „W Petersburgu często z Panem Żegotą rozmawialiśmy o pracach które Pan Dobrodziej szczęśliwie doprowadziłeś do końca, i które ia przedsięwzięłem“ („Sankt Peterburge dažnai su ponu Žegota kalbėdavomės apie darbus, kuriuos, Maloningasis Pone, sėkmingai baigėte, ir apie tuos, kuriuos aš esu sumanęs“)⁷². Mūsų dienas pasiekė vos 8 Tiškevičiaus laišakai Narbutui. Paskutinis datuotas 1847 m. birželio 26 d., taigi akivaizdu, kad kompletas ne visas, nes šių vyrų bendravimas ir bendradarbiavimas tada tik įsibėgėjo. Tiškevičiaus laišakai *KU* išsiskiria vienu aspektu – juose yra pora archeologinių radinių piešinių (žr. 14 pav.)⁷³. Nė vieno kito Narbuto korespondento laiškuose piešinių nėra.

Prisiminkime *KU* anotaciją 1906 m. Dobrianskio sudarytame VVB Rankraščių skyriaus kataloge, kurioje išskirti šeši korespondentai – Malinovskis, Onacevičius, Daukantas, Renjė, Tiškevičius ir Kirkoras. Pavardės sudėliotos ne abėcėliškai, taigi

⁷² Tiškevičius 1843-10-11, 695r.

⁷³ Taip pat žr. Tiškevičius 1847-06-26, 706v.

2 701
Barysavas 3 Julij 1845

Grietaj gėdijimui Tišman! Jauči nuni raito pascypai stova
netilui pyjiesi Teuui, ktoreu prau diui ceui i nacowai
pragy. - Od viltu tygedi wptiradai iij eijgla do wltu
a stantyd do staurou, kor uoue pomauii dardone dla
zatykiu uora ce urogiu i wltali Buzgi, piau nui
cutkiu uuiui to. - Cis robie, uora i tauu coi dle
archeologi stauiau pygbuie. Teu uueu duc nau
u uuelaty iij uelone owalno uulki, uui uindowu wpt-
u uoby one uueaty pyfau iij dcau? a uueui
pragy. uueu uolie stalytome i hlytome
opiscui Barysowa, jauia uora, ufaize u dzo py-
ieri uytai dcau, coly idit oratoruui Bary-
sowa? - Ay idai stalytome u Giusitauian
iut spraudliu, i ce uueu uauuui ujub:
Mokyl: pow: kopyrin uapiseu. Wozpud uore powo-
ry rabu Tuuiem. Duchuodu w trenauji Barysa,

14 pav. Eustachijaus Tiškevičiaus piešinys laiške (Barysavas, 1845-07-03)
Teodorui Narbutui į Šiaurius; 26 × 21,4 cm;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 701r

211 Teodoro Narbuto mokslinė korespon-
dencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego*
„akademiškumo“ liudijimas

vardinta pagal rangą ir žinomumą. Šiame sąrašė stebina du dalykai – pirmu numeriu nurodyta Malinovskio, o trečiu – Daukanto korespondencija. Abiem tai labai aukšta vieta. Daukantas XX a. pradžioje jau buvo gerai žinomas, bet ne tiek, kad pralenkų Tiškevičių ir Kirkorą. Visai įmanu, kad rusui Dobrianskiui imponavo Daukanto anti-lenkiškumas. Malinovskio lyderystė šiame šešetuke tikrai intriguoja, juolab kad *KU* akivaizdžiai „pirmavo“ Onacevičius. Tačiau Dobrianskis nebuvo jau toks ir neteisis. Šio erudito, poligloto, istoriko, Motiejaus Strijkovskio (Matys Striicovius Osostevicius *vel* Maciej Strykowski, 1547–tarp 1586 ir 1593) ir Bernardo Vapovskio (Bernard Wapowski *vel* Bernardus Vapovius, 1450–1535) kronikų leidėjo biografija iki šiol nagrinėta tik fragmentiškai, dažniausiai vadinamojo Filomatų ir filaretų proceso ar istorijos šaltinių leidybos procese (Malinovskis buvo kitoje barikadų pusėje nei Narbutas ir Daukantas, t. y. Lietuvos istorijos šaltinius skelbė tik kaip Lenkijos istorijos šaltinių dalį)⁷⁴. Prieš šešiolika metų šio straipsnio autorė padarė išvadą, kad Malinovskis dirbo kryptingai, nesiblaškę, turėjo savo pamėgtas temas, tačiau taip ir neparašė apibendrinančio darbo, suteikiančio galimybę suvokti jo istorijos (pirmiausia Lietuvos istorijos) koncepciją⁷⁵. Tačiau dabar mums rūpi tik 33 Malinovskio laišakai Narbutui⁷⁶. Labiausiai stebina tai, kad juose jokios įtampos dėl Lietuvos istorijos šaltinių leidimo; įtampos, kuria pulsuoja epistolinis Narbuto ir Daukanto dialogas. Daukanto vardą ne kartą mini ir Malinovskis, tačiau visada ramiai ir dalykiškai, juolab kad Narbutas noriai su juo dalijasi Daukanto atsiųsta medžiaga (Vijūko-Kojalavičiaus herbyno *Nomenclator* nuorašu taip pat). Malinovskui, kaip ir Narbutui, svarbiausia yra naujų istorijos dokumentų paieška. Užsidegimas toks didelis, kad primena medžiotojo azartą. Ir vos ne kiekviename laiške reiškiamą didelę pagarbą Narbutui:

Dzień w którym będę miał szczęście poznać osobiście historyka, który od przerwy prac Naruszewicza, pierwszy obfitem, szczęśliwem i dokładnem piórem dzieje narodowe skreślił, policzę do najpiękniejszych ozdób życia mojego. Z samego początku ukazania się dzieła JWWM Pana Dobrodzieja, stałam się jednym z najgorliwzych Jego wielbicielew. Potrzeba mieć duszę zacną, rozum oświecony, i wolą skierowaną, ku szlachetnym celom, aby przedsięwziąć, wykonywać i uskutecznić olbrzymią pracę, jaką JWny WM Pan Dobrodziej, nie już Litwę ale całą nawet północ Europy obdarzył.

Vertimas

Dieną, kai galėsiu asmeniškai pažinti istoriką, kuris po Naruševičiaus [t. y. jėzuito, politiko, istoriko, literato Adomo *vel* Adomo Stanislovo Tado Naruševičiaus (Adam Stanisław Tadeusz Naruszewicz, 1733–1796) – R. G.] pats pirmas savo vaisinga, puikia ir kruopščia plunksna parašė tautos istoriją, priskirsiu prie pačių gražiausių mano gyvenimo akimirų. Kai tik pasirodė Maloningojo Pono veikalas, tapau vienu uoliausių Tamstos gerbėjų. Reikia turėti dorą sielą, šviesų protą ir kilniam tikslui nukreiptą valią, kad būtų galima sumanyti ir įvykdyti tokį milžinišką darbą, kokį, Maloningasis Pone, padovanojote ne tik Lietuvai, bet net ir Šiaurės Europai⁷⁷.

74 Žr. šio leidinio išn. 9.

75 Griškaitė 2005, 138 (4).

76 Malinovskis 1843–1850.

77 Malinovskis 1843-04-23, 567r.

Ir bene maloniausi Narbutui žodžiai:

Otwarcie wyznam że bez Pańskiego dzieła nieraz nie podobna było by ustalić chronologii w Wapowskim, w czym największa zachodzi trudność; rzadko zdarza mi się rozmijając z Panem, gdzie to ma miejsce zdanie moje wyrażam s⁷⁸ tem uszanowaniem jakie wszyscy winniśmy dla monumentalnej Jego pracy.

Vertimas

Atvirai sakau, kad be Tamstos veikalo dažnai nebūtų buvę įmanu nustatyti chronologijos Vapovskio [kronikoje], o tai, kaip žinia, sunkiausias darbas. Labai retai kur su Tamsta nesutinku ir tai toje vietoje [t. y. veikalo komentaruose – R. G.] nurodau, bet visada su ta pagarba, kurią visi privalome rodyti monumentaliam Tamstos darbui⁷⁹.

Malinovskio korespondencijoje XIX a. Lietuvos istoriko kasdiena – ne tik dokumentų paieška, bet ir jų kopijavimas, knygų ir rankraščių mainai, dalijimasis žiniomis apie naujausią literatūrą ir kultūrinius įvykius, recenzijų rašymas ar jų užsakymas, cenzūros reikalai. Ir tik retsykiais vienas kitas žemiškas dalykas, kaip antai kvietimas „sriubos“, t. y. papietauti („Ponawiam prośbę abyś Pan Dobrodziej ziścił przyrzeczenie swoje i raczył być u mnie dziś na zupie“⁸⁰).

Panaši atmosfera, tik su didesniu archeologiniu ir muziejiniu akcentu, ir 19-oje *KU* saugomų 1852–1854 m. rašytų Kirkoro laiškų⁸¹. Kaip minėta, jie buvo gana išsamiai vartoti kitame tyrime⁸². Kirkoro korespondencijos komplektas taip pat nepilnas. Narbutas su Kirkoru susirašinėjo iki mirties. Tame pat fonde „Rankraščių kolekcija B⁴“, tik byloje Nr. 206, yra saugomas pirmasis 1843 m. *DNL* autoriui rašytas Kirkoro laiškas⁸³. Dar vienas laiškas nukeliavo į to paties fondo bylą Nr. 199⁸⁴. Taigi Kirkoro ir Narbuto susirašinėjimo visuma nėra žinoma. Tačiau kaip ir Malinovskio atveju išskirtinis Kirkoro laiškų bruožas – panegirika *DNL* autoriui:

Drogi Panie, trzeba szanować swoje zdrowie i życie, bo ono już do Ciebie dawno nienależy, nasza to własność, Twoich rodaków, nasza sława, nasz honor! Tak! Im dalej od Szawr, tem wziętość Twoja, Panie! większa. W domu, blisko siebie trudno, śród poziomu, znaleźć ludzi którzy by godnie ocenili i pojęli.

Vertimas

Mielas Pone, reikia gerbti savo sveikatą ir savo gyvybę, nes jie seniai Tamstai nepriklauso. Tai jau mūsų, Tavo tėvynainių, nuosavybė, mūsų šlovė, mūsų garbė! Taip! Kuo toliau nuo Šiaurių, tuo Tavo, Pone, populiarumas didesnis! Namuose, savo terpeje, sunku rasti žmonių, kurie deramai įvertintų ir suprastų⁸⁵.

KU yra ir pavienių, tačiau ypač žymių istorikų laiškų, kaip antai Ignacijaus Danilavičiaus (Ignacy Daniłowicz, 1787–1843), Juozapo Jaroševičiaus (Józef Jaroszewicz,

78 Sic!

79 Malinovskis 1846-02-19, 611r.

80 Malinovskis 1846-08-08, 618r.

81 Kirkoras 1852–1854 (taip pat trys nedatuoti laišškai).

82 Žr. Griškaitė 2018a, 119–120.

83 Kirkoras 1843-10-25.

84 Kirkoras 1854-04-20.

85 Kirkoras 1852-11-26, 685r.

1793–1860), Edwardo Raczyńskio (1786–1845), Leono Rogalskio (Leon Rogalski, 1806–1878), Konstantino Tiškevičiaus (Konstanty Tyszkiewicz, 1806–1868). Danilavičius taip apibūdino savo paties ir Narbuto istorijos tyrimo skirtumus:

Oba na iednej pracujemy Niwie. WWPan Dobrodziey pełną zagarniąc dłonią, najobfitsze zżymasz plony, nie wypuszczając z pod sierpa i kółolin, ja płocho i chudo upędzam się za czystem ziarniam, i gromadzę wyciągi z przywilejów Litwy.

Vertimas

Abu dirbame toje pačioje Dirvoje. Maloningasis Ponas visa sauja semi derlių, iš po pjautuvo imi net ir kūkalius [t. y. piktžoles, dirvines rauges (lot. *Agrostemma githago*) – R. G.], o aš lengvabūdiškai ir neproduktyviai ieškau gryno grūdo, t. y. renku Lietuvos privilegijų fragmentus⁸⁶.

Jaroševičius *DNL* vadino atraminiu darbu, be kurio nebūtų parašytas ir jo paties veikalas *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasow najdawniejszych do końca wieku XVIII (Lietuvos vaizdas jos civilizacijos požiūriu nuo seniausiųjų laikų iki XVIII a. pabaigos 1–3, Vilnius, 1844–1845)*⁸⁷. Daukanto *Budą senowęs-lėtuwiū kalnienū ir žamajtiū* (Sankt Peterburgas, 1845) ir Jaroševičiaus *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi od czasow najdawniejszych do końca wieku XVIII – reikšmingiausios XIX a. parašytos Lietuvos kultūros istorijos (išleistos ne tik vienu metu, bet ir vienmečių autorių!) – saugotos ir Šiaurių bibliotekoje, bet gražu, kad šie veikalai savaip susitiko (minimi arba aptariamai) ir KU. Poznanietis Raczyński *DNL* autoriui taip pat negailėjo gražių žodžių: „Gruntowne historyczne badania WM Pana Dobrodzieja zjednały Mu i w naszej stronie sławę i powszechnę uwielbienie“ („Nuodugnūs Maloningojo Pono istoriniai tyrimai ir mūsų krašte Tamstai atnešė šlovę ir visuotinę pagarbą“)⁸⁸. *KU* analizė parodė, kad Raczyńskio laišku Narbutui turėjo būti ir daugiau, nes istorikai susirašinėjo iki pat 1844 m.⁸⁹ Po ankstyvos Danilavičiaus ir Raczyńskio mirties jų laišku taip pat įgavo sakralią vertę. Beje, ir vieną, ir kitą netektį (panašiai kaip Onacvičiaus atveju) Narbutas intensyviai aptarinėjo su kitais savo korespondentais.*

Apskritai Narbuto ryšiai su Poznanes istorikais buvo platūs. Susirašinėjo ir su kita to krašto mokslo (ir ne tik) įžymybe – Tytusu *vel* Adamu Tytusu Działyńskiu (1796–1861). Šiandien vienas šio korespondento laiškas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – VUB RS)⁹⁰. Logiška manyti, kad Działyńskio laišku Narbutas būtinai turėjo įtraukti į *KU*, nes labai brangino bendravimą su šia iškilia asmenybe⁹¹. Tačiau prieškarui VUB RS darbuotojas šį laišku rado viename iš Działyńskio rinkinio *Zbior praw Litewskich od roku 1389. do roku 1529. tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563. (Lietuvos įstatymų rinkinys nuo 1389 iki 1529 metų, taip pat seimų nagrinėjimai apie tuos įstatymus nuo 1544 iki 1563 metų,*

⁸⁶ Danilavičius 1839-10-08, 36r.

⁸⁷ Jaroševičius 1845-01-28, 177r.

⁸⁸ Raczyński 1838-07-26, 159r.

⁸⁹ Griškaitė 1996a, 86.

⁹⁰ Działyński 1841-06-01.

⁹¹ Daugiau apie tai žr. Griškaitė 1996, 20, 21, 23.

Poznanė, 1841) egzempliorių (signatūra VVB: „B. 4. 4/3.“)⁹². Taigi visai įmanu, kad Narbutas galėjo pasielgti ir netradiciškai – laišką įdėti ne į *KU*, o į kartu su šiuo laišku atsiųstą Działyńskių veikalą. Ir tikrai VUB Retų spaudinių skyriaus darbuotojai Sondrai Rankelienei VUB RS skaitykloje pavyko rasti kaip tik šią Narbutui atsiųstą knygą (leidinyje yra Šiaurių bibliotekai būdingas ženklas – raudonas skydo formos antspaudas su viduje supintomis raidėmis „TN.“; sign. 902.5(474.5)/Zb–15).

Apmaudą, kad iš gana gausios Konstantino Tiškevičiaus korespondencijos liko vos vienas laiškas, bent kiek kompensuoja faktas, kad tai pats pirmasis. Subtili ir Tiškevičiaus rašymo intencija – perskaitė *DNL* trečiąją tomą, rado užuominą apie Lahaisko pilį ir jam kaip dvyliktam Lahaisko ordinatui smalsu daugiau sužinoti apie savo gimtinės praeitį: „Niepodobna bowiem aby na naszey historyczney ziemi i Łohoyšk swoich pamiątek nie liczyl“ („Juk negali būti, kad mūsų istorinėje žemėje Lahaiskas neturėtų savo praeities paminklų“)⁹³. Visai įmanu, kad kaip tik skaitydamas *DNL* naujasis Lahaisko šeimininkas ir pajuto nenugalimą aistrą istorijai. Turint galvoje būsimą Tiškevičiaus svorį istorijos (ypač archeologijos) moksle, ši aplinkybė ypač reikšminga:

Darui Pan Dobrodziey że go utrudzam moią prosbą, lecz iakże właściwiewy odezwac się⁹⁴ do uczonego Obywatela, ieżeli nie radząc się w rzeczach tyzcących się⁹⁵ jego kraiu. Głęboka Erudycya i ta chęć przekazania współczesnym naydrobniejszych szczegółów o naszey Ziemi, któresię⁹⁶ w całym Jego dziele przebiiaią, każą mnie wnosić że na moią prosbę nauczaiają, i pełną naylepszych chęci odpowiedź otrzymam.

Vertimas

Atleiskite, Maloningasis Pone, kad trukdau, tačiau ar gali būti tinkamesnė priežastis kreiptis į mokytą Pilietį, jeigu ne prašymas patarti dėl jo kraštui svarbių dalykų. Didelė Erudicija ir noras savo amžininkams pateikti pačias brangiausias smulkmenas apie mūsų Žemę (o tai matome visame Tamstos veikale) leidžia manyti, kad atsakysite į mano mokinišką prašymą ir aš gausiu kuo geranoriškiausią atsakymą⁹⁷.

Istorikas, enciklopedijų leidėjas, literatūros kritikas, vertėjas Rogalskis į mūsų istoriją daugiausia įsirašė kaip žurnalo *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe (Moksliniai vaizdiniai ir svarstymai, Vilnius, 1834–1843)* įkūrėjas. Pirmasis Rogalskiui parašė Narbutas – dėl kadaise Kaune rastos tariamos Perkūno statulėlės likimo (šios istorijos atgarsiai ir kitame *KU* laiške⁹⁸). Rogalskis buvo solidi figūra ne tik Vilniaus, bet ir Varšuvos visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, todėl šis vienintelis jo laiškas savo svoriu ir verte prilygsta dešimčiai kitų korespondentų laiškų. Gražūs ir šie Rogalskio žodžiai: „Uprzejme pismo Pana Dobrodzieja z dnia 4^{go} marca wielką mi radość sprawiło, już dla tego żeś Pan nieraczył zapomnieć o oddalonym ziomku swoim Litwinie“ („Šiltas

92 Užrašas ant viršelio aplanko, į kurį įdėtas Adamo Tytuso Działyńskių laiškas iš Kurniko Teodorui Narbutui į Šiaurį, po 1939.

93 Konstantinas Tiškevičius 1839-12-19, 708r.

94 Sic!

95 Sic!

96 Sic!

97 Konstantinas Tiškevičius 1839-12-19, 708v.

98 Petrikovskis 1836-01-21, 154r–54v.

kovo 4 dieną rašytas Maloningojo Pono laiškas man atnešė daug džiaugsmo jau vien dėl to, kad nepamiršote taip toli gyvenančio savo kraštiečio Lietuvio“)⁹⁹.

Paskutinis istorikų elitą *KU* reprezentuoja Narbuto giminaitis, dar 1820 m. išspausdintos studijos *Krotki rys pierwiaszkow narodu litewskiego (Trumpa lietuvių tautos pradų apžvalga)* bei 1842 m. pirmą kartą Vilniuje paskelbtos, o po metų dar vienos laidos sulaukusios knygos *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego (Lietuvių tautos vidaus istorija 1–2)* autorius Justinas Narbutas (Justyn Narbutt *vel* Ostyk-Narbutt, 1773–1845), o tiksliau – trys jo laišakai¹⁰⁰. Artimi giminaičiai ir kaimynai korespondavo nuolat, tačiau Narbutas į *KU* atrinko tik laiškus mokslo tematika. Ir tikrai pirmasis laiškas skirtas 1836 m. Justino Narbuto kelionės į Baltarusią atgarsiams – ten užrašytiems galbūt istorinį pagrindą turintiems senovės padavimams, o du kiti atspindi šurmulį, kurį sukėlė kritiškas Kraševskio atsiliepimas apie veikalą *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego*; veikalą, kuris, priešingai, taip labai sužavėjo kitą *KU* „dalyvį“ – Daukantą¹⁰¹. 1837 m. vasarį rašytame laiške Justinas Narbutas *DNL* autorių vadina darbščiu ir puikiu istoriku („Lubo iako pracowity i dofkonały Historyk^{102/103}). Teodoras Narbutas apie savo giminaitį ir kolegą anaipol nebuvo tokios geros nuomonės¹⁰⁴, tačiau milžiniško populiarumo (nepaisant Kraševskio kritikos) sulaukusio veikalo autoriaus ignoruoti negalėjo.

KU yra dar šešių Narbuto giminaičių literatų korespondencija: Brastos (*vel* Lietuvos Brastos *vel* Bresto) kanauninko, Kosavos (Gardino gubernija, Slanimo apskritis) klebono, bibliofilo ir kolekcininko kunigo Stanislovo Narbuto (Stanisław Narbutt *vel* Ostyk-Narbutt, 1775–1858), literačių ir kolekcininkų Klementinos Narbutaitės (Klementyna Narbutt *vel* Narbuttówna, ~1800–1860) ir Teresės Narbutaitės (Teresa Narbutt *vel* Narbuttówna, ~1800–po 1856), Justino Narbuto dukters rašytojos, poetės, vertėjos Kamilės Narbutaitės-Jurevičienės (Kamilla Narbutt *vel* Kamilla Narbuttówna *vel* Kamilla z Narbuttów Jurewiczowa *vel* Kamilla Jurewiczowa, ~1815–1881) ir mažai žinomų Leonardo Narbuto (Leonard Narbutt *vel* Ostyk-Narbutt, ~1800–po 1835) ir Vitalio Olševskio (Witalis Olszewski, ~1800–po 1836)¹⁰⁵. Klementinos ir Teresės Narbutaičių „laiškas“ – tik sveikinimas Naujųjų metų proga (jį pasirašė ir seserų dėdė Stanislovas Narbutas), tačiau vargu ar Teodoro Narbuto laikais *KU* nebuvo ir daugiau šių ypač išsilavinusių, maža to, senienų kolekcininkų Narbutaičių laiškų¹⁰⁶. Regis, tiek Leonardas Narbutas, tiek Olševskis, turėjo visai neliteratūrinės profesijas (visai įmanu, kad pirmasis buvo valdininkas Gardino civilinio gubernatoriaus kanceliarijoje, o antrasis – karo inžinierius), tačiau kaip ir visi šios giminės atstovai (tai rodo ir jų laiškų turinys) tiesiog negalėjo neieškoti lietuviškų senienų:

99 Rogalskis 1836-05-07, 161r.

100 Justinas Narbutas 1837–1843.

101 Daugiau apie tai žr. Griškaitė 1996a, 86–87.

102 Žodis *Historyk* įterptas.

103 Justinas Narbutas 1837-02-13, 116v.

104 Griškaitė 1996a, 86–87.

105 Stanislovas Narbutas 1856-06-13; Stanislo-

vas Narbutas, Teresė Narbutaitė, Klementina Narbutaitė 1854; Narbutaitė-Jurevičienė 1836–1839 (taip pat vienas nedatuotas laiškas); Leonardas Narbutas 1835; Olševskis 1836-08-08.

106 Daugiau apie Klementiną ir Teresę Narbutaites žr. Griškaitė 2015, 308, 326–327.

Będać w Szawrach miałem przyjemność odczytać choć w części, prace Stryja Dobrodzieja poświęcone dla dobra ogólnego o Litwie; gdy powróciłem do obowiązku, zdarzyło się mi przypadkowo napotkać z Mappą Grodna w r. 1567. i na drugiej jej stronie z opisaniem w języku Łacińskim seymu Zygmunta Augusta. Przepych posłańców Księcia Moskiewskiego, srodki do rozszerzenia wiary¹⁰⁷ Chrześcijańskiej w Litwie i stateczne przywiązanie¹⁰⁸ narodu Litewskiego do Bogów przez Ich Oyców czczonych zwrócić musiały uwagę; a spodziewając się że ten drogocenny zabytek starożytności jeśli nie powiększy wiadomości Stryja Dobr., to przynajmniej będzie rękojmią do sprawdzenia innych, tem bardziej kiedy znawcze oko Badacza Starożytności odkryć w nim potrafi więcej pamiątek, których moje mnie oswojone postrzedz nie mogło, dosłownie tłumaczenie na język polski posyłam.

Może ta przysługa nie będzie godną, byś kilka chwil czasu, tak drogich dla każdego Litwina, poświęcił na jej odczytanie, zawsze jednak proszę ją przyjąć choć w setnej części z takim upodobaniem z jakim Ja ofiaruję.

Vertimas

Viešėdamas Šiauriose patyriau malonumą nors iš dalies perskaityti Maloningojo Dėdės darbą, skirtą visuotiniam Lietuvos gėriui. Kai grįžau į tarnybą, man atsitiktinai pavyko rasti 1567 m. Gardino Žemėlapi, kurio antroje pusėje Lotynų kalba aprašytas Žygimanto Augusto Seimas. Maskvos Kunigaikščio pasiuntinių ištaigingumas, būdai skleisti krikščionių tikėjimą Lietuvoje ir tvirtas Lietuvių tautos prisirišimas prie Jų Tėvų garbintų Dievų negalėjo likti nepastebėti. Jeigu šis brangus senovės paminklas ir nepraturtins Maloningojo Dėdės žinių, tai tikiuosi, kad bent bus paskata patikrinti kitus šaltinius, juolab kad mokslingos Senienų Tyrėjo akys ten gebės rasti daugiau svarbių dalykų, kurių mano mažiau patyrusios negalėjo pastebėti, tad siunčiu pažodinį vertimą į lenkų kalbą.

Galbūt ši mano dovana neverta ir tų kelių akimirkų Dėdės laiko, tokio brangaus kiekvienam Lietuviui, bet vis tiek prašau ją priimti nors su šimtają dalimi to malonumo, kokiu Aš dovanuoju¹⁰⁹.

Kamilę Narbutaitę-Jurevičienę šiandien *KU* reprezentuoja 4 laišškai, taigi šiuo atžvilgiu ji gerokai lenkia savo giminaites seseris Klementiną ir Teresę Narbutaites. Minėtina tik tai, kad Narbutaitė-Jurevičienė yra vienintelė moteris, kurią kaip istorinės medžiagos pateikėją Teodoras Narbutas mini *DNL*¹¹⁰. Šios trys korespondentės apskritai vienintelės moterys *KU*, ir tai dar viena iliustracija, koks vyriškas buvo anuometis istorijos (ir ne tik) mokslo pasaulis.

3.2. ARCHYVARAI. Kaip minėta, Vincento Daugėlos-Narbuto korespondencija sulaukė dėmesio ir anksčiau, ypač dėl *BK* laidos istorijos. Šių laiškų populiarumą lėmė ir Daukanto veiksnys, t. y. ten pateikti faktai apie istoriko viešnagę Vilniuje

107 Raidė *a* taisyta.

108 Raidė *q* taisyta.

109 Leonardas Narbutas 1835, 114v–115r.

110 Narbut 1839b, 495, przyp. (1).

1844 m. rugpjūtį. Šiuo metu *KU* saugomi 7 Daugėlos-Narbuto laišakai¹¹¹. Visi sudėti į vieną aplanką kartu su kitų Teodoro Narbuto giminaičių (išskyrus Olševskį) laiškais, bet tai nėra istoriškai teisinga, nes Daugėla-Narbutas nebuvo *DNL* autoriaus giminaitis. Nepaisant šio „trūkumo“, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo archyvaro pagalbininkas, o nuo 1844 m. vasario ir šio archyvo fondų saugotojas buvo didelės erudicijos žmogus, turėjo ir mokslinių aspiracijų. Pirmasis laiškas Teodorui Narbutui datuotas 1844 m. vasario 15 d.¹¹², taigi su Daukantu Vilniuje susitiko kaip su kolega. Daugėla-Narbutas – ir Vilniaus vyriausiojo deputatų sąrašo bei apybraižos apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiąjį Tribunolą autorius, todėl šiandien vadinamas šios problematikos Lietuvoje pradininku¹¹³. Maža to, jis ir vadinamojo Semionovo rinkinio¹¹⁴ bendraautoris. Taigi žvelgiant plačiau šio vyro laišakai į *KU* pateko ne kaip „nepareigingo“ *BK* korektoriaus (nors šis niuansas *KU* taip pat labai ryškus), o kaip vieno solidžiausių to meto Lietuvos archyvaro ir istoriko epistolinis palikimas.

Aleksejus Semionovas (Алексей Васильевич Семенов, 1799–1864) – slaptasis tarėjas, senatorius, Vilniaus gubernijos (nuo 1840 m. spalio 20 d. iki 1844 m. rugsėjo 19 d.), vėliau Minsko gubernijos civilinis gubernatorius (nuo 1844 m. gegužės 2 d. iki 1850 m. sausio 26 d.) daugiau žinomas ne kaip valdininkas, o kaip dekabristas ir istorikas. 1842 m. spalio 13 d. Semionovo įsakymu buvo įkurta komisija Vilniuje esančiam Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvui peržiūrėti, kurios tikslas buvo išrinkti iš archyvo vertingiausias dokumentus ir juos publikuoti. Per metus buvo išspausdintas dviejų dalių rinkinys (apie 200 dokumentų)¹¹⁵. Šį leidinį Teodorui Narbutui dovanojo pats gubernatorius (!):

Исторія Литовскаго народа, изданная Вами, есть трудъ обширный и драгоцѣнный для всѣхъ любителей отечественныхъ Русскихъ древностей; бывъ въ числѣ прочихъ истинный читатель сего полезнаго труда Вашего, я вмѣняю себѣ въ пріятный долгъ препроводить при семъ экземпляръ изданія древнихъ грамотъ и актовъ въ Виленской Губерніи собранныхъ по моему распоряженію и напечатанныхъ собственнымъ иждивеніемъ.

Vertimas

Tamstos išleista Lietuvių tautos istorija yra didelis ir vertingas darbas visiems Rusiškų tautinių senienų mėgėjams. Ir aš pats kartu su kitais esu nuoširdus šio naudingo Tamstos darbo gerbėjas, todėl prisiimu malonią pareigą su šiuo laišku įteikti Vilniaus Gubernijoje surinktų senųjų diplomų ir aktų rinkinio egzempliorių; leidinį, kuris buvo išleistas mano nurodymu ir mano paties lėšomis¹¹⁶ (žr. 15 pav.).

Semionovo laišku Narbutas pasigyrė ir Daukantui¹¹⁷. Kiek vėliau šis gubernatorius istorikas Daugėla-Narbutą rekomendavo Narbutui kaip korektorių *BK*¹¹⁸. Taip *KU* atsirado ir Daugėlos-Narbuto laišakai su unikalia daukantiška medžiaga.

111 Vincentas Narbutas 1844.

112 Vincentas Narbutas 1844-02-15.

113 Stankevič 2009, 1175.

114 *Собрание древнихъ грамотъ* 1843.

115 Daugiau apie tai žr. Griškaitė 1996b, 394, išn. 10; Stankevič 2009, 1165–1166.

116 Semionovas 1843-06-28, 167r.

117 Griškaitė 1996b, 394, išn. 10.

118 Griškaitė 1996b, 487 (Narbutas 1845-01-08).

Милостивый Государь!

Которых Митовского народа, и других Ва-
ши, есть много обширный и драгоценный гра-
дская иудейская отомощенная Русская иудей-
ская; дабы в них не потерять ипотечный капитал
его иудейского народа Вилно, а вынести себя в
перечисленный граде, иудейского при оных иудейских
иудейских иудейских грамотах и иудейских в Вилно-
ской иудейской отомощенной по иудейской грамоте
и иудейской отомощенной иудейской. По-
этому иудейскому народу Ваши, Милостивый Государь,
иудейскому сего письма и выносу иудейских в иудей-
ском иудейском отомощенном Ваши, иудейском иудейском
иудейском Вилно.

Съ иудейскими иудейскими иудейскими
иудейскими

Милостивый Государь:
Александр
Александр

№ 1113.
28 июня / 1843.
Т. Вилно
Тей Вилно Александр

15 pav. Aleksejaus Semionovo laiškas (Vilnius, 1843-06-28)
Teodorui Narbutui į Šiaurius; 40 × 22,1 cm;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 167r

219 Teodoro Narbuto mokslinė korespon-
dencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego*
„akademiškumo“ liudijimas

Semionovas anaipol ne vienintelis su Narbutu korespondavęs gubernatorius. *KU* saugomi ir 5 tuomečio Gardino gubernijos civilinio gubernatoriaus Doppelmajerio laišakai (nuo 1835 m. gegužės 5 d. jis beveik metus ėjo Vilniaus civilinio gubernatoriaus pareigas; 1836 m. gegužės 16 d. paskirtas Gardino, o 1842 m. lapkričio 19 d. – Minsko civiliniu gubernatoriumi)¹¹⁹. Doppelmajeris daugiausia žinomas kaip Druskininkų kurorto steigėjas, tačiau jį galima drąsiai vadinti ir gubernatoriumi archyvaru, nes valdininko karjerą pradėjo 1801 m. kaip studentas (mokinys) Užsienio reikalų kolegijos archyve Maskvoje, kur po trejų metų gavo aktuarijaus (registriatoriaus) pareigas. 1814–1817 m. ir vėl dirbo tame pat archyve¹²⁰. Archyvaro darbas paliko žymę – senų dokumentų nuolat ieškojo ir „jam patikėtose gubernijose“. Kaip antai 1837 m. iš Derečino miestelio (Gardino gubernija, Slanimo apskritis) į prieš trejus metus Sankt Peterburge įsteigtą Archeografijos komisiją išvežė kunigaikščiams Sapiegoms priklausiusį archyvą¹²¹. Visada ieškojo ir istorikų draugijos. Jau pirmajame laiške į Narbutą kreipėsi ne tik kaip į gerbtiną Gardino gubernijos dvarininką („какъ къ почтенному номѣщику вверенной¹²² мнѣ Губерніи“), bet ir kaip į mokslo žmogų („и любителю наукъ“)¹²³.

Narbuto ryšiai su valdininkais archyvarais (kaip ir su pedagogais archyvarais) ypač sustiprėjo, kai 1837 m. gegužės 20 d. buvo išrinktas Gardino gubernijos statistikos komiteto nariu korespondentu. Tapo šios provincijos istorikų draugijos įžymybe, nes visi naujieji kolegos buvo skaitę *DNL*. Tai puikiai iliustruoja tiek Mrokovskio (Mrokowski, ~1800–po 1837; vardo nustatyti nepavyko), tiek Liudviko Strokovskio (Ludwik Strokowski, ~1800–po 1838), tiek G. Kalmbergo (Г. Ф. Кальмберг, ~1800–po 1852; pavyko nustatyti tik vardo ir tėvavardžio inicialus), tiek Piotro Lavrovo (Петр Лавров, ~1800–po 1848), tiek Lauryno Putkamerio (Wawrzyniec Puttkamer, 1794–1850) korespondencija¹²⁴. Tipiškas *DNL* panegirikos pavyzdys – Lydos bajorų mokyklos vyresniojo mokytojo Lavrovo laiške:

Съ Вами касательно Истории можно спорить, имѣя подъ рукою другихъ съ авторитетомъ писателей, но думаю, что не найдется человекъ столь легкомысленный, который не оказалъ бы уваженія къ великому труду Вашему; в Васъ было искреннее желаніе открыть истину и собрать о Литвѣ въ одно цѣлое все, что только было въ силахъ человекѣка.

Vertimas

Su Tamsta dėl Istorijos galima ginčytis po ranka turint kitų autoritetingų rašytojų darbus, tačiau, mano galva, vargu ar galima būtų rasti tokį lengvabūdišką literatą, kuris neparodytų pagarbos didžiam Tamstos darbui. Jūs turėjote nuoširdų norą atskleisti tiesą ir surinkti į vieną vietą apie Lietuvą viską, kas tik įmanu žmogaus jėgoms¹²⁵.

119 Doppelmajeris 1836–1839.

120 Daugiau apie tai žr. Griškaitė 2004, 77.

121 Афанасьева, Горячева, Швед 2007, 54–55; Афанасьева и др. 2018, 330.

122 Pirma raidė *e* taisyta.

123 Doppelmajeris 1836-11-06, 38r.

124 Mrokovskis 1836–1837; Strokovskis 1838-01-25; Kalmbergas 1847-04-04; Putkameris 1845-11-02.

125 Lavrovas 1848-07-17, 57r–57v.

Tas pat garsiausio *KU* pedagogo Vincento Ignatavičiaus (Wincenty Ihnatowicz *vel* Викентий Васильевич Игнатович, 1803–1865) laiške. Vilniaus universiteto auklėtinis, o tada Oloneco gubernijos gimnazijos direktorius (vėliau dėstė pedagogiką Imperatoriškajame Sankt Peterburgo universitete), kelių monografijų apie aukštąją mokslą Vakarų Europoje autorius reiškė nuoširdžią pagarbą *DNL* („wówczas gdy, oprócz podziwienia, szacunku i przychylności, któremi sercu każdego Litwina przejęte ku Autorowi¹²⁶ Historii Narodu Litewskiego“¹²⁷) ir džiaugėsi, kad šis veikalas suaktyvino Lietuvos istorijos tyrimus („Dzieje Narodu Litewskiego dały nowy popęd historycznym badaniom o Litwie“¹²⁸).

DNL skaitė ne tik mokytojai, bet ir mokiniai. Jaunatviškas entuziazmas trykšta iš Minsko gimnazijos trečios klasės mokinio Liudviko Kazimiero Adamavičiaus (Ludwik Kazimierz Adamowicz, ~1826–po 1844) laiško:

Długo już przeszło, jakem był u Pana Dobrodzieja i miał szczęście zaszczycić się znajomością z Jego osobą. Dla mnie ta chwila, była jedną z najszcześniejszych mego życia. Ja poznałem w Pana Dobr. tego z tych ludzi, przed którymi padłbym na kolana, bowiem z lat dziecinnych wpojona mi miłość do nauk najgłębsza, jak że więc niemam być szczęśliwym, kiedym widział jednego ze wspieraczów, głębokich badaczów Nauk¹²⁹ i dziejów ojczystych. Pan Dobrodziej może to wziąć za przysadą, lecz proszę wierzyć iż to mówię co serce me czuje, i pysznie się przed mojemu kolegami i nauczycielami, zem widział na własne oczy, rozmawiał, i mam pamiątkę z rąk Historyka Litwy.

Vertimas

Daug laiko prabėgo nuo tada, kai viešėjau Pas Maloningąjį Poną ir turėjau laimės būti pagerbtas pažinties su Tamsta. Man ta akimirka buvo viena laimingiausių mano gyvenime. Aš Maloningojo Pono asmenyje pamačiau žmogų, prieš kurį galėčiau pulti ant kelių, nes dar vaikystėje man buvo įskiepyta gili meilė mokslui. Tad kaip galėjau nesidžiaugti matydamas vieną iš Mokslo ir gimtosios istorijos rėmėjų bei gilių tyrėjų? Maloningasis Ponas galite pamanyti, kad mano žodžiai perdėti, bet prašau patikėti, jog sakau tai, ką jaučiu, ir puikuojusi prieš savo kolegas ir mokytojus, kad savo akimis mačiau, kad kalbėjau ir kad gavau dovaną iš Lietuvos Istoriko rankų¹³⁰.

Adamavičius ta proga ne tik dovanavo Narbutui seną Bibliją, bet ir žadėjo atsiųsti daugiau senovinių knygų („Przytem jeżeli Pan Dobrodziej łaskaw przyjmować z rąk moich książki starożytne, więc będę miał sobie za największe szczęście i Sławą je dosyłać“¹³¹). Taip tapo pačiu jauniausiu Narbuto pagalbininku. Tai ir jauniausias *KU* autorius. Adamavičiaus laiške apčiuoptas ir kitas svarbus dalykas – vienaip Lietuvos istorijos buvo mokoma (jeigu apskritai mokoma) mokykloje, o visai kitaip ji buvo pateikta *DNL*:

Przytem ośmielamsię utrudzać W Pana Dobrodzieja zapytaniem, czy Historia Us-triałowa Professora w Petersburgkim Ped. Instytucie godną jest wiary względem

126 Raidė A taisyta.

127 Ignatavičius 1847-11-18, 45^ar.

128 Ignatavičius 1847-11-18, 46r.

129 Raidė N taisyta.

130 Adamavičius 1844-02-05, 25r.

131 Adamavičius 1844-02-05, 25r.

dziejów Liltewfkich¹³², bowiem mnie zie¹³³ zdaje¹³⁴, iż wiele fałszu piŕze, a nauczyciel nasz tak stroniczo, płasko wykłada, iż przyznam się¹³⁵ ze wstydem, że prócz Historii Rossyiskiej nawszystko patrzemy iakby oslepieni. Skądże nam prawdy szukać?

Vertimas

Be viso to dar drįstu Maloningajį Poną trukdyti ir klausti, ar galima pasitikėti Sankt Peterburgo Pedagoginio Instituto Profesoriaus Ustrialovo Istorija (turiu galvoje, kaip ten pateikta Lietuvos istorija), nes man atrodo, kad jis daug netiesos rašo [laiško autorius mini istoriką, pedagogą ir istorijos vadovėlių autorių Nikolajų Ustrialovą (Николай Герасимович Устрялов, 1805–1870) – R. G.], o mūsų [istorijos] mokytojas moko taip šališkai, taip paviršutiniškai, kad gėdydamasis turiu prisipažinti, jog į viską, išskyrus Rusijos Istoriją, žvelgiame kaip akli. Kurgi mums tiesos ieškoti¹³⁶?

Gimnazisto jaudulį rodo ir gramatinės klaidos antrojeje laiško dalyje. Padėtis ir tikrai buvo dviprasmiška – namuose vaikai augo patriotinėje atmosferoje, o mokykloje, atvirkščiai, buvo auklėjami prorusiška dvasia. *DNL* tik sustiprino šią dviprasmybę.

O štai 1837 m. rašytame Mrokovskio laiške „susitinka“ Doppelmajeris, Strokovskis ir Narbutas:

W Czasie bytności Gubernatora na rewizyi stanął u mnie na kwaterze Jego Czynownik Strokowki, będąc Literatem nieufzło spod oczu¹³⁷ Jego Dzieło Twoje Panie Dzieje Litewskie, czytał, podobał, wypytywał się o Panu, a powziawszy odemnie dokładne opisanie, polecił zaraz do Gubernatora z Projektem aby prosić Pana o opisanie miałt Gubernij Grodzienskiej, zgodził się chętnie nato Naczelnik mądry, kazał napisać List i ony wręczyć Panu osobifcie mnie zalecił.

Vertimas

Kai Gubernatorius buvo išvykęs revizijos reikalais [t. y. dėl gyventojų surašymo pagalvės mokesčiui išieškoti – R. G.], mano namuose apsilankė Jo Pavaldinys Strokovskis. Kadangi pats yra Literatas, tai pro jo akis nepraslydo Tamstos Veikalas Dzieje narodu litewskiego. Skaitė ir jam patiko, klausinėjo apie Tamstą, o gavęs iš manęs smulkia informaciją iš karto nubėgo pas Gubernatorių ir pasiūlė Projektą, kad jis paprašytų Tamstos aprašyti Gardino Gubernijos miestus. Protingas Viršininkas noriai sutiko, o man liepė parašyti Laišką ir asmeniškai Tamstai įteikti¹³⁸.

Gardino gubernijos archyvarų statistikų laiškuose narpliojamas net lietuvių kalbos kilmės klausimas, kartais peraugantis į švelnią *DNL* kritiką ir naujų hipotezių rutuliojimą¹³⁹. Vis dėlto konkrečiausias buvo Putkamerio klausimas: „Język Litewski gdzie się dochował w Lidzkim?“ („Kur Lydos [apskrikyje] vis dar kalbama lietuvių kalba?“)¹⁴⁰.

132 Sic!

133 Sic!

134 Raidė ę taisyta.

135 Žodis się įterptas.

136 Adamavičius 1844-02-05, 25v.

137 Raidė o taisyta.

138 Mrokovskis [1837], 198r.

139 Lavrovas 1848-07-17, 58r.

140 Putkameris 1845-11-02, 158r.

16 pav. Lydos pašto kontoros kvitas (1843-02-02), kuriame rašoma, kad dvarininkas Teodoras Narbutas į Rygą Karlui Eduardui von Napierskiui išsiuntė laišką ir pinigų – 900 rublių asignacijomis (arba 25 sidabro rublius); 14,6 × 19,2 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 131r

KU archyvarų grupę vainikuoja 8 minėtojo Napierskio laišakai¹⁴¹. Šis korespondentas nebuvo archyvaras tiesiogine to žodžio prasme, tačiau Narbutui jis ir tikrai dirbo kaip archyvaras – užsakinėjo ir siuntė dešimtis svarbių dokumentų nuorašų iš Rygos archyvo, pradėdamas Mindaugo laikais¹⁴². Turint galvoje Napierskio autoritetą to meto mokslo pasaulyje (tiek rusiškame, tiek vokiškame segmente), šią korespondenciją galima vadinti viena vertingiausių KU. Dokumentai ir laišakai iš Rygos patikimų pirklių vežimuose pirmiausia atkeliaudavo į Vilnių (žinoma, ne už dyką) ir tik po to per bičiulius pasiekdavo Šiaurius¹⁴³. Tuo pat keliu laišakai keliaudavo ir į Rygą. Ir tik pinigų už dokumentų kopijas Narbutas siųsdavo per Lydos pašto kontorą (žr. 16 pav.).

141 Napierski 1833–1844.

142 Griškaitė 1996a 37, 38, 44, 73 ir kt. Kai kuriuos Napierskio atsiųstus dokumentus Narbutas paskelbė spaudoje. Žr. 1856a; 1856b; 1856c.

143 Renjė 1843-03-15, 466v; 1843-04-23, 461r; 1844-04-25, 420r.

223 Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego* „akademiškumo“ liudijimas

4. LITERATŪROS (IR NE TIK) ELITAS. Literato įvardas platus. Taip tada vadinti ir grožinės literatūros kūrėjai, ir istorinių veikalų rašytojai. Plačiaja prasme ir Narbutas buvo literatas, nors amžininkai daugiausia jį vadino tiesiog istoriku ar net Lietuvos istoriku („dziejopis“ *vel* „historyk“; „dziejopis Litwy“ *vel* „historyk Litwy“). Nors buvo dar ir poetas bei vertėjas. Žinoma, taip nutiko dėl *DNL* populiarumo. O štai Mykolas Grabovskis (Michał Grabowski, 1805–1863) ir Vladislovas Sirokomlė (tikr. Liudvikas Kondratavičius; Ludwik Franciszek Władysław Kondratowicz *vel* Władysław Syrokomla, 1823–1862), kuriuos šiandien *KU* reprezentuoja vos po vieną laišką (nors akivaizdu, kad buvo ir daugiau), ir tada vadinti, ir dabar vadinami tik literatais (grožinės literatūros kūrėjais). Nors ir jie vykdė archeologinius kasinėjimus, rašė istorijos veikalus, leido istorijos šaltinius¹⁴⁴. Apie Sirokomlę istoriką rašyta gana išsamiai, apie Grabovskį istoriką – mažiau¹⁴⁵. Kitaip nei Sirokomlės laiškas (tai tik paskubomis brūkštelėti keli sakiniai – apgailėstojimas, kad ir tą kartą negalės atvykti į Šiaurį), Grabovskio – ypač turiningas. Viena šiame laiške gvildenta tema (apie kritikos *DNL* pagrįstumą konkrečiai ir apie bet kokios kritikos prasmę apskritai) jau buvo aptarta¹⁴⁶. Tačiau kita Narbutui (o ir Daukantui) ypač aktuali laiško dalis – apie priežastis, dėl kurių Grabovskis atitrūko nuo literatūrinės kūrybos ir literatūros kritikos ir staiga ėmė skelbti istorijos šaltinius, liko parašėję. Glaustai jo motyvus nusako šis sakinyš:

Prace historyczne nie były nigdy moim przedmiotem; przypadek zdarzył że rozmaite dziejowe pomniki znalazły się w mem rękę, zapragnęłam więc uchronić ie od zraty przez ogłoszenie.

Vertimas

Istorijos darbai niekada nebuvo mano dalykas. Atsitiktinai įvairūs istorijos paminklai pateko į mano rankas, todėl sumaniau juos skelbti ir taip apsaugoti nuo pražūties.¹⁴⁷

Narbuto korespondentas tarytum pats pateisino savo buvimą kaip tik literatūrinėje šio mūsų straipsnio dalyje.

Panašus ir pijoro, literato, vertėjo, pedagogo Antano Mošinskio (Antoni Moszyński, 1800–1893) atvejis, nes jis taip pat turėjo derinti du – dvasininko ir rašytojo – pašaukimus¹⁴⁸. Korespondenciją su Narbutu užmezgė pradėjęs rinkti medžiagą apie istoriko giminaitį pijorą ir filosofą Danielių *vel* Kazimierą (toks buvo vardas vienuolijoje) Narbutą (Daniel *vel* Kazimierz Narbutt *vel* Ostyk-Narbutt, 1738–1807)¹⁴⁹. Svarbus ir Mošinskio požūris į *DNL*:

Daruj, Uczony Mężu, że drogie dla Literatury naszej chwile Twoje, poświęcone badaniom historycznym, które my z roskoszą czytamy, i którym w końcu sama zawiść, oddać sprawiedliwość musi, zatrudniam nieznajomy niniejszą korespondencyą.

¹⁴⁴ Grabovskis 1843-04-24; Sirokomlė 1854-08-04.

¹⁴⁵ Griškaitė 2006, 66–67, 72, 77–79; Griškaitė 2018b.

¹⁴⁶ Griškaitė 2005, 31–33.

¹⁴⁷ Grabovskis 1843-04-24, 32r.

¹⁴⁸ Mošinskis 1838.

¹⁴⁹ Mošinskis 1838-02-05.

Nepyk, Mokytas Vyre, kad atimu brangias mūsų Literatūrai Tavo akimirkas, skirtas istoriniams tyrimams, kuriuos su didžiausiu malonumu skaitome ir kuriuos ilgainiui įvertins net pavyduoliai; kad atimu jas aš, nepažįstamas Tau korespondentas¹⁵⁰.

Narbutas buvo sugaišintas, tačiau naudingai – čia pat, ant neprirašyto Mošinskio laiško lapo, apmetė Kazimiero Narbuto biografiją (žr. 17 pav.)¹⁵¹.

Šiokia tokia digresija dėl dvasininkų korespondencijos KU. Dabar rinkinyje saugomi 6 šio luomo atstovų laišakai. Be minėtųjų Stanislovo Narbuto ir Mošinskio, dar ir Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos prelatų Juozapo Baukevičiaus (Józef Bowkiewicz, 1793–1866) ir Juozapo Grozmanio (Józef Grozmani *vel* Grossmani *vel* Józef de Grozmani *vel* Grozmani baron de Korwin, 1760 *vel* 1761–1843), taip pat Eišiškių Kristaus Karaliaus Žengimo į Dangų bažnyčios klebono Pauliaus Kalinausko (Paweł Kalinowski, ~1800–1855) ir archimandrito Platono (tikr. Пантелеимон Андреевич Рудинский, 1786–po 1848)¹⁵². Ypač spalvinga archimandrito biografija. Vilniuje gyveno nuo 1831 m. pradžios, kai buvo paskirtas Vilniaus Šventos Dvasios vienuolyno vyresniuoju. 1838 m. apkaltintas lėšų iššvaistymu ir atstatydas iš pareigų. Bažnytinio teismo sprendimu epitimiją atliko Pažaislio Uспенjės vienuolyne, kur ir mirė. Tačiau tada Narbutui dar rašė kaip kultūrininkas – kvietė tapti laikraščio *Литовскій вестник*=*Kurier Litewski* (*Lietuvos naujienos*) redkolegijos nariu ir praturtinti leidinį nauja medžiaga apie šio krašto praeitį („i że pismo to zechce z bogacić zebranemi skarbami zabytków krajowych, rzadko podobno komu tak, jak WWM Panu Dobrodziejowi znajomych“)¹⁵³.

Grozmanis neturėjo gero vardo dėl polinkio į avantiūras, tačiau su Narbutu bendravo tik kaip senienų kolekcininkas ir bibliofilas. Pagrindinė prelato laišku tema – DNL komplektavimas. Visus devynis toms pirkto tiesiai iš Narbuto (sumokėjo 18 sidabro rublių)¹⁵⁴. Čia galima minėti, kad kai kurie bibliofilai ir senienų mėgėjai sugalvodavo ir kitokių būdų įsigyti DNL. Įdomiausias variantas aprašytas Vilniaus universiteto auklėtinio, pedagogo, rašytojo, senienų mėgėjo ir populiaraus gido po Vilnių Dionizo Jakutavičiaus (Dyonizy Jakutowicz, 1780–1864) laiške: iš pradžių jis giria DNL („Praca i wiadomoscie są w niem olbrzymie“), bet čia pat sako, kad veikale yra ir kai kurių netikslumų, kuriuos esą žino tik medikas, istorikas, Vilniaus katedros istorijos tyrėjas Mykolas Homolickis (Michał Homolicki, 1791–1861); jis esą mielai tuos riktus Narbutui nurodytų mainais už jo veikalo toms („z chęcią zapewna uczyni, iesli będzie miał na podarku szacowne JWPana Dobr dzieło“)¹⁵⁵.

150 Mošinskis 1838-02-05, 82r–82v.

151 Mošinskis 1838-02-05, 82v (Narbuto ranka rašyti Kazimiero Narbuto biografijos apmatai). Narbuto laiško Mošinskiui juodrašty, kuriame nuosekliai išdėstyta Kazimiero Narbuto biografija žr. Narbutas 1838-04-20.

152 Baukevičius 1843-10-10; Grozmanis 1841; Kalinauskas 1844-12-28; Platonas 1834-05-29.

153 Platonas 1834-05-29, 156v.

154 Grozmanis 1841-05-30, 34r; Grozmanis 1841-07-01, 35r.

155 Jakutavičius 1841-04-29, 179r–179v.

Syn Kazimierza Muspachta Lidzkiego
Opactwa Paradies czyli Paradyż,
leży w diekcie Polnańskiej w po-
wiacie Birzbawońskim, było Cys-
kowsow, nośd on tykał tego opactwa
zapewnia sękulany zawdany i nigdy
nie wyżył. —

1783 Proboszczem Lidzkiem po śmierci

X. Antoniego Eysemonta.

1801 Przewymował proboszczem na
synowa swego X. swinca
tego Narbutta.

Umart w roku 1806. w majątku
Pudriewo niżej w Lidzku.

przeznaczony w Cerkwi kate-
dralnej Mszczyskiej w sędziectwie.

XX Indulgentia plenaria in articulo
morte pro P[er]one eiusque consagii
neis affiniis neque neque ad certum
in illius quatenus suscipiuntur
1787. Bulla papie na 1000
1789. Maja 8. bulla papie na 1000
1789. Maja 8. bulla papie na 1000
1789. Maja 8. bulla papie na 1000
1789. Maja 8. bulla papie na 1000
1789. Maja 8. bulla papie na 1000
1789. Maja 8. bulla papie na 1000
1789. Maja 8. bulla papie na 1000
1789. Maja 8. bulla papie na 1000

Ur. 1734. Styc 5. Kazimierz Narbutta
i Maryannę Nowickich. Metryka
z Nowosied. Pas up Lidz. Prid raturę 1760.
Wstąpił do zakonu pijarów pod nazwą imienia
całkowicie ~~Ołtarz~~ ~~szkolny~~ ~~zobowiązanie~~
w ~~Wymie~~ ~~ku~~ ~~admiry~~ ~~per~~ ~~delstary~~ ~~kar-~~
~~dynatyckich~~. 1760 ~~Paradyż~~ ~~3~~ ~~Stopień~~ ~~uwrory~~

1760 ~~Paradyż~~ ~~St.~~
w Wyższym wstąpił do ~~Talawa~~ ~~z~~ ~~1~~ ~~7~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~
roku 1760 ~~Wrocimie~~ ~~7~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~
suna 1760 ~~Paradyż~~ ~~3~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~
swięcenie ~~Ordinacjom~~ 1760 ~~Paradyż~~ ~~2~~ ~~1~~
drugie swięcenie ~~Ordinacjom~~ 1764. ~~Lidzko~~
18. swięcenie ~~Subdiakonati~~ ~~del~~ ~~Mława~~
10 ~~diakonati~~. ~~del~~ ~~6~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~ ~~1~~
~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~

X 1762. Otrzymał przy ~~Indulgentia~~ ~~papieskie~~
X 1762. Otrzymał przy ~~Indulgentia~~ ~~papieskie~~
X 1762. Otrzymał przy ~~Indulgentia~~ ~~papieskie~~

namu swego ~~zantudai~~. 2. Sta ony
kami diej ~~zakazanych~~ w ~~metery~~
~~nauczo~~ ~~mej~~ ~~i~~ ~~religij~~ ~~mej~~. 3. Wroc. 10 Sta
swięcenie ~~korona~~ ~~medale~~.
4. Wroc. 14. ~~Indulgentia~~ ~~personalni~~ ~~altaris~~
priwi ~~legi~~ ~~akci~~ ~~pro~~ ~~una~~ ~~vice~~ ~~in~~ ~~qua~~
libet ~~heb~~ ~~domada~~ ~~dum~~ ~~modo~~ ~~Pter~~
in ~~huitu~~ ~~eius~~ ~~gratis~~ ~~nihil~~ ~~proci~~ ~~jia~~ ~~nt~~
~~predes~~ ~~consuetan~~ ~~manualem~~ ~~de~~
~~mozjan~~. 1778 ~~Otrzymał~~ ~~Ode~~ ~~del~~
~~papies~~ ~~na~~ ~~po~~ ~~zew~~ ~~alajze~~, ~~w~~ ~~rej~~ ~~Prabo~~
~~shuo~~. 1779. Maja 26. ~~Otrzymał~~ ~~Pre~~
~~zupa~~ ~~ad~~ ~~diej~~ ~~Blonay~~ ~~Obratony~~ ~~kiej~~ ~~ku~~
~~de~~ ~~z~~ ~~Lit~~ ~~na~~ ~~Proboszcz~~ ~~Racim~~ ~~in~~
~~skie~~ ~~Indulge~~ ~~dady~~ ~~Comendand~~ ~~ad~~ ~~dein~~
~~Michala~~ ~~Ponia~~ ~~ku~~ ~~Prisk~~ ~~Ptakie~~ ~~po~~
~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~ ~~del~~

17 pav. Teodoro Narbuto ranka rašyti Danieliaus vel Kazimiero Narbuto biografijos apmatai tuščiamė jam adresuoto Antano Mošinskio (Antoni Moszyński, 1800–1893) laiško (Liubešivas, 1838-02-05) lape; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 83v

Eišiškių klebonas Kalinauskas į Narbutą iš pradžių kreipėsi kaip į architektą (*DNL* autorius suprojektavo naują šio miestelio šventovę), o po to – kaip į istoriką. Mat 1848 m. Vilniaus vyskupas Vaclovas Žilinskis (Wacław Żyliński, 1803–1863) savo pavaldiniams liepė parengti vadinamąsias vienuolynų ir bažnyčių kronikas. Tai buvo spausdintas dviejų lapų klausimynas, kuriame reikėjo įrašyti duomenis apie vienuolyną ar bažnyčią (steigimo aplinkybes, fundacijas, apibūdinti šventovės ir kitų pastatų interjerą ir eksterjerą, saugomas vertybes, biblioteką ir kt.). Taigi informacija buvo renkama tikslingai, norint užfiksuoti konkrečias, daugiausia istorines, žinias. Paradoxalu (nes turėtų būti atvirkščiai), bet „architektūrinis“ Kalinausko laiškas šiandien saugomas *KU*, t. y. byloje Nr. 18, o „istorinis“ – byloje Nr. 206:

Z nieocenionej łaski i dobroci swoiej wiele dobrego robileś Kościołowi Ejszyskiemu, racz JW Panie i teraz nieodmówić swoiej pomocy temuż Kościołowi opisz Panie Ejszyski Kościół od czasów iego istnienia historycznie naposylającym¹⁵⁶ się papierze w rubrykach, o którym najdokładniejszą Pan masz wiadomość historyczną iako swiatły dziejopis za naszych czasów, z dodaniem że na miejscu starego Kościoła nowy się wznosi z granitu podług planu zrobionego p historyka Inżyniera Teodora Narbuta¹⁵⁷.

Vertimas

Iš savo neįkainojamos malonės ir gerumo labai daug gero padarei Eišiškių Bažnyčiai, todėl ir šį kartą būk maloningas ir neatsakyk savo pagalbos šiai Šventovei – siunčiu anketą, kurios rubrikose aprašyk, Tamsta, Eišiškių Bažnyčią nuo jos istorinių laikų (kaip puikus istorikas apie ją turi kuo tiksliausias žinias) iki pat mūsų laikų; tik neužmiršk parašyti, kad senos Bažnyčios vietoje iš granito yra statoma nauja pagal projektą, kurio autorius yra istorikas Inžinierius Teodoras Narbutas¹⁵⁸.

Prelatas Baukevičius nebuvo nei istorikas (gal tik su ta išlyga, kad vėliau tapo aktyviu Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos nariu ir donatoriumi¹⁵⁹), nei literatas, tačiau *DNL* autoriui parodė didelę pagarbą. Narbutas visada dėjo pastangas, kad Nočios parapijoje, kurios parapijietis buvo ir jis pats, tarnautų ir lietuvių kalbą mokantis kunigas. Maža to, kad pamokslus sakytų ne tik lenkiškai, bet ir lietuviškai. Bažnyčios vadovybė ypač retai atsižvelgdavo į tokius tikinčiųjų prašymus, tačiau šį kartą buvo padaryta išimtis:

Że nappierwszą było usilnoscią zadosyc uczynic sprawiedliwemu Jego żądaniu, aby na mieyscu Kapłana nieposiadaiącego języka litewskiego, posłac innego, któryby mógł tym językiem, jakiego tameczni parafianie używają, wykładac słowo Boże w Kosciele, leczże tak rychło nie było na pogatowiu z kleru swieckiego, posłany został Karmelita dawney reguły stosownie do życzenia JW Pana Dobrodzieja. Jużec i wypada tam, gdzie tak głęboki badacz dziejow Narodu Litewskiego, pierwszym jest mieszkańcem parafii aby też kwitnął język litewski.

¹⁵⁶ Sic!

¹⁵⁷ Sic! Suklysta rašant pavardę.

¹⁵⁸ Kalinauskas 1844-12-28, 814r. Tai, kad Narbutui ir tikrai rūpėjo Eišiškių bažny-

čios istorija, rodo ir rankraštinis jo palikimas. Žr. [Narbutt] ~1844.

¹⁵⁹ Katilius 2015, 266.

Vertimas

Dideles padėjau pastangas norėdamas išpildyti teisingą Tamstos reikalavimą, kad vietoje lietuvių kalbos nemokančio Kunigo būtų atsiųstas kitas, kuris ta kalba, kuria kalba tenyškščiai parapijos gyventojai, galėtų Bažnyčioje skelbti Dievo žodį. Tačiau sunku buvo greitai rasti tinkamą diecezinį kunigą, todėl buvo pasiūstas buvęs Karmelitas, kaip, Maloningasis Pone, ir prašei. Žinoma, kad ten, kur žymiausias parapijos gyventojas yra toks gilus Lietuvių Tautos istorijos tyrėjas, turi klestėti ir lietuvių kalba¹⁶⁰.

Narbutas tarpininkavo ir dėl Nočios parapijos administratoriaus pijoro Antano Jasinskio (Antoni Jasiński, ~1790–~1847) paaukštino į klebonus. Šis atvejis buvo sudėtingesnis, nes, priešingai nei parapijiečių, Bažnyčios vadovybės nuomonė apie šį kunigą nebuvo gera:

Winszujemy JX Jasińskiemu i zyczymy razem, aby w tym tak pięknym Zawodzie nieustawając, coraz więcej dla siebie podobnych zalet zjednywał, nietylko u swoich parafian ale i u¹⁶¹ włafnych Zwierzchnikow.

Vertimas

Džiaugiamės dėl Gerbiamo Kunigo Jasinskio, bet drauge linkime, kad ir toliau eidamas tokias gražias Pareigas pelnytų ne tik savo parapijiečių, bet ir savo Vadovybės simpatiją¹⁶².

Tada į Narbuto prašymą nebuvo atsižvelgta – Nočios klebonu Jasinskis tapo tik 1847 m.¹⁶³ Pijoro Jasinskio istorija atsispindi ir Malinovskio laiškuose, iš kurių aiškėja, kad 1843 m. Bažnyčios vyresnybė Jasinskį planavo iš Nočios perkelti į Žaludką (Gardino gubernija, Ščiutino apskritis)¹⁶⁴. Visai įmanu, kad kaip tik dėl šio Narbuto laiško buvo pasirinktas tarpinis variantas – pijoro iš Nočios neišsiuntė, bet ir nepaaukštino. Baukevičiaus laiške dėl tokio Narbuto rūpesčio savo parapijos ganytojais matome ir ironijos – esą žmogus, kuris taip puikiai aprašė tūkstančio metų senumo įvykius, gali puikiai įvertinti ir tai, kas vyksta dabar („który potrafił tak gruntownie zgłębic, tak swietnie opisac wypadki, przed tysiącem lat zdarzone, czemużby niemogł naocznych naytrafniej ocenić?“)¹⁶⁵. Minėtina ir tai, kad po vyskupo Adomo Stanislovo Krasinskio (Adam Stanisław Krasinski, 1810–1891) tremties Baukevičius administravo Vilniaus vyskupiją. Šių laikų tyrėjai tuometę šio dvasininko veiklą vertina nevienareikšmiškai¹⁶⁶, tačiau vienintelis jo laiškas KU rodo stiprų charakterį, puikų išsilavinimą ir rafinuotą rašymo stilių.

Dar įmantresnė Bulharino plunksna. Laiške, rašytame „su didžiausiu malonumu“ („z naywiękřzą rozkofzą“)¹⁶⁷, nes perskaičius mitologijai skirtą DNL tomą – „visas Bulharinas“. Pirmiausia savo „Tėvynainiui“ drąsiai pažėrė klausimų – mat ir pats rašė

160 Baukevičius 1843-10-10, 342r–342v.

161 Raidė taisyta.

162 Baukevičius 1843-10-10, 342v–343r.

163 *Directorium horarum canonicarum et missarum pro Dioecesi Vilnensi*, in *Annum Domini MDCCCL [1847]*, [be puslapių numeracijos].

164 Malinovskis 1844-02-28, 583r; Malinovskis 1844-03-08, 585r–585v.

165 Baukevičius 1843-10-10, 342v.

166 Prašmantaitė 2008, 22–23; Prašmantaitė 2014, 89–92.

167 Bulharinas 1836-01-09, 27r.

istoriją, tik ne Lietuvos, o Rusijos („Pifzę włafnie teraz Historyę Rossyi, i udaiać się iako¹⁶⁸ do Rodaka o pomoc i poradę“¹⁶⁹). Ir laišką reziumuojantis sakinys: „Może Pan słyfzaleś o mnie. Ja iestem ten sam Bułharyn, Litwin, co w ięzyku Rufkim został pisarzem i iest wydawcą Pfczoły Połnocney“ („Gal Tamsta esi apie mane girdėjęs? Esu tas pats Bulharinas, Lietuvis, rašytojas, kuris rašo Rusų kalba ir kuris leidžia žurnalą *Северная пчела* [Šiaurės bitė]“)¹⁷⁰. Bulharinas buvo žymiausia ir įtakingiausia iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių kilusi to meto Rusijos literatūros pasaulio asmenybė, todėl šis laiškas – *KU* puošmena. Nors žvelgiant plačiau Narbuto rinkinį lygiai taip pat puošė ir dviejų žymių vietos literatų – Bratomiro dvaro (Vilniaus gubernija, Lydos apskritis) savininko, poeto Aleksandro Karlavičiaus (Aleksander Karłowicz, 1799–1862) ir Parodūnio (ta pati gubernija, ta pati apskritis) savininko, Vilniaus universiteto auklėtinio, filareto ir poeto Ksavero Turskio (Ksawery Turski, 1802–po 1863) laiškai¹⁷¹. Trys dvarininkai literatai – Narbutas, Karlavičius ir Turskis – bičiuliausi, nes priklausė tai pačiai Eišiškių parapijai ir skelbė savo kūrybą Vilniaus spaudoje. Aleksandras Karlavičius – kalbininko, etnografo, folkloristo Jono *vel* Jono Aleksandro Liudviko Karlavičiaus (Jan *vel* Jan Aleksander *vel* Jan Aleksander Ludwik Karłowicz, 1836–1903) tėvas. Turskis prasidėjęs 1863–1864 m. sukilimui stojo į Narbuto sūnaus Liudviko Narbuto (Ludwik Narbutt *vel* Ostyk-Narbutt, 1832–1863) būrį. Parodūnio dvarininkas nebuvo abejingas ir istorinėms senienoms. Štai Narbuto dokumentų šaltinių rinkiniui dovanavo („ofiarując do Zbioru Rekopismow¹⁷² Krajowych pr Pana Dobr: posiadanych“) Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jono Kazimiero privilegiją, kuria etmonui Steponui Čarneckiui (Stefan Czarniecki, 1599–1665) dovanojamas Tikocino dvaras, o lietuviškų senienų muziejui Šiauriose – Čižiūnų palivarke iškastą akmeninį kirvuką¹⁷³. Žinoma, tai tik Karlavičiaus ir Turskio korespondencijos fragmentai. „Labiau pasisėkė“ minėtajam Vilniaus universiteto auklėtinui, filaretui, kolekcininkui, Vilniaus senienų muziejaus donatoriui, literatui, Ivacevičių dvaro (Gardino gubernija, Slanimo apskritis) savininkui, „visa siela ir kūnu visada lietuviui“ („lecz duszą i ciałem będąc zawfze litwinem“) ¹⁷⁴ Jonui Jundzilui¹⁷⁵. Penkiuose *KU* saugomuose laiškuose ne tik išsami Narbuto atvaizdo ir biografijos Maksymiliano Fajanso (1825–1890) leidinyje *Wizerunki Polskie (Lenkų atvaizdai)*¹⁷⁶ spausdinimo istorija, bet ir daug šiltų žodžių:

Profze więc to wszystko mieć na słusznym względzie i pamiętać że zdrowie i życie pańskie požądane i potrzebne jest dla całej Litwy i tych wszystkich co nie są obojętni na jej starożytne dzieje.

Vertimas

Prašau visa tai turėti galvoje ir neužmiršti, kad Tamstos sveikata ir gyvenimas yra brangus ir būtinas visai Lietuvai ir visiems tiems, kurie nėra abejingi jos senajai istorijai¹⁷⁷.

168 Raidė k taisyta.

169 Bulharinas 1836-01-09, 27r.

170 Bulharinas 1836-01-09, 27v.

171 Karlavičius 1845-06-14; Turskis 1844–1845.

172 Sic!

173 Turskis 1844-07-30, 169r; Turskis 1845-11-02, 170r.

174 Jundzilas 1856-05-06, 186r.

175 Jundzilas 1847–1856.

176 Fajans 1857.

177 Jundzilas 1856-07-25, 182v.

Istorijai ir literatūrai atsidavusių provincijos intelektualų tuometėje Lietuvoje buvo ne tiek mažai. *DNL* juos tarytum suaktyvino ir ištraukė į dienos šviesą. Šiame kontekste tiesiog privalu minėti ir Vilniaus gubernijos, Ašmenos apskrities teismo pirmininką, Skerdimų ir Mikališkių palivarkų (ta pati apskritis) savininką Vincentą Račkėvičių (*Wincenty Raczkiewicz*, ~1790–po 1860). Šis vyras garsėjo kaip didelis originalas: pirma, buvo ateistas (pats vienas ne kapinėse, o vidury laukų pasistatė rūšį, kuriame turėjo būti palaidotas), antra, laisvą laiką leido skaitydamas istorines knygas ir rašydamas Lietuvos istoriją („*W ksiązkach zagrzebany siedział, podobno nad dziejami Litwy*“)¹⁷⁸. Meilę Lietuvos istorijai deklaravo ir laiške Narbutui („*ale że zawsze lubilem historię, tym bardziej ziemi, na której wzięliśmy życie, y która nas do swego łona przyymie*“)¹⁷⁹. „*Skerdimų keistuolis*“ („*Dziwak ze Skirdzim*“)¹⁸⁰ buvo didelis Narbuto gerbėjas (tai pabrėžia ir amžininkai):

Pan iesteś jeden z Litwinów, ktorego sąd o historyi Litwy, sprawiedliwy y pewny¹⁸¹. Litwa spoleczała, w wielkiey części niepoymuie, ani swoiey godności, ani znaczenia, jakiem niegdyś się swieciła. Pan wykonałeś dzieło olbrzymie, ale potrzeba ieszcze jednego Teodora Narbutta, a ono będzie wyłączone¹⁸². Albowiem wiek jednego człowieka, w tak wielkiem przedsięwzięciu, niemającym¹⁸³, prawie żadnych uprzednich pomocy, iest za krótki.

Vertimas

Tamsta esi vienas iš tų Lietuvių, kurio požiūris į Lietuvos istoriją yra teisingas ir pagrįstas. Lietuva sulenkėjo ir didžioji dalis lietuvių nesupranta nei savo vertės, nei savo reikšmės, kuria kadaise spindėjo. Tamsta padarei milžinišką darbą, bet reikia dar vieno Narbuto, kad jis būtų baigtas. Vieno žmogaus gyvenimas tokiam dideliame sumanymui, juolab kai beveik nėra į ką atsiremti, yra per trumpas¹⁸⁴.

Tikriausiai „antruoju Narbutu“ nutarė tapti jis pats, nes po metų Vilniuje savo lėšomis paskelbė knygą *Roztrząsania zasad historyi Północnej Europy (Svarstymai apie Šiaurės Europos istorijos pagrindus*, 1860). Tai mintys apie senąją Lietuvos istoriją; mintys, kurios gimė skaitant *DNL*. Esminės būsimos knygos tezes išdėstė ir laiške Narbutui. Račkėvičiaus kūrinys iki šiol nesulaukė tyrėjų dėmesio, nors net ir šis vienintelis laiškas rodo guvų protą ir empatiją tiriamam dalykui¹⁸⁵. Neatsakytas lieka klausimas, kodėl ir ši korespondencija „iškrito“ iš *KU* (saugoma byloje Nr. 206).

5. FATALIŠKI KORESPONDENTAI. Rašydamas *DNL* Narbutas naudojo ne tik valstybiniais, bet ir privačiais, pirmiausia dvarų, archyvais. O ten laukė ne viena staigmena, ir ne tik pačiuose gausiausiuose rinkiniuose, kaip antai Adomo Chreptavičiaus (*Adam Chreptowicz*, 1768–1844) ščorsuose (*Gardino gubernija*, nuo 1843 m. – Mins-

178 Jankowski 1896, 57.

179 Račkėvičius 1859-07-26, 825r.

180 Jankowski 1896, 57, [5].

181 Raidė *y* taisyta.

182 Raidė *q* taisyta.

183 Raidė *q* taisyta.

184 Račkėvičius 1859-07-26, 825r.

185 Po Narbuto mirties Račkėvičius Vilniuje paskelbė dar dvi studijas. Žr. Raczkiewicz 1874; Raczkiewicz 1875.

ko gubernija, Naugarduko apskritis). Dažnai apie dvarų archyvus sužinodavo iš savo korespondentų. Štai Ignacijus Petrikovskis (Ignacy Petrykowski, ~1790–po 1836) pranešė apie Adomo Žagelio rinkinius Radžiūnų dvare (Vilniaus gubernija, nuo 1843 m. – Kauno gubernija, Vilkmėrgės apskritis):

W tym momencie zawiadomionym zostałem, że były Marszałek Wiłkomirski Książ Żagiell ma u siebie wiele materyałów, y wiadomości które do Historyi dawney Litewfkiey posługiwać by mogły, z tym Panem niemam żadnych stofunkow y znaomości ale spodziewam się gdybyś zrobił do niego iako Autor odezwę że on iako uważany za Człowieka użytecznego¹⁸⁶ w społeczeństwie mogłby Ci Kochany Teodorze zasilek zrobić w tych pracowitych szperaniach.

Vertimas

Kaip tik tada gavau informaciją, kad buvęs Vilkmėrgės Maršalas Kunigaikštis Žagelis turi daug medžiagos ir žinių, kurios galėtų pasitarnauti senajai Lietuvos Istorijai. Su tuo Ponu neturiu jokių ryšių, jo nepažįstu, tačiau tikiuosi, kad jeigu kreiptumeis į jį kaip Autorius, tai jis (nes sako, kad visuomeniškas Žmogus) galėtų Tau, Mielas Teodorai, padėti kruopščiuose Tavo tyrimuose¹⁸⁷.

Po poros mėnesių Narbutas gavo Žagelio atsakymą į jo užklausą (laiškas rašytas kito asmens ranka, Žagelio tik pasirašytas). Radžiūnuose raritetų ir tikrai būta:

Mam cokolwiek w Zbiorach moich Książ dawnych, Rękopismow, Notacyow, Monet, Medalow, Pomnikow y nieco z nacytania się wiadomości mogących się przydać do przedsięwziętego Zamiaru w układaniu Dzieiow Narodu Litewskiego.

Vertimas

Turiu kai ką savo Rinkinyje: senų Knygų, Rankraščių, Notacijų¹⁸⁸, Monetų, Medalių, [Istorinių] Paminklų ir dar šio bei to, kas galėtų praversti Tamstos užsibrėžtam Tikslui parašyti veikalą *Dzieje narodu litewskiego*¹⁸⁹.

KU yra ir kitų (chronologiškai vėlesnių) Narbuto korespondentų laiškų, kuriuose taip pat primygtinai siūloma susipažinti su Žagelio rinkiniais¹⁹⁰. Entuziazmas dėl Radžiūnų kolekcijos ypač ryškus Renjė laiške:

Ey Drogi Teodorze trzebaby koniecznie odbyć pielgrzymkę, dobrą sannaą drogą bo wielu domów mnie dobrze znaiomych a gdziebyśmy hukiem rzeczy Litewskich znalazli, znam 2 Domy Pomarnackich a i Tobie znaiomi, Kozakowskich, ale naybardziej Żagiela odwiedzićby wypadało, tam iest Gabinet bardzo rzadkich i nieznanych osobliwości litewskich widziałem to kiedy niemiałem czasu przepatrywać, a huk harmat płoszył wszelką myśl literacką lub nienową.

186 Raidė u taisyta.

187 Petrikovskis 1836-01-21, 154v.

188 Plg. „Notacijose buvo surašytos moralinės ir politinės mintys, svarbūs anuomečiai įvykiai bei krašto žemdirbystei svarbios

ūkinės pastabos“. Žr. Jurewiczowa z Narbutów 1862, 127.

189 Žagelis 1836-03-12, 205r.

190 Griškaitė 1996b, 303–304 (Daukantas 1842-11-24); Renjė 1843-11-09, 448r.

Vertimas

Ei, Mielas Teodorai, reikia būtinai atlikti piligriminę kelionę geru rogių keliu, nes yra daug man gerai pažįstamų namų, kur mes su trenksmu rastume Lietuviškų dalykų. Žinau du Pomarnackių Namus, o ir Tau pažįstamų Kozakovskių, bet labiausiai reikėtų aplankyti Žagelio. Ten yra labai retų ir neregėtų lietuviškų įdomybių Kabinetas. Kadaisė tai mačiau, bet neturėjau laiko geriau įsiziūrėti, nes patrankų griausmas blaškė bet kokią literatūrinę ar istorinę mintį¹⁹¹.

Pats Narbutas dėl Žagelio kolekcijos nebuvo toks optimistiškas, tačiau Bratnavos dvaro (Vilniaus gubernija, nuo 1843 m. – Kauno gubernija, Vilkmergės apskritis) savininkas Juozapas Pomarnackis *vel* Pacas-Pomarnackis (Józef Pac Pomarnacki, ~1765–po 1840) tikrai maloniai nustebino. *KU* saugomi 4 šio dvarininko laišakai, iš kurių sužinome, kaip į Šiaurius pateko Obelių (Vilniaus gubernija, nuo 1843 m. – Kauno gubernija, Vilkmergės apskritis) kapinyno (ir ne tik) radiniai¹⁹². Pomarnackio korespondencija – dar vienas įrodymas, kaip atidžiai buvo skaitoma ir reflektuojama *DNL*:

Litwin rodem, czytając z prawdziwą roskoszą Dzieje Narodu Littego wiekami zagrzebane, a mozolną pracą Jasnie Wielmoznego Pana do nowego życia powrócone, gdy z kolei otrzymałem Tom IV. i w nim napotykam wiadomość pod § 844. na kar. 71. o bitwie stoczony pod Uszpolem; ośmielam się zatem, iako dobrze znajomy położenia tego mieysca przesła moje postrzeżenia.

Vertimas

Kilme lietuvis su didžiausiu malonumu skaitydamas veikalą *Dzieje narodu litewskiego*; istoriją, kuri buvo amžiams pradingusi, o dabar Maloningojo Pono sunkiu darbu iš naujo prikelta, taigi kai gavau ketvirtąjį tomą, 844 paragrafe, puslapyje 71, radau informaciją apie Užpalių mūšį. Gerai pažįstu tą vietovę, todėl drįstu pareikšti savo pastabas¹⁹³.

Tarp korespondentų užsimezgė ne tik dialogas, bet ir švelni bičiulystė – tai rodo ir mūsų dienas pasiekę Narbuto laišakai Pomarnackiui¹⁹⁴. Maža to, Bratnavos dvarininkas atsuntė literatūrinį kūrinį lietuvių kalba („ośmielięs mnie Pan do przeniesienia powieści na Żmuydzi znajomey i z roskoszą przez wielu powtarzanej“)¹⁹⁵ ir taip išprovokavo Narbutą pasisakyti dėl jo santykio su šia kalba:

Przy liście powtórnym pod datą 24 Kwietnia z Bratnowa pisany, otrzymać miałem radość slichnej poezyi zabytek w języku Litewskim, mało go znam w prawdzie, chociaż urodzony i miefzkający w wiosczynie, zamiefzkanej przez lud pracowity Litewski, mówiący jescze tym językiem, ale odczytywanie w towarzystwie znawcy pewnego przekonało mię o czystości języka, pięknej składki i rymie niepospolitym. Zdaje się, że to jest pieśń gminna wygładzona przez gramatycznego znawcę języka. Z refzłą chociaż Historyra więcej wie o Birucie, a nawet że była znakomitego urodzenia, nie zaś rybaków siostrą, jak piosenka głosi, zawsze to jest wyborny spiewek historyczny.

¹⁹¹ Renjė 1843-11-09, 448r.

¹⁹² Pomarnackis 1838–1840. Daugiau apie tai žr. Griškaitė 1996b, 271, išn. 7.

¹⁹³ Pomarnackis 1838-11-18, 147r.

¹⁹⁴ Narbutas 1839–1840.

¹⁹⁵ Pomarnackis 1839-04-24, 149r.

Zachowam go w zbiorze pamiątek narodowych, będzie tem szacowniejszą ich ozdobą, że obok listu JW^o Pana Dobrodzieja i własną Jego ręką pisany pozostanie.

Vertimas

Kartu su antruoju Balandžio 24 dieną Bratnavoje rašytu laišku turėjau džiaugsmo gauti puikų senovinį poezijos Lietuvių kalba pavyzdį. Tiesą sakant, menkai tą kalbą moku, nors gimiau ir gyvenu kaimelyje, kuriame gyvena darbšti Lietuvių liaudis, dar kalbanti ta kalba. Tačiau tą kūrinį perskaičiau drauge su vienu [tos kalbos] mokovu ir įsitikinau kalbos grynumu, gražia sandara ir labai puikiu rimu. Tikriausiai tai liaudies daina, tik išdailinta kalbos gramatikos žinovo. Nors Istorija daugiau žino apie Birutę (net ir tai, kad buvo kilminga, o ne žvejų sesuo, kaip kad sakoma dainelėje), vis tiek tai yra puiki istorinė giesmelė. Saugosiu ją tautinių senienų rinkinyje, bus ypač brangi jo puošmena, nes greta pridėsiu ir Maloningojo Pono ranka rašytą laišką¹⁹⁶.

Šiandien *KU* yra tik Pomarnackio laiškas – poemos lietuvių kalba likimas nežinomas. Kaip ir jos autorystė.

Vis dėlto šių Narbuto korespondentų kategorijoje nepralenkiamas yra Mogiliovcų dvaro (Gardino gubernija, Valkavisko apskritis) savininkas Aleksandras Bychovecas (Aleksander Bychowiec, ~1800–1863). Pirmiausia todėl, kad *KU* saugomi 4 jo laiškai¹⁹⁷ tapo svariausiu įrodymu ne tik vadinamosios *BK* autentiškumo, bet ir paties Narbuto sąžiningumo byloje¹⁹⁸. Tačiau beveik šimtmetį trukusios istoriografinės batalijos nušalėje paliko patį kronikos savininką. Sprendžiant iš laiškų, Bychovecas buvo simpatinga asmenybė (žr. 18 ir 19 pav.). Valkavisko apskrities žemės ribų teismo teisėjas, Gardino statistikos komiteto narys (ketino parašyti Valkavisko apskrities istoriją¹⁹⁹) geranoriškai sutiko pasidalinti jo bibliotekoje saugotu Lietuvos metraščio rankraščiu: „Bardzo byłbym szczęśliwym, gdyby On mógł posłużyć Panu, do wykrycia prawdy, w mieyscach ciemnych początkow Historji Kraiu naszego“ („Būčiau labai laimingas, jeigu Jis padėtų Tamstai atskleisti tiesą tamsioje mūsų Krašto Istorijos pradžioje“)²⁰⁰. Iš anksto atsiprašė, jeigu paaiškės, kad jo kronika neturi jokios istorinės vertės:

W przeciwnym zaś zdarzeniu, kiedy wymieniony Manuskrypt żadnego użytku w pracach JWWM Pana Dobrodzieia nieprzyniesie, dobre chęci moie, proszę przyiąc za skutek i niemiei za złe Człowiekowi, więcey czasu interesom i Gospodarstwu iak Literaturze poświęcającemu.

Vertimas

Tokiu atveju, jeigu minėtas Manuskriptas neduos jokios naudos Maloningojo Pono darbe, mano gerus norus prašau priimti kaip faktą ir nepykti ant Žmogaus, kuris daugiau laiko skiria verslui ir Ūkiui, o ne Literatūrai²⁰¹.

196 Narbutas 1839-05-18, 3r–3v.

197 Bychovecas 1834–1839.

198 Daugiau apie tai žr. Ragauskas 2009, 327–328.

199 *Выписка из Высочайше утвержденных Правиль для Статистического отдѣленія*

при Совѣтѣ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ и Статистическихъ Комитетовъ въ Губерніяхъ 1837, 135r.

200 Bychovecas 1834-10-28, 28r.

201 Bychovecas 1834-10-28, 28r.

Jasnie Wielmożny Mości
Dobrodzieiu!

Miałem przyjemność odebrać szczerą korespondencję Pańską,
z utęszonemi dwoma książkami; a Tarkawa pamięci Jęwoży
Pana Dobrodzieia, osobliwie w przystaniu Drieda pracy swojej,
tak rozczepnie dla współziomków, w Opisie Historycznym
Kraiu naszego poświęconej, obowiązuję mnie do czułej wdzięcz-
ności. — Podróż w królestwo Polskie, iaką niedawno odbytem,
była przygodną, tak opóźnienia w odebraniu Tarkawych
Jęwoży Pana Dobrodzieia wyrazów, iako tej prezentacji
tej odpowiedi. — Wypetniaiał rozkaz Pański, z prawdziwym
ukątentowaniem, przez pośrednictwo W. Łodziego Janow-
skiego, komunikując Jęwoży Panu Dobrodzieiowi, tra-
nuskrypt Kroniki Litewskiej, iako miałem w bibliotece
mojej. — Bardzo byłbym szczęśliwym, gdyby on mógł
postąpić Panu, do wykrycia prawdy, w nieyskach ciem-
nych porzątkach Historji Kraiu naszego — W przeciwnym
zai zdarzeniu, kiedy wymieniony manuskrypt, żadnego
użytku w pracach Jęwoży Pana Dobrodzieia nieprzyni-
niecie, dobre chęci moie, proszę przynie za skutek i
nieiniai za rze Łatowichowi, więcej czasu interesom
i Gospodarstwom, iak Literaturze poświęcającemu — że
na próżno zaiot kilka godzin, poświęcając przez Pana
wzię

18-19 pav. Pirmasis Aleksandro Bychoveco laiškas Teodorui Narbutui
iš Mogiliovcų į Šiaurius, 1834-10-28; 24,9 × 21 cm;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 28r-28v

więc się mogących. Poteczaię się szacownej i przyjaznej
pamięci Jęwonsi Pana Dobrodzięia, mam honor
zostawai z wyiohim upowazęniem:

Jęinnie Wielmorsiego Pana Dobrodzięia
Najmęiszym Stęga.

— Alexander Pykhonid

Mogęlowce 1834.

Obra: 28.

Vėliau nuoširdžiai džiaugėsi, kad ši kronika taip smarkiai padėjo rašyti *DNL* ir kad taip dažnai yra cituojama. Ypač buvo pamalonintas, kai Narbutas šį rankraštį pavadino jo vardu („i znaydując w niey częste wspomnienia Kroniki rękopisney łaskawie przez JWWM Pana Dobrodzieia nazwiskiem moim oznamionowaney“)²⁰². Bychovecas mielai priimdavo ir jam dovanojamus *DNL* tomus – „tyle dla Litwinow interefuiącego Dzieła“ („Lietuviams taip įdomų Veikalą“)²⁰³.

Šios istorijos papildymas – teisėjo Vincento Janovskio (Wincenty Janowski, ~1790–po 1834) laiškas²⁰⁴. Tai tarpininkas, per kurį Bychovecas ir perdavė Narbutui kroniką. Įdomu tai, kad ir pats teisėjas perskaitė šį „gerbtiną senovės paminklą, mūsų Tautos laukinių papročių ir didybės atminimą“ („Szacowny starożytności zabytek, pamiętnik dzikich obyczaiów i wielkości Narodu naszego“)²⁰⁵. Nemanė, kad kronika yra išsami, bet vylėsi, kad Narbutui ji bent kiek pasitarnaus („A może to co i warte, może i przyda się“)²⁰⁶. Apskritai džiaugėsi galėdamas padėti piliečiui, „kuris moka savo Tautiečiams pažadinti užmigusią garbės ir Tautinio orumo Dvasią“ („umieiaćemu obudzić w Ziomkach uspionego Ducha godnosci i pychy Narodowej“)²⁰⁷.

Visų šių keturių vyrų vardai istorijoje įsirašė tik dėl jų pažinties su Narbutu. *DNL* gebėjo atverti provincijos archyvų ir senienų kabinetų duris.

6. BŪTINI KORESPONDENTAI. *KU* saugomi dešimties leidėjų ir knygynų savininkų laišakai. Svarbiausia šioje korespondentų grupėje – *DNL* leidėjo Antano Marcinovskio korespondencija. Mūsų dienas pasiekė vos 5 šio vyro laišakai. Turint galvoje milžiniško veikalo leidybą, juolab geografinį atstumą tarp autoriaus ir leidėjo gyvenamųjų vietų, jų turėjo būti bent dešimt kartų daugiau²⁰⁸. Minėtina ir tai, kad visa ši korespondencija – iš paskutinio Marcinovskio ir Narbuto bendravimo meto, aptemdyto konflikto dėl *DNL* dešimtojo tomo spausdinimo (knyga taip ir nebuvo išleista); konflikto, kurį sukėlė Narbuto sprendimas *BK* publikuoti ne Marcinovskio, o Rubeno Rafalovičiaus (Ruben Rafałowicz, ~1800–1849) spaustuviėje:

Tyle dla mnie nie znalazło się nawet delikatności, żebym był zapytany: czy chciałbym drukować? O Panie Teodorze! Nie tego wartby ten, co taki koszt wyłożył na pomnik jego sławy, i do Jego kieszeni wyspał dwa tysiące sześćset rubli srebrem.

Vertimas

Net ir toks buvote mandagus, kad net nepaklausėte, ar aš norėčiau spausdinti. O Pone Teodorai! Ne to yra vertas tas, kuris tiek lėšų sudėjo į Tamstos šlovės paminklą, o į Tamstos kišenę subėrė du tūkstančius sidabro rublių²⁰⁹.

Kad ir koks skaudus būtų šis konfliktas, jeigu ne šie 5 Marcinovskio laišakai, turėtume tik labai menką įsivaizdavimą apie *DNL* dešimtojo tomo turinį ir jo spausdinimo (neišspausdinimo) istoriją:

202 Bychovecas 1839-05-30, 30r.

203 Bychovecas 1839-12-04, 31r.

204 Janovskis 1834-12-04, 181r.

205 Janovskis 1834-12-04, 181r.

206 Janovskis 1834-12-04, 181r.

207 Janovskis 1834-12-04, 181r. Apie Janovskio laišką taip pat žr. Jasas 1971, 11.

208 Marcinovskis 1841–1844.

209 Marcinovskis 1844-01-29, 80r. Daugiau apie tai žr. 1996a, 67–68.

Tom Xty, dla wielu tu przyczyn, musiałem rozdzielić na dwie części. Na pierwszej drukowanie dopiero 28 Septembra otrzymałem pozwolenie, i już drukuję. Druga będzie samym dykcyonarzem, czyli rejestrem alfabetycznym *Dziejów* i ten po pierwszej części wzięmie się drukować. Dyplomata służące Wilnowi, Trokom, i innym miastom takż cerkwiom niektórym już się drukować kończą, u mnie. Systematyczny Index bardzo stanie się pożyteczną pracą.

Vertimas

Dėl daugybės priešasčių dešimtą tomą turėjau padalinti į dvi dalis. Leidimą spausdinti pirmą dalį gavau tik Rugsėjo 28 dieną ir jį jau spausdinu. Antrą dalį sudarys pats žodynas, t. y. alfabetinis veikalas *Dzieje [narodu litewskiego]* registras, kurį imsiu spausdinti, kai bus padaryta pirmą dalis. Vilniaus, Trakų ir kitų miestų bei kai kurių cerkvių istorijai svarbius diplomus jau baigiu. Sisteminis indeksas bus labai naudingas darbas²¹⁰.

1830 m. prasidėjęs glaudus Narbuto ir Marcinovskio bendradarbiavimas nutrūko 1844 m. lapkričio gale²¹¹ (žr. 20 pav.). Pirmoji Marcinovskio spaustuvėje išleista Narbuto knyga buvo skirta čigonų, o paskutiniai – lietuvių tautos istorijai²¹². Be Marcinovskio vargu ar turėtume ir *DNL*. Šis leidėjas labiau nei kuris kitas suvokė Narbuto darbo prasmę ir esmę²¹³.

Juozapo Zavadzki spaustuvėje Narbutas išleido tik vieną knygą – vadinamąją trumpąją *DNL*²¹⁴, tačiau vos viename tada įmonei jau vadovavusio leidėjo sūnaus Adomo Zavadzki (Adam Zawadzki, 1814–1875) ir 6-uojo jo brolio Juozapo Zavadzki jaunesniojo (Józef Zawadzki, 1818–1886) (kurį laiką broliai dirbo kartu) laiškuose apie tai nė žodžio²¹⁵. Adomas Zavadzki nesusidomėjo dviem kitais Narbuto pasiūlytais projektais – paskelbti į lenkų kalbą jo išverstą Miguelio de Cervanteso (1547–1616) kūrinį *Don Quijote de la Mancha* (*Don Kichotas iš La Manšos*) ir minėtą autorinį darbą *Mytologija Litewska ze szcęgólami do wiary, obyczajów i oświaty przedchrześcijańskiej Narodu litewskiego odnoszącemi się*²¹⁶. Todėl daugiausia laiškuose kalba sukasi apie Zavadzki (vel Zavadzkių) knygyne perkamas arba iš kitų leidėjų (taip pat užsieniečių) parsiuočiamas knygas. Dažnai tai buvo daroma mainais į *DNL* komplektą. Zavadzkiams tarpininkaujant Narbuto veikalas keliaudavo ir už Lietuvos ribų – dažniausiai į Lenkijos Karalystę ir Poznanės Didžiąją Kunigaikštystę. Kartais užsienio knyginkai dėl *DNL* kreipdavosi tiesiai į Narbutą, kaip antai poznanietis Antonis Popliński (1796–1868): „Księgarnia Nasza w Poznaniu potrzebowałaby 3 exempl. Dzieje starożytne Narodu Litewskiego wszystkich tomow i zapytuje się po jakiej cenie“ („Mūsų Knygynui Poznanėje reikėtų trijų veikalų *Dzieje starożytne narodu litewskiego* egzempliorių (visų tomų) ir klausiamo, kiek tai kainuotų“)²¹⁷. Popliński

210 Marcinovskis 1842-10-22, 75r.

211 Marcinovskis 1844-11-29.

212 Narbut 1830. Taip pat žr. Narbut 1833.

213 Daugiau apie tai žr. Griškaitė 1998, 52–55; Griškaitė 2014.

214 Narbut 1847.

215 Adomas Zavadzki, Juozapas Zavadzki jaunesnysis 1840–1849.

216 Juozapas Zavadzki jaunesnysis 1840-10-28, 223r; Juozapas Zavadzki jaunesnysis 1849-08-01, 239r.

217 Popliński 1841-11-24, 483r.

Wiśno. 29. Listop. 1844.

Wiecej miśiwie mnie dzieło powimo zdiwianie płańskie nad
 mojem postanowieniem, jeżeli postanowienie zdiwić. To byto powimo.
 W moim liście maja być sprzeczności: ale co i ich i wspaniałym odzienie
 ter. m. datowanym. Mój bracie! do czego to wszystko? Czemu nie mamy
 z sobą przywać zgodnie z szacunkiem i prawdą? Do czego te rozprawne
 sposoby wyrażenia, otępliwie miły korycie? Czemu wyrażenie nie pominie
 dzieł o tomie X-tym? wszak i do niego, cyfrowe za niego, wlistach płań-
 szych są, zażyte przetygi. W poprzednim liście naznaczyć się
 że liście na mnie listował rubli zażyte, atera, 600 rubli wyrażenie
 listów. Nie podobato się Panu nie wygarnię, że na ich rachub by-
 ty i Jemu samemu czynione wyżyte, i w Ję przybyłom i si-
 ium osobom, i zatawianie sprawunki, i brane korycie; koryte
 z ostatniego rachunku Panu oddano nie wstawato więcej, jak na-
 to co nad sto rubli czy bliżej sta rubli widyżtawo rydek. Koryte
 mi bracie wygotowai dla Pana rachunek rozprawy, rozumami Ję
 skądinokory; czego dzieła uzadem sposob uakaty mi nie zjatom:
 mam jakieś dzieł oobliwry zofficijem korespondency, nekory od-
 sou umyśleń wydaty. Late zycie szcystom samowienia.

Jestem zewsze z dawny, szacunkiem i genezją
 Wspaniałam Dobroć
 najwiśrym sta
 A. Marinko

20 pav. Paskutinis šiandien žinomas DNL leidėjo Antano Marcinovskio laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius, 1844-11-29; 22 × 16,7 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 78r

buvo ne tik leidėjas, bet ir germanistas, pedagogas, leidėjas, o vėliau ir Raczyńskių bibliotekos Poznanėje direktorius (savo leidykloje publikavo ir Narbuto korespondento Raczyńskiego veikalus). Graži ir šio laiško, šiandien kažkodėl įsimaišiusio tarp Renjė korespondencijos, pabaiga: „Oczekując łaskawej odpowiedzi i przychylenia się do naszej prośby jesteśmy z rzetelnym uwielbieniem i szacunkiem dla Szanownego Autora Dziejów Litwy“ („Laukdami palankaus atsakymo į mūsų prašymą reiškiamo didelę pagarbą Gerbiamam Lietuvos Istorijos Autoriui“)²¹⁸. Tačiau dar gražesnis užrašas adresui skirtoje laiško vietoje: „Wielmożnemu Panu Narbutowi Dziejopisarzowi Litwy“ („Maloningajam Ponui Narbutui, Lietuvos Istorikui“)²¹⁹. Tai rodo, kad laiškas keliavo ne per paštą, tačiau turint galvoje anuometę Narbuto šlovę visai įmanu, kad ir su taip užrašytu adresu Šiaurius būtų pasiekęs.

Kitų Narbuto knygų leidėjų – minėtojo Rafalovičiaus, Teofilio Glüksbergo (1796–1876), Berkos Noimano (Berko Neumann *vel* Neyman, ~1780–1841), BK leidėjo Maušos Tipografo (Mausza Zymel *vel* Zymelowicz *vel* M. Zymelowicz, ~1800–1865) korespondencijos KU nėra. Gal tik su ta išlyga, kad su Narbutu korespondavo Karolis Šmydehauzenas (Karol Schmiedehausen, ~1800–po 1853), kuris po Rafalovičiaus mirties tapo knygyno vedėju (įmonė priklausė Rafalovičiaus žmonai Sofijai)²²⁰. Šmydehauzeno laiškuose yra duomenų tiek apie Kojalavičiaus herbyno leidybos peripe-tijas, tiek apie rankraščiu likusį Narbuto rinkinį *Powieści Litewskie (Lietuvių legendos)*²²¹. Kaip tik iš Šmydehauzeno sužinome, kad vokiečių rašytojo Heinricho Laube'ės (1806–1884) kūrinio *Die Bandomire. Kurische Erzählung (Bandomirai. Kuršo istorija 1–2, Mintauja ir Leipcigas, 1842)* vertimo rankraštį Narbutas iš pradžių buvo įteikęs ne Maušos Tipografo, o Rafalovičiaus spaustuvei: „Rękopism p. t. *Bandomirowie* otrzymałem, na co rewers załączam, nie zaniecham rękopism natychmiast do Cenzury oddać“ („Rankraštį pavadinimu *Bandomirowie* gavau, patvirtinimui pridedu kvitą, netrukus atiduosiu Cenzoriams“)²²². Kvitas išliko, tik šiandien jis įdėtas tarp Gustavo Adolpho Reyherio (žr. toliau) laišku²²³ (žr. 21 pav.). Čia Šmydehauzeno korespondencija ir nutrūksta. Taip ir lieka neaišku, kodėl Narbuto vertimas buvo atiduotas kitai spaustuvei. Tačiau kitaip nei Cervanteso, Laube'ės kūrinį Narbutas paskelbė²²⁴. Paskutinis nesėkmingas bandymas išleisti romaną *Don Quijote de la Mancha* fiksuotas garsaus Varšuvos leidėjo Samuelio Orgelbrando (1810–1868) laiške:

WWP Dobrodziej raczyłeś mi proponować druk i wydanie moim nakładem Pańskiego dzieła tłómaczonego, Don Kiszota, mam zaszczyt niniejszem donieść, iż od dość znacznego czasu zaniechałem wydania tłumaczeń lekkich płodów obcych języków z wyjątkiem jedynie najnowszych dzieł Eugeniusza Sue.

218 Poplinskis 1841-11-24, 483v.

219 Poplinskis 1841-11-24, 483v.

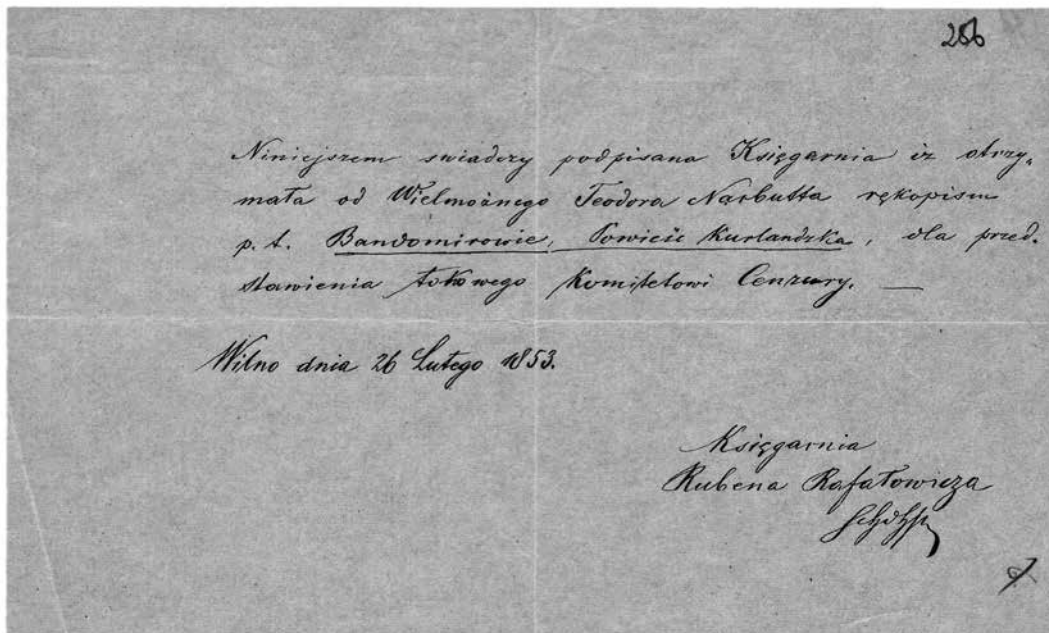
220 Šmydehauzenas 1852–1853.

221 Šmydehauzenas 1852-06-17; 1852-11-04; 1852-12-04. Taip pat žr. Narbutt ~1852a; Narbutt ~1852b.

222 Šmydehauzenas 1853-02-26b, 211r.

223 Šmydehauzenas 1853-02-26a, 256r.

224 Laube 1854.

21 pav. Karolio Šmydehauzeno ranka rašytas kvitas, patvirtinantis, kad jis gavo Teodoro Narbuto rankraštį *Bandomirowie. Powieść Kurlandzka*, 1853-02-26a; 12,7 × 11,3 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 256r

Vertimas

Maloningasis Ponas teikėtės man siūlyti spausdinti mano lėšomis Tamstos verstą kūrinių *Don Quijote de la Mancha*, tačiau aš šiuo laišku noriu pranešti, kad seniai lioviausi leisti svetimomis kalbomis parašytus lengvus kūrinius, išskyrus pačius naujausius Eugène Sue darbus²²⁵.

Leidėjas sakėsi mielai priimsiąs bet kokį originalų darbą iš istorijos srities, tačiau Narbutui tada rūpėjo tik Cervantesas.

Svarbią vietą kūrybinėse DNL autoriaus dirbtuvėse užėmė ryšiai ir su kitais dviem ne Lietuvoje gyvenusiais knygininkais – Sankt Peterburgo knygyno savininku Wilhelmu Gräffu (1781–1839) ir Mintaujos leidėju ir knygyno savininku Gustavu Adolphu Reyheriu (1794–1864). Iš Gräffo Narbutas gaudavo pačius naujausius istorikų darbus, kaip antai Nikolajaus Karamzino (Николай Михайлович Карамзин, 1766–1826) veikalą *Исторія Государства Россіискаго* (*Rusijos valstybės istorija* 1–8, Sankt Peterburgas, 1816–1817) ir Voigto veikalą *Geschichte Preußens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens* (*Prūsijos istorija nuo seniausių laikų iki Vokiečių ordino žlugimo 1525* 1–9, Karaliaučius, 1827–1839)²²⁶. Tai ir dažniausiai DNL

225 Orgelbrand 1846-02-03, 209r.

226 Gräff 1833–1835.

220

Monsieur,

J'ai l'honneur d'envoyer par la poste
1. Album de photographies
2. Album de photographies
3. Album de photographies
4. Album de photographies
5. Album de photographies
6. Album de photographies
7. Album de photographies
8. Album de photographies
9. Album de photographies
10. Album de photographies

Je vous prie d'accepter
l'assurance de ma haute
et respectueuse estime
et de croire, Monsieur,
à l'assurance de ma haute
et respectueuse estime

Bismarck	40	56
Reichelt	5	55
Napierovny	14	40
Port	9	75
<hr/>		70 = 50
Papier	21	50
5. Bismarck	55	
Mais	33	50

18. 1. 1835.

J'ai l'honneur d'être
avec le plus profond
respect,

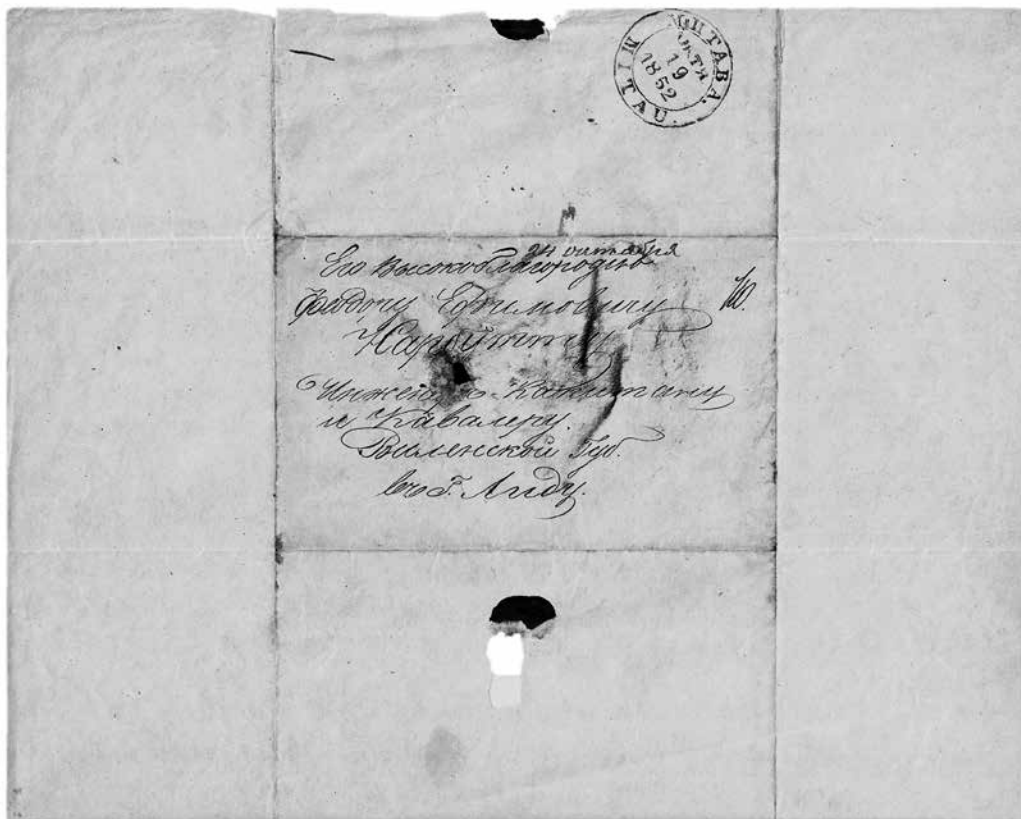
Monsieur

Je suis très humblement
et très obéissamment
votre dévoué
W. Gräff

W. Gräff
1835

22 pav. Wilhelmo Gräffo laiškas Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Lydą, 1835-11-06. Kairėje – Teodoro Narbuto prierašas (pirktų knygų suvestinė); 36 × 21,7 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 220r

241 Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego „akademiškumo“* liudijimas

23–24 pav. Gustavo Adolpho Reyherio laiškas Teodorui Narbutui iš Mintaujos į Lydą, 1852-10-16. Iš Mintaujos buvo išsiųstas spalio 19 d., o Lydą pasiekė spalio 24 d.; 27,6 × 22 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 260v; 259r

cituojami naujieji autoriai. Gräffo mirtį Narbutas labai išgyveno²²⁷. Šis knyginkas ir tikrai buvo ypatingas. Apie 1807–1808 m. Sank Peterburgo centre („Vis-à-vis l’Amirauté dans la maison Gräffs N° 287“²²⁸) įkurta įmonė veikė daugiau nei trisdešimt metų, o darbštus, paslaugus ir, žinoma, puikiai knygų rinką išmanęs Gräffas buvo gerai žinomas intelektiniame pasaulyje²²⁹ (žr. 22 pav.). Po knyginko mirties Narbutas užmezgė korespondenciją su nauju šios įmonės savininku Eduardu Schuberttu (~1800–po 1846). KU saugomi 8 Gräffo įpėdinio („W. Gräffs Erben“; tikėtina, kad tai Gräffo žentas) rašyti laišakai ir sąskaitos²³⁰.

Korespondentus leidėjus savaip papildo ir reziumuoja 6 Mintaujos leidėjo ir knygyno savininko Gustavo Adolpho Reyherio (1794–1864) laišakai²³¹. Garsaus Rygos lei-

227 Daugiau apie tai žr. 1996b, 219, išn. 220.

228 Schubertt 1843-01-01, 249r.

229 „Wilhelm Gräff. Nekrolog“ 1840.

230 Schubertt 1840–1846.

231 Reyher 1852–1854.

G. A. REYHER

IN MITAU.

BUCHHANDLUNG
FÜR DEUTSCHE UND AUSLÄNDISCHE LITERATUR.

LAGER VON BÜCHERN
IN DEN ELEGANTESTEN EINBÄNDEN.

MUSIKALIEN.
KUNSTSACHEN.

COMMISSIONAIRE

der Druckerei Sr. Kais. Majestät Höchstbegnadeter Kanzlei 2. Abteilung und der Kais. freien ökonomischen Gesellschaft
IN ST. PETERSBURG.

LEIHBIbliothek.

CABINET DE LECTURE ALLEMANDE & FRANÇAISE.

MUSIKALIEN-LEIHINSTITUT.

ERDGLOBEN, RELIEFKARTEN.

ATLANTEN.

MATHEMATISCHE BESTECKE.

Mitau, den 16 October 1852

- Bergedan, Guillem's v. Lieder, herausgegeben von Dr. A. Keller. 50 Kop.
- Bienstock, H. v. Historisch-geographisch-statistische Beschreibung des Gouvernements Kurland. Mit 1 Karte und den Plänen von Mitau, Libau und Windau. 1 Rbl. 60 Kop.
- Braunschweig, J. D. v. Die allgemeine Geschichte, zunächst für Real Schulen, in Tabellen dargestellt. In 2 Hefen. 1. Hef. die Geschichte 2. Hef. mittlere Geschichte; 2. Hef. die ältere Geschichte. 1 Rbl. 50 Kop.
- Cruise, Prof. C. W. Curiaud unter den Herzogen. 2 Bände. 1 Rbl. 30 Kop.
- Dede, Dr. J., der Handel des russischen Reichs. 1 Rbl. 30 Kop.
- Fischer, Fr. v. Ueber den Ursprung des Adels in den Ostseeprovinzen Russlands und das den alten Ritterspross nachfolgende schülernde Prädicat Freiherr. 1 Rbl. 30 Kop.
- Gauthier, H. l'Abbé. Lectures gradues pour les enfants du premier Age. 1 Rbl. 30 Kop.
- Krylow, Iwan, Fabeln. Aus dem Russischen von F. Torzev. 1 Rbl. 30 Kop.
- Laube, Heinrich, die Bantomir; karische Erzählung. 2 Theile. 1 Rbl. 80 Kop.
- Lindemann, E., Lateinisches Lesebuch für die beiden untern Klassen der Gymnasien. 30 Kop.
- Luciani, Iliadis de somno sine vita Luciani, ad usum scholarum edita Dr. Maarer. 30 Kop.
- Müller, J. H., Astronomische Briefe. 2 Rbl. 30 Kop.
 - Die Centralsonne. 2 vermehrte Aufl. 60 Kop.
 - Untersuchungen über die Fixsternsysteme. 1. Theil: die partiellen Systeme. 8 Rbl. 2. Theil: das allgemeine System. 7 Rbl.
- Maurer, Dr., quatuor tabulae ad elementa etymologiae graecae linguae facillime discenda coniectae. 60 Kop.
- Merklin, Dr. L., Die Copulation der Römer, eine sacralrechtliche Abhandlung. 2 Rbl.
- Mirbach, O. v., Römische Briefe aus den letzten Zeiten der Republik. 2 Bände. 1 Rbl.
 - Dieselben. N. Folge. 1 Rbl.
 - Preis 1 Rbl.
- Nering, W., Lehrbuch der ebenen Geometrie. 60 Kop.
- Nikolitsch, I., Etymologischer Theil der russischen Grammatik, bearbeitet für Deutsche. 2. verbesserte Aufl. 60 Kop.
- Pawlowsky, J., Russische Sprachlehre für Deutsche. 2. Aufl. 1 Rbl. 25 Kop.
 - Theoretisch-practischer Cursus der russischen Sprache für Deutsche. 1. Aufl. 1 Rbl.
 - Uebungstücke zum Uebersetzen aus dem Russischen ins Deutsche und aus dem Deutschen ins Russische. (Besonderer Abdruck aus der Sprachlehre.) 40 Kop.
- Philaret (Bischof von Riga), Cyrillus und Methodius die Apostel der Slawen. Aus dem Russischen. Mit 1 Abbildung. 50 Kop.
- Polewoi, N. A., Geschichte des Fürsten Italski, Grafen Seworoff-Rimniski, Generalsamms der russischen Armee. Mit dem in Stahl gestochenen Portrait des Helden, seinem Fac-Simile und 10 aus seinem Leben geschöpften Scenen in Holzschnitt, in freier deutscher Uebersetzung herausgegeben von J. de la Croix. 2 Rbl.
- Schlaeger, Dr. C. L., Salpicua etologia recensuit et explicavit. 60 Kop.
- Strumpell, Prof. Dr., Vorschule der Ethik. Ein Lehrbuch. 1 Rbl. 60 Kop.
 - Entwurf der Logik. Ein Leitfaden für Vorlesungen. 60 Kop.
 - Die Universität und das Universitätsstudium. 60 Kop.

Les Joffen...
Ueber den Ursprung des Adels...
Die Centralsonne...
Untersuchungen über die Fixsternsysteme...
Römische Briefe...
Die Copulation der Römer...
Russische Sprachlehre...
Die Universität und das Universitätsstudium...

Les Joffen...
Ueber den Ursprung des Adels...

243 Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego* „akademiškumo“ liudijimas

dėjo ir knygininko Carlo Johanno Gottfriedo Hartmanno (1770–1828) mokinyš šiai knygų leidybos ir prekybos įmonei vadovavo 1826–1859 m. Narbutas gana dažnai naudojo šio knygyno paslaugomis. Tai rodo ir kartu su laiškais atkeliavusios sąskaitos. Reyheris prašė Narbuto rekomenduoti jo knygyną ir savo pažįstamiems Lietuvoje („bitte ich Sie mir auch ferner Ihr Wohlwollen zu erhalten und bitte Sie noch Ihren befreundeten Liebhabern für Bücher, Musikalien und Gegenstände der zuchnenden Künste zu geneigten Aufträgen zu empfehlen, indem ich stets bemüht sein werde mich Ihrer Empfehlung würdig zu zeigen“)²³². Kitaip nei Gräffo (o iš dalies ir Schubertto), visi Reyherio laišakai rašyti tik vokiečių kalba (išskyrus rusiškai rašytus adresu); kalba, kurią ir pats Narbutas buvo įvaldęs daugiau nei puikiai (žr. 23 ir 24 pav.).

O štai prancūziškos korespondencijos *KU* tik kiek daugiau nei dešimt vienetų. Tačiau kaip tik šia kalba rašytas pats seniausias šio rinkinio laiškas. 1808 m. sausio 25 d. datuotos korespondencijos autorius – tuometis Narbuto karo inžinieriaus viršininkas, olandų kilmės Susisiekimo kelių Inžinierių korpuso rusų generolas majoras Ivanas Falkonijus (Иван Иванович Фалконий; Jean Falconi, 1757–1840)²³³. Laiško turinys anaip tol ne mokslinis, tačiau akivaizdu, kad Narbutui jis buvo brangus. Tai rodo ir priedašas *DNL* autoriaus ranka: „Jest to List Inzenier-Generał-Majora Falkoniego mego dawnego łaskawcy i naczelnika przy robotach nad Niemnem hydraulicznych“ („Tai Laiškas Inžinieriaus Generolo Majoro Falkonijaus, mano senų laikų geradarių, kai vykdėme hidraulinius darbus prie Nemuno“)²³⁴ (žr. 25 ir 26 pav.). Ir čia galima kiek sušvelninti tai, kas buvo pasakyta prieš tai: laiškas nėra mokslinis, bet jo autorius – mokslo žmogus. Falkonijus, kaip ir prūsų inžinierius hidrologas, mokslininkas ir praktikas Johanas Albertas Eitelveinas (1764–1848), kuriems (o tiksliau jų vadovaujamai specialiai komisijai) 1803 m. Rusijos ir Prūsijos vyriausybės pavedė sureguliuoti Nemuno tėkmę ir palengvinti laivybą šia upe, nebuvo tik inžinieriai ir kariai tiesiogine to žodžio prasme. Kaip ir Narbutas, abu aistringai mylėjo istoriją. Narbutas kartu su Falkonijumi ir Eitelveinu (būsimas *DNL* autorius į šią komisiją buvo komandiruotas 1804 m.) Nemuno pakrantėse atliko ne tik inžinerinius ir hidraulinius, bet ir istorinius bei etnografinius tyrimus²³⁵. Falkonijaus laiškas rodo labai artimus generolo ir tada dar tik paporučio Narbuto santykius. Kliūtimi nebuvo net ir dvidešimt septynerių metų amžiaus skirtumas.

7. *KU* „ATVEJIS“: ANICETAS RENJÉ. *KU* saugomi 107 Aniceto Renjé laišakai, 1840–1845 m. rašyti Vilniuje (83 laišakai), Druskininkuose (22 laišakai) ir Juršiškėse (Gardino gubernija, nuo 1843 m. – Minsko gubernija, Lydos apskritis) (2 laišakai)²³⁶. Tai didžiausia vieno asmens korespondencijos sanakaupa rinkinyje. Susirašinėta vos šešerius metus, taigi matome „laiškavimo“ (plg. lenk. „listowanie“) intensyvumą ir dviejų vyrų draugystės grožį. Kaip minėta, Renjé korespondenciją Narbutas taip pat sudėjo dar ir į plonesnį aplanką, tik dėl ypach didelės apimties nesusegė į „knygelę“, kaip

²³² Reyher 1854-01-02, 252r.

²³³ Falconi 1808-01-25.

²³⁴ Falconi 1808-01-25, 176v (Narbuto priedašas).

²³⁵ Daugiau apie tai žr. Griškaitė 2021, 159–160.

²³⁶ Renjé 1840–1845.

Stouin, ce 25e Janvier 1808.

A 175

Cher Monsieur,

J'ai reçu votre Lettre du 22e de ce mois, et je suis fâché de vous trouver
malade qui que ce soit, fâché de vous le sabbat bientôt, vous pouvez
encore rester chez vous les trois semaines que vous demandez, et si en attendant
il arrive quelque ordre pour votre départ, je vous enverrais un Express.
Je ne puis encore vous envoyer vos appointements, parce que je n'ai pas encore
encore eu de l'argent, et ce que la Commission ne fait pas que 50^{rs} et ne
vaut pas la peine de vous les envoyer, d'ailleurs vous savez que vous me
devez encore 32^{rs} en argent de votre petit jeu, et je suis en même temps dans un
embarras d'argent, ainsi fâchez vous bien de vous arranger comme vous
le pouvez, Mr. votre Père ne demeure pas loin de Wilna.

Quand.

Jest to List Inżyniera-Gen. al-Majora Falkonija
mego dawnego zastawcy i: nawielni na pny
rababek nad Niemenem hydraulicznych. →

25–26 pav. Seniausio Teodoro Narbuto rinkinio laiško (Slanimas, 1808-01-25),
kurio autorius – Ivanas Falkonijus, fragmentas ir Narbuto prierasas
paskutiniame tuščiam laiško lape; 22,8 × 18,8 cm;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 175r; 176v

245 Teodoro Narbuto mokslinė korespon-
dencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego*
„akademiškumo“ liudijimas

tai padarė su Onacevičiaus laiškais. Pirmuoju atveju tai buvo mentoriaus, antruoju – bičiulio atminimas. Tai rodo ir įrašas ant aplanko viršelio Narbuto ranka: „Anicety. Wywieziony na Syberją do ciężkich robot 1848 za polityczne matactwa“ („Anicetas. Išvežtas į Sibirą sunkiesiems darbams už politines machinacijas“) ²³⁷ (žr. 27 pav.). Taigi Renjė politinėms pažiūroms ne tik kad nepritarė, bet net ir savaip pyko. Turint galvoje Narbuto korespondento biografiją, saugoti jo laiškus *KU* nebuvo apdairu. Nuo 1840 m. Renjė priklausė 1832 m. Paryžiuje įkurtai Lenkijos demokratinei draugijai (*Towarzystwo Demokratyczne Polskie*), savo bute Vilniuje įsteigė nelegalią biblioteką, įsitraukė į konspiracinę veiklą, kontaktavo su emisaru Janu Roehru (*vel Röhr vel Rer vel Rher*, 1816–1877), kuris 1845 m. legaliai (turėjo Prūsijos Karalystės pasą) apvažiavo visą Lietuvą pindamas sąmokslų tinklą ir rengdamasis vadovauti būsimam sukilimui ²³⁸. Visa tai ir turėjo galvoje Narbutas, rašydamas žodžius „polityczne matactwa“. Renjė buvo nubaustas 15 metų katorgos, atimta ir bajorystė. Prirakintas prie karučio dirbo Užbaikalėje, Nerčinsko sidabro lydymo fabrike. 1855 m. į Rusijos imperijos sostą įžengus Aleksandrui II buvo amnestuotas. Po metų grįžo į Lietuvą. Laiškų iš paskutinio Renjė gyvenimo Lietuvoje meto *KU* nėra, nors su Narbutu bendravo.

KU saugomas Renjė laiškų pluoštas piešia išpūdingą šio vyro portretą: puikus gydytojas (jis ir asmeninis Narbuto gydytojas), entuziastingas mineralinių vandenų propaguotojas, bibliofilas, kolekcininkas ir uolus Narbuto pagalbininkas – tiek istoriniuose tyrimuose (senų dokumentų ir senų knygų paieškos dvaruose ir bukinistiniuose knygynuose, naujų leidinių pirkimas, pagalba rengiant spaudai *BK*), tiek asmeniniuose ir buitiniuose reikaluose (žr. 28 pav.). Maža to, Renjė korespondencija patvirtina ir anksčiau šiame straipsnyje minėtą faktą – to meto gydytojai žinojo ne tik savo pacientų, bet ir jų bibliotekų paslaptis. Renjė korespondencijoje daug medžiagos Druskininkų ir ypač Vilniaus istorijai – tiek kasdienių, tiek nekasdienių įvykių:

Teraz mianowicie przy wyjeżdżaniu tyle Profesorów ciągle po ulicach widzieć można piękne dzieła do przedania ²³⁹ u żydów, i Jocher wyjeżdża i on wyprzedaje co mniey potrzebne po nim to kupiłem u żydków *Dziennik* rok 1⁸⁵² 1805 cały kompletny egzemplarz, boday z biblioteki Uniwersyteckiey, i pieczęci powycinał. Teraz ²⁴⁰ znowu Akademią Duchowną będą wywozić do Petersburga znowu wiele dzieł wyjeżdżających Profesorów poydzie w ręce żydków zapewne naywięcey treści duchowney lecz między temi wiele dzieł i innych rodzajów mianowicie historycznych i filozoficznych.

Vertimas

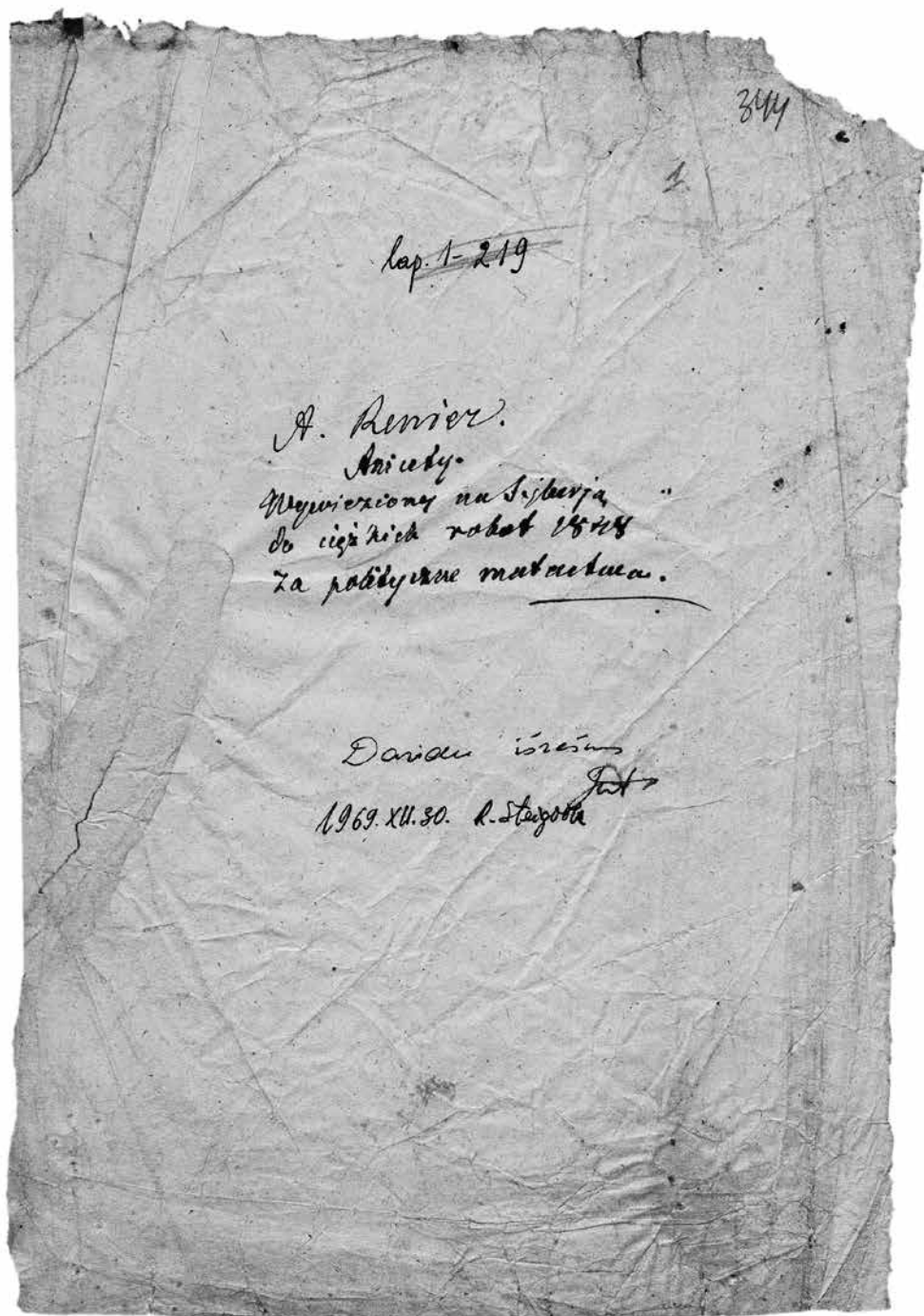
Dabar, kai išvažinėja tiek Profesorių [1841 m. gruodžio 30 d. (1842 m. sausio 11 d.) buvo pasirašytas imperatoriaus Mikalojaus I įsakas dėl Vilniaus medicinos akademijos uždarymo ir jos pagrindu Medicinos skyriaus Kijevo šv. Vladimiro universitete įkūrimo – R. G.], žydėliai nuolat gatvėse pardavinėja puikius veikalus. Ir Jocheris [turimas galvoje bibliotekininkas ir bibliografas Adomas Benediktas Jocheris (Adam Benedykt Jocher, 1791–1860) – R. G.] išvažiuoja, ir jis parduoda tai, kas mažiau reika-

237 Narbutas ~1848.

238 Śliwowska 1998, 500; Ostrowska 1988, 110.

239 Raidė *r* taisyta.

240 Prieš šį žodį išbrauktos raidės *bod*.

27 pav. Originalaus plonojo aplanko viršelis, į kurį Teodoras Narbutas sudėjo Aniceto Renjė laiškus. Čia pat istoriko Rimanto Steigvilos užrašas: „Dariau išrašus. 1969. XII. 30. R. Steigvila [greta ir parašas – R. G.]“; 30,4 × 22,7 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 344a

247 Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego* „akademiškumo“ liudijimas

Sprausunai, usdygtai, rasta turint
 i woty wachnemy, i cym, uddawu na dep. cig
 gnyf reuopitulu.
 1844. ad kuzynia 15.

Posytua do Rygi Napusztanu, Pulesna, Kerp.	35.
Maiu 21.	
Ortu borytus	60
Impozawito a gr 13	65.
Textura	25.
Cygorius 10 praemiu	r. 2 —
Delano do prasonianiu su Imboracku	1 — 80
Senesu 1/2 funta	
Spirytus Solis anisii 32.)	
Aquae Saponum 31.)	60.
Malowito wyluzjoni	1 —
Dorowia	1 — 50.
Gnelien' radu' u fionu timys	50
Septabr. 8	
2 Dincunim portans ra 2 potram tygud. Peteri	4 —
W. Krauracku	
Przy 12 Tomiu	4 — 50.
Prut. Flajpanianu	75.
Nauklesu 20 w Wilnie	
Gues wrcu Naukucianu	10
	<hr/>
	r. 28 — 50

28 pav. Aniceto Renjė laiške (Vilnius, 1844-11-20) surašytas pirkinių Teodorui Narbutui sąrašas (sąskaita) už laikotarpį nuo balandžio 15 d.; 21,6 × 36,8 cm; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 387v–388r

Sprawozdanie.		Het	28 - 50
Głowa Czerw f. 18 Tab. 6 a 55gromy	rs.	5	12½
Kamny f. 5 a 80gromy		2	—
Migdałowy f. 2 a 70			70.
Czerwady f. 1			75.
Cygarin 4 pacem		1	40.
Papieru libra I polowyi derwisny			30.
Bettaerina piosa I			75.

rs. 39 - 52½

Nato dawo rs. 25.

36 —

Zaspzedane diu to ota.
 mi ony zloni rolegatoru II.
 rs. 36

Robranowato rs. = 3 - 52½

Na lity a pominde do tego nie przytano
 chowci drizay mania chwidit kondo vana-
 Malinswoni spot - Morimowni keduro na 12
 obniet a pominde - Wincenty wyickat mawies.
 pnie chyba madzynz onary -
 Tery 2 Tomy takur nadony upidwony wgenowiz.
 a pmyten narypiedzemy utacianu a
 Lawny stus meclary 874, dani wro imie
 i dluze lota oco rdemy pueri Bogee
 dmiety.

249 Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego* „akademiškumo“ liudijimas

linga. Pas žydelius nupirkau jam priklausiusį visą pirmosios 1805 metų žurnalo *Dziennik [Wileński]* [*Vilniaus laikraštis* – R. G.] laidos komplektą. Regis, iš Universiteto bibliotekos (o antspaudus tai Jocheris iškirpo). Dabar, kai jau ir Dvasinę Akademiją veš į Sankt Peterburgą, ir vėl daug išvažiuojančių Profesorių knygų pateks į žydelių rankas [1842 m. pradžioje Vilnių pasiekė žinia ir apie Vilniaus Romos katalikų dvasinės akademijos perkėlimą į Sankt Peterburgą (pirmoji akademijos klierikų grupė iš Vilniaus išvyko 1842 m. rugsėjo 23 d., paskutinė – rugsėjo 26 dieną; paskutiniai akademijos darbuotojai į Sankt Peterburgą atvyko tų metų lapkričio 2 d.; iš viso į imperijos sostinę išvyko 39 klierikai ir keturi dėstytojai) – R. G.]. Žinoma, daugiausia religinio turinio, bet bus ir daug kitokių knygų, kaip antai istorinių ir filosofinių²⁴¹.

Laiškai rodo ir vis stiprėjančią Renjė pasipiktinimą socialine nelygybe („Bardzo ciężko teraz zapracować na grosz bo wszystkiego brakuie, ale iakże ciężey tym co i ieść i pić muszą kupić za grosz gotowy“²⁴²), ilgainiui virtusį kovingu revoliucingumu:

Nieuskaržaymy się na obecną generacyę, bo ona się zaczyna wracać do poczciwości swoich przodków, nie tych huncwotów libertynów bez wiary, zdrayców przedaźnych arystokratów, ale tych, co wszystko z Bogiem robiły i Bóg błogosławił²⁴³, i robili cuda nad siły, dla tey generacyi niema nic obojętnego a mianowicie mowa i historia [...] O Boże, day mnie ieszcze umrzeć na placu boiu!

Vertimas

Nekritikuokime dabartinės kartos, nes ji pradeda grįžti prie savo protėvių doros, tik ne tų veltėdžių, libertinų, bedievių, apgavikų, išdavikų aristokratų, o tų, kurie viską darė dievobaimingai ir todėl Dievas juos laimino ir jie darė stebuklus ne pagal jėgas; šiai generacijai rūpi viskas, ypač kalba ir istorija [...] O Dieve, dar suteik man galiybę mirti mūšio lauke!²⁴⁴

Ir tokia emociinga ištarmė:

Juž to Pan Bóg dawno nas karze za grzechy ciężkie, a my ani trochę poprawić się niehcemy, gdzie u nas miłość bliźnego naypierwsza cnota chrescianaška, kiedy tyle milionów ludu trzymamy iak bydlęta, rozpaiamy wodka a tym samym przyczyniami się do ostateczney ich demoralyzacyi i nędzy, iest że choć trochę Pana Boga w naszey duszy, w takim pastępku, i będziemy gnić w niewoli obcey, bo sami niewolę uprawiamy, grech i zepsucie – to nasze modły kiedy postępkui na ogoł złe, egoizm wygorował do naywyższego stopnia. O tempora, o mores!!! i ia wykrykuię z boleścią serca z rozkrawioną duszą.

Vertimas

Ponas Dievas mus jau seniai baudžia už sunkias nuodėmes, o mes nė kiek nenorime pasitaisyti. Kur dingo artimo meilė – pati svarbiausia krikščioniška dorybė, kai tiek milijonų žmonių laikome kaip gyvulius, girdome degtine ir taip prisidedame prie

²⁴¹ Renjė 1842-04-10, 506r.

²⁴² Renjė 1842-10-23, 486r.

²⁴³ Raidė *b* taisyta.

²⁴⁴ Renjė 1843-03-31, 464v.

galutinės jų demoralizacijos ir skurdo? Ar dar bent kiek liko Dievo mūsų širdyse, kad taip elgiamės? Mes ir toliau pūsime svetimoje nelaisvėje, nes patys kitus laikome nelaisvėje. Nuodėmė ir demoralizacija – štai mūsų maldos, nes mūsų elgesys iš esmės blogas, egoizmas suvešėjo iki aukščiausio laipsnio. *O tempora, o mores!!!* Ir aš šaukiu skaudama širdimi ir krauju pasrūvusia siela²⁴⁵.

O šiuose žodžiuose jau ir visai sunku atpažinti ankstesnę senienų mėgėją, bibliofilą ir kolekcininką:

Bo przyznam się prawdę niezaymuie mnie przeszłość, lecz przyszłość, a wszystko przeszłe tak iest różne od naszych terazniejszych myśli tak mało pożytku duchowego przynosi, lecz zbyt obszerna to, materya gdyby ją w kilku słowach zawrzeć. Ale to pewna że iak kray martwy to i wszelka literatura musi bydz taką, przy życiu i dawniejsze pamiątki byłyby droższe, niestety, umysł, przygnieciony; lud w barbarzyństwie i niewoli, iakież mogą mieć potrzeby duchowe!! O dla Litwy chciałbym zrobić przysługę choćby z życia moiego.

Vertimas

Nes turiu tau prisipažinti, kad manęs jau nedomina praeitis – tik ateitis, nes visa tai, kas buvo anksčiau, taip skiriasi nuo dabartinių mūsų minčių, tiek mažai atneša dvasinės naudos. Tačiau čia per platus dalykas, kad jį galėčiau keliais žodžiais apibūdinti. Bet tikra yra tai, kad kai šalis yra mirusi, tai mirusi ir visa literatūra. Jeigu būtų gyva, tai ir senovės atminimai būtų brangesni. Deja, protai prispausti, o liaudis gyvena barbarystėje ir nelaisvėje. Tai kokie čia gali būti dvasiniai poreikiai!! O Lietuvai norėčiau pasitarnauti net ir atiduodamas savo gyvenimą²⁴⁶.

Arba štai toks savitas rašytojo ir publicisto Henriko Ževuskio (Henryk Rzewuski, 1791–1866) apibūdinimas: „Rzewuski zaczyna ważne stanowisko między uczonemi trzymać, ze wszystkiego iednak widać z toku iego dzieł że wielki arystokrata²⁴⁷ i lubownik²⁴⁸ Despotyzmu, obrońca raczey“ („Ževuskis vis solidesnę vietą užima mokslo pasaulyje, tačiau iš visų jo darbų matyti, kad yra didelis aristokratas ir Despotizmo mėgėjas, o tiksliau – jo gynėjas“)²⁴⁹.

Šios keturios laiškų citatos rodo, kad vargu ar Renjė areštas Narbutui buvo didelė staigmena. Tačiau ne visi revoliucingojo gydytojo laišškai buvo tokie rimti: „Byłem temi dniami na szczególnym²⁵⁰ obchodzie – chrzcin trzech piesków bardzo łagodnych, którym nadano imiona Pramžu, Perkunas²⁵¹ ir Milda, na cześć Mitologii²⁵² Litewskiej“ („Šiomis dienomis buvau ypatingoje šventėje – trijų mielų šuniukų krikštynose, kuriems veikalo *Mitologia Litewska* garbei buvo suteikti Pramžimo, Perkūno ir Mildos vardai“)²⁵³ (žr. 29 pav.). Tai kol kas didžiausias kada nors rastas įrodymas, kaip plačiai buvo skaitoma *DNL*.

245 Renjė 1843-12-16, 441v.

246 Renjė 1843-12-21, 438r.

247 Raidės *y* ir *k* taisytos.

248 Raidė *b* taisyta.

249 Renjė 1843-02-17, 470v.

250 Žodžio galas taisytas.

251 Raidė *P* taisyta.

252 Visas žodis *Mitologii* taisytas.

253 Renjė 1843-11-20, 446v.

251 Teodoro Narbuto mokslinė korespondencija kaip veikalo *Dzieje narodu litewskiego* „akademiškumo“ liudijimas

100
Bejeim Teris Iniamis na Miegoluptas
obkierie Inreim truch priedim
kandro T. Dnygw Dnygw nadeano
imiona Tramin - Perunas i Mit-
da - na cresi Mitologoi Sitauemij -
Na imy var aditadigis obres-
mijny neretpandnygw lo uo-
mieu Tuzo vora - usisuan
sedecime unyhtish a Deypui
Dulo: upneymie utarian
Stoga Peris

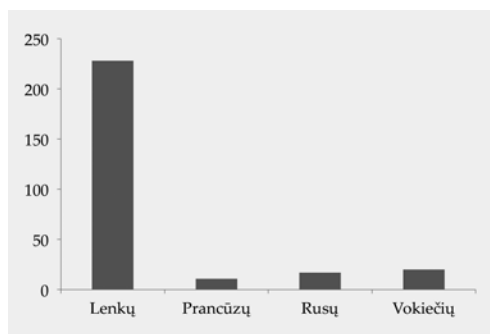
nb upvanan mieropomuei
puytai 6ty Tom -
i uerli Onacemina miererpu
dano upvanan aditaci

29 pav. Aniceto Renjė laiško (rašymo vieta nenurodyta; 1843-11-20)

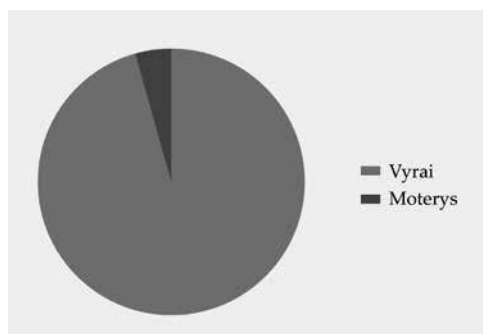
Teodorui Narbutui į Šiaurius fragmentas; 28 × 13 cm;

LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 446v

8. IŠVADOS. 1. Šiandien *KU* saugomi 386 laiškai. Tai 1808–1858 m. (4 laiškai nėra datuoti) rašyta korespondencija lenkų, vokiečių, rusų ir prancūzų kalbomis (vardijama eiliškumo seka) (žr. 1 diagramą). Laiškų autoriai – 68 vyrai ir 3 moterys (žr. 2 diagramą). Intensyviausiai susirašinėta su penkiais korespondentais: Renjė (107 laiškai), Danileckiu (37 laiškai), Malinovskiu (33 laiškai), Kirkoru (20 laiškų) ir Daukantu (19 laiškų).

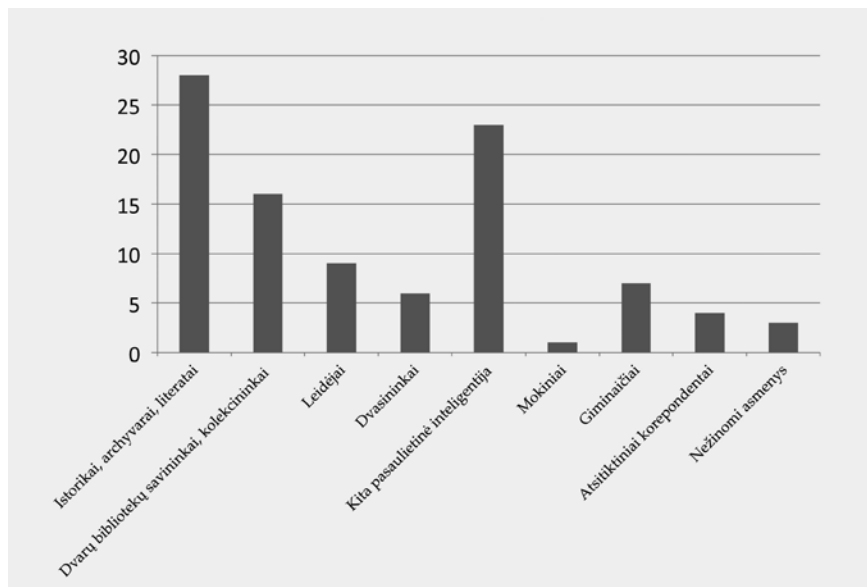

1 diagrama. Laiškų kalba

2 diagrama. Korespondentų lytis

2. Socialinis *KU* paveikslas spalvingas – nuo gimnazistų iki civilinių gubernatorių, nuo dvasininkų iki gubernijų statistikos komitetų narių. Vis dėlto didžiąją Narbuto korespondentų dalį sudarė istorikai, archyvarai ir literatai (žr. 3 diagramą). Kai kurie laiškų autoriai buvo ne tik literatai, bet ir dvarininkai; ne tik ir istorikai, bet ir valdininkai; ne tik ir dvasininkai, bet ir kolekcininkai. Ši marga draugija turėjo vieną bendrą bruožą – visi buvo skaitę *DNL*.

3 diagrama. Adresatų grupės

3. Korespondencijos geografija plati. Laiškai rašyti miestuose, miesteliuose ir dvaruose (vardijama abėcėliškai): Aleksandruvkoje, Bareikiškėse, Barysave, Belske, Bratnovoje, Bratomire, Dorpate, Druskininkuose, Eišiškėse, Gardine, Horodnioje, Ivacevičiuose, Juršiškėse, Kaune, Kijeve, Kosavoje, Kulvoje, Lahoiske, Lydoje, Mas-koje, Minske, Mintaujoje, Mogiliovcuose, Parodūnyje, Poznanėje, Radžiūnuose, Ra-seiniuose, Rygoje, Sankt Peterburge, Slanime, Slobodkoje, Tarnove, Varniuose, Var-šuvoje ir Vilniuje (čia parašyta daugiausiai laiškų).

4. Dėl politinių kataklizmų galutinio *KU* vaizdo neturime. Mūsų dienas pasiekė ne visi paties Narbuto į rinkinį įtrauktų korespondentų laiškai. Kaip antai kontekstinė medžiaga rodo, kad *DNL* autorius galėjo susirašinėti ir su Voigtu bei dar trimis garsiais lietuviškų senienų mėgėjais – Joachimu Leleveliu (Joachim Lelewel, 1786–1861), Mamertu Herburtu Fulštyniečiu (Mamert z Fulsztyna Herburt, 1789–1873) ir Mykolu Homolickiu (Michał Homolicki, 1791–1861). Savo ruožtu kontekstinė medžiaga rodo ir tai, kad *KU* vargiai galėjo būti aršių *DNL* kritikų Kraševskio ir Mykolo *vel* Mykolo Vincento Felikso Balinskio (Michał Wincenty Feliks Baliński, 1794–1864) laiškų. Kad ir koks nepilnas būtų šiandienis *KU* variantas, šiame rinkinyje matome beveik visus anuomečių Lietuvos istorijos tyrėjų ir tiesiog lietuviškų senienų mėgėjų vardus.

5. Svarbiausia *KU* tema – Lietuvos istorija, istorinių šaltinių paieška ir jų sklaida. Laiškuose vyrauja *DNL* panegirika, o kritika ypač švelni (jeigu apskritai yra). Šiame rinkinyje Narbutas skleidžiasi kaip didelis autoritetas, asmuo, kuris sujungia ne tik Lietuvos istorijos mokslo pasaulį, bet ir visą visuomenę.

6. *KU* Narbutui buvo svarbus ir psichologine prasme. *DNL* kritika spaudoje kėlė kasdienę įtampą, o Narbuto korespondentų laiškai rodė atvirkštinį variantą – pritarimą jo tyrimams ir *DNL* sklaidą visuomenėje. Galbūt dėl šios priežasties Narbutas taip globojo šį rinkinį. Nuolatinį rūpestį rodė ir jo paties ranka daryti aplankai laiškams sudėti, bet dar labiau – prierašai. Panašiai „bendravo“ tik su savo bibliotekos knygomis.

7. XX a. istorikams *KU* tapo svarių Narbuto kaip sąžiningo tyrėjo įrodymu. Tačiau daug svarbiau ne vadinamoji istorijos (ne) falsifikavimo byla, o *KU* visumos pajauta. Daugiausiai laiškų rašyta po Imperatoriškojo Vilniaus universiteto uždarymo. Oficialiai Vilniaus istorijos mokyklos jau nebuvo, tačiau istorinė mintis niekur nedingo. Reiškėsi ji per Lietuvos istorijos šaltinių paiešką ir sklaidą, per istorinių veikalų ir recenzijų (dažnai anoniminių) rašymą. Reiškėsi ji ir dar vienu lygmeniu – nugulė laiškuose, taigi privačioje erdvėje, kur taip pat vyko ir saviti mokslo seminarai, ir saviti epistoliniai dialogai Lietuvos istorijos tema. Neatsitiktinai savo rinkinį Narbutas pavadino ne *Korespondencija*, o *Mokslinė korespondencija*. Tai savaip reprezentuoja ir Šiaurius. Provincijos dvaras tapo intelektiniu centru, kurio atsiradimas niekaip nebūtų įmanomas be *DNL* – su visomis tame veikale (ne) padarytomis klaidomis.

Šaltiniai ir santrumpos:

ADAMAVIČIUS, LIUDVIKAS KAZIMIERAS, 1844-02-05: Laiškas iš Minsko Teodorui Narbutui į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 25r–25v (lenkų kalba).

BAUKEVIČIUS, JUOZAPAS, 1843-10-10: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/9, 342r–343r (lenkų kalba).

- BYCHOVECAS, ALEKSANDRAS, 1834–1839: Laiškai Teodorui Narbutui iš Mogiliovcų į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 28r–31r (lenkų kalba).
- BYCHOVECAS, ALEKSANDRAS, 1834-10-28: Laiškas Teodorui Narbutui iš Mogiliovcų į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 28r–28v (lenkų kalba).
- BYCHOVECAS, ALEKSANDRAS, 1839-05-30: Laiškas Teodorui Narbutui iš Mogiliovcų į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 30r–30v (lenkų kalba).
- BYCHOVECAS, ALEKSANDRAS, 1839-12-04: Laiškas Teodorui Narbutui iš Mogiliovcų į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 31r (lenkų kalba).
- BK – Aleksandro Bychoveco kronika.
- BULHARINAS, TADAS, 1836-01-09: Laiškas Teodorui Narbutui iš Dorpato į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 27r–27v (lenkų kalba).
- DANILAVIČIUS, IGNACIJUS, 1839-10-08: Laiškas Teodorui Narbutui iš Maskvos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 36r–36v (lenkų kalba).
- DANILECKIS, ALBERTAS, 1846-03-31: Laiškas Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/16, 757r–758v (lenkų kalba).
- DANILECKIS, ALBERTAS, 1848-09-10: Laiškas Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/16, 783r–784r (lenkų kalba).
- DANILECKIS, ALBERTAS, 1850-05-19: Laiškas Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/16, [790^v]–791v (791v – Narbuto prierašas) (lenkų kalba).
- DAUKANTAS, SIMONAS, 1842–1854: Laiškai Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo ir Varnių į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/8, 291r–341v (lenkų kalba).
- DNL – *Dzieje narodu litewskiego*.
- DOPPELMAJERIS, GRIGORIJUS, 1836–1839: Laiškai Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 37r–44r (rusų kalba).
- DOPPELMAJERIS, GRIGORIJUS, 1836-11-06: Laiškas Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 38r–39r (rusų kalba).
- DZIAŁYŃSKI, ADAM TYTUS, 1841-06-01: Laiškas Teodorui Narbutui iš Kurniko į Šiaurį; VUB RS: f. 48, b. 32648, 1r–2v (2v – adresas) (lenkų kalba).
- FALCONI, J[EAN], 1808-01-25: Laiškas Teodorui Narbutui iš Slanimo į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 175r–176v (176v – Narbuto prierašas lenkų kalba) (prancūzų kalba).
- GRABOVSKIS, MYKOLAS, 1843-04-24: Laiškas Teodorui Narbutui iš Aleksandruvkos į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 32r–33v (33v – adresas rusų kalba) (lenkų kalba).
- GRÄFF, WILHELM, 1833–1835: Laiškai Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 218r–220r; 222r; 224r–227r (prancūzų kalba).
- GRÄFF, WILHELM, 1833-11-06: Laiškas Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 218r–220r (prancūzų kalba; ten pat Narbuto prierašas lenkų kalba).
- GROZMANIS, JUOZAPAS, 1841: Laiškai Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 34r–35r (lenkų kalba).
- GROZMANIS, JUOZAPAS, 1841-05-30: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 34r (lenkų kalba).
- GROZMANIS, JUOZAPAS, 1841-07-01: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 35r (lenkų kalba).

- Ignacijaus Onacevičiaus testamento vertimas, 1845; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 665r–665v (rusų kalba).
- IGNATAVIČIUS, VINCENTAS, 1847-11-18: Laiškas Teodorui Narbutui iš Petrozavodzko į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 45^ar–46v.
- JAKUTAVIČIUS, DIONIZAS, 1841-04-29: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 179r–180v (180v – adresas) (lenkų kalba).
- JANOVSKIS, VINCENTAS, 1834-12-04: Laiškas Teodorui Narbutui iš Tarnovščinos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 18/4, 181r (lenkų kalba).
- JAROŠEVIČIUS, JUOZAPAS, 1845-01-28: Laiškas Teodorui Narbutui iš Belsko į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 177r–178v (lenkų kalba).
- JUNDZILAS, JONAS, 1847–1856: Laiškai Teodorui Narbutui iš Ivacevičių, Slanimo, Varšuvos ir Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 182r–190r (lenkų kalba).
- JUNDZILAS, JONAS, 1856-05-06: Laiškas Teodorui Narbutui iš Varšuvos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 186r–187r (lenkų kalba).
- JUNDZILAS, JONAS, 1856-07-25: Laiškas Teodorui Narbutui iš Ivacevičių į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 182r–183v (lenkų kalba).
- JUREVIČIENĖ-NARBUTAITĖ, KAMILĖ, 1836–1839 (taip pat vienas nedatuotas laiškas): Laiškai Teodorui Narbutui iš Juršiškių į Šiaurį, LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 123r–129v (lenkų kalba).
- KU – *Korrespondencya Uczona (Mokslinė korespondencija)*; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2–185/16, 25r–791v.
- KALINAUSKAS, PAULIUS, 1844-12-28: Laiškas Teodorui Narbutui iš Eišiškių į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 51r–51v (lenkų kalba).
- KALINAUSKAS, PAULIUS, 1849-10-24: Laiškas Teodorui Narbutui iš Eišiškių į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 206/2/6, 814r (lenkų kalba).
- KALMBERGAS, G., 1847-04-04: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 47r–48r (rusų kalba).
- KARLAVIČIUS, ALEKSANDRAS, 1845-06-14: Laiškas Teodorui Narbutui iš Bratomiro į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 49r–49v (lenkų kalba).
- KIRKORAS, ADOMAS HONORIJUS, 1843-10-25: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 206/2, 813r–813v (lenkų kalba).
- KIRKORAS, ADOMAS HONORIJUS, 1852–1854 (taip pat trys nedatuoti laiškai): Laiškai Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/13, 667r–694v (lenkų kalba).
- KIRKORAS, ADOMAS HONORIJUS, 1852-11-26: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/13, 685r–686v (lenkų kalba).
- KIRKORAS, ADOMAS HONORIJUS, 1854-04-20: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 199/2, 122r (lenkų kalba).
- LAVROVAS, PIOTRAS, 1847–1848: Laiškai Teodorui Narbutui iš Lydos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 56r–68r (rusų kalba).
- LAVROVAS, PIOTRAS, 1848-07-17: Laiškas Teodorui Narbutui iš Lydos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 57r–58v (rusų kalba).
- Lydos pašto kontoros kvitas, 1843-02-02; LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 131r (rusų kalba).

- LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius.
- MALINOVSKIS, MIKALOJUS, 1843–1850: Laiškai Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/11, 567r–631v (lenkų kalba).
- MALINOVSKIS, MIKALOJUS, 1843-04-23: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/11, 567r–567v (lenkų kalba).
- MALINOVSKIS, MIKALOJUS, 1844-02-28: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/11, 583r–584v (584v – adresas) (lenkų kalba).
- MALINOVSKIS, MIKALOJUS, 1844-03-08: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/11, 585r–586v (lenkų kalba).
- MALINOVSKIS, MIKALOJUS, 1846-02-19: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/11, 611r–612v (612v – adresas) (lenkų kalba).
- MALINOVSKIS, MIKALOJUS, 1846-08-08: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/11, 618r–619v (619v – adresas) (lenkų kalba).
- MARCINOVSKIS, ANTANAS, 1841–1844: Laiškai Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 74r–80r (lenkų kalba).
- MARCINOVSKIS, ANTANAS, 1842-10-22: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 75r–76v (76v – adresas) (lenkų kalba).
- MARCINOVSKIS, ANTANAS, 1844-01-29: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 80r (lenkų kalba).
- MARCINOVSKIS, ANTANAS, 1844-11-29: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 78r–79r (79r – adresas) (lenkų kalba).
- MOŠINSKIS, ANTANAS, 1838: Laiškai Teodorui Narbutui iš Liubešivo į Šiaurį; LMAVB
RS: f. 18, b. 185/2, 81r–82v (lenkų kalba).
- MOŠINSKIS, ANTANAS, 1838-02-05: Laiškas Teodorui Narbutui iš Liubešivo į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/2, 82r–83v (83v – Narbuto ranka rašyti Kazimiero Narbuto bio-
grafijos apmatai) (lenkų kalba).
- MROKOVSKIS, 1836–1837: Laiškai Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18,
b. 185/4, 192r–201v (201v – adresato pavardė ir karinis laipsnis [kapitonas]) (lenkų kalba).
- MROKOVSKIS, [1837]: Laiškas Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18,
b. 185/4, 198r–199r (Šiaurį šis laiškas pasiekė 1837-11-15) (lenkų kalba).
- NAPIERSKI, KARL EDUARD VON, 1833–1844: Laiškai Teodorui Narbutui iš Rygos į Lydą;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 134r–144v (144v – adresas) (vokiečių kalba).
- NAPIERSKI, KARL EDUARD VON, 1842-11-06: Laiško iš Rygos į Lydą vokas su adresu ir
atgaliniu adresu; LMAVB RS: f. 18, b. 185/6, 266r–266v (rusų ir vokiečių kalbomis).
- NARBUTAS, JUSTINAS, 1837–1843: Laiškai Teodorui Narbutui iš Juršiškių į Šiaurį; LMAVB
RS: f. 18, b. 185/3, 116r–118^v (lenkų kalba).
- NARBUTAS, JUSTINAS, 1837-02-13: Laiškas Teodorui Narbutui iš Juršiškių į Šiaurį; LMAVB
RS: f. 18, b. 185/3, 116r–116v (lenkų kalba).
- NARBUTAS, LEONARDAS, 1835: Laiškai Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurį; LMAVB
RS: f. 18, b. 185/3, 102r–112v (lenkų kalba).
- NARBUTAS, LEONARDAS, 1835-02-01: Laiškas Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurį;
LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 102r; 115r (lenkų kalba).

- NARBUTAS, STANISLOVAS, 1856-06-13: Laiškas Teodorui Narbutui iš Kosavos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 119r–120v (lenkų kalba).
- NARBUTAS, STANISLOVAS; TERESĖ NARBUTAITĖ; KLEMENTINA NARBUTAITĖ, 1854 [mėnuo ir diena nenurodyta]: Sveikinimas Naujųjų metų proga Teodorui Narbutui iš Kosavos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 100r–101r (100r – 100v – vokas; 100r – adresato vardas ir pavardė prancūzų kalba) (lenkų kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, [be datos]: Laiškas Ignacijui Onacevičiui iš Šiaurį į Sankt Peterburgą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/6, 265r–265v, 283r–283v (juodraštis; lenkų kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, 1836-11-09: Laiškas Grigorijui Doppelmajeriui iš Šiaurį į Gardiną; LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 121r–122r (juodraštis; rusų kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, 1837-08-10: Laiškas Grigorijui Doppelmajeriui iš Šiaurį į Gardiną; LMAVB RS: f. 18, b. 185/6, 272r (juodraštis; rusų kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, 1838-04-20: Laiškas Antanui Mošinskiui iš Šiaurį į Liubešivą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 132r–133v (lenkų kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, 1839–1840: Laiškai Juozapui Pomarnackiui iš Šiaurį į Bratnavą; Lietuvos literatūros ir meno archyvas: f. 96, ap. 1, b. 92, 1r–7v (lenkų kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, 1839-05-18: Laiškas Juozapui Pomarnackiui iš Šiaurį į Bratnavą; Lietuvos literatūros ir meno archyvas: f. 96, ap. 1, b. 92, 2r–3v (lenkų kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, ~1845: Užrašas ant viršelio aplanko, į kurį sudėti Ignacijaus Onacevičiaus laiškai Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 631r (lenkų kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, ~1848: Užrašas ant viršelio aplanko, į kurį sudėti Aniceto Renjė laiškai iš Vilniaus, Druskininkų ir Juršiškių Teodorui Narbutui į Vilnių ir Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 344r (lenkų kalba; vėlesni įrašai lietuvių kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, ~1851: Užrašas ant viršelio aplanko, į kurį sudėti Alberto Danileckio laiškai iš Gardino ir Druskininkų Teodorui Narbutui į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/16, 726^r (lenkų kalba; vėlesni įrašai lietuvių kalba).
- NARBUTAS, TEODORAS, ~1854 ir nenurodyti autoriai ~1865: Užrašai ant viršelio aplanko, į kurį sudėti Simono Daukanto laiškai iš Sankt Peterburgo ir Varnių Teodorui Narbutui į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/8, 291^r (rusų ir lenkų kalbomis).
- NARBUTAS, VINCENTAS, 1844: Laiškai Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 90r–99r (lenkų kalba).
- NARBUTAS, VINCENTAS, 1844-02-15: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 91r–91v (lenkų kalba).
- NARBUTT, TEODOR, 1835–1863: *Dzieje starożytnie narodu litewskiego* 1–9; LMAVB RS: f. 17, b. 244/1–244/9.
- [NARBUTT, TEODOR,] ~1844: *Historya Kościoła Ejszyskiego. Wyjęta z Wizyty Biskupiej 1742. Za Probostwa Księdza Tomafza Korsaka, Dziekana Radónskiego*; LMAVB RS: f. 18, b. 207/1/1, 41r–42r.
- [NARBUTT, TEODOR,] ~1845: *Do Biografij Onacewicza Żegoty*; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 664r–664v.
- [NARBUTT, TEODOR,] 1842–1843: *Index historicorum monimentorum Lituaniae* 1–4; LMAVB RS: f. 18, b. 206/5; b. 207/1/2; b. 207/3; b. 207/4.

- [NARBUTT, TEODOR,] ~1851: *Spisanie Museum w Szawrach*; LMAVB RS: f. 18, b. 185/1, 1r–23r.
- [NARBUTT, TEODOR,] ~1852a: *Powieści Litewskie. Przez Teodora Narbutta. Tomik I. Rękopism własnoręczny Autora*; LMAVB RS: f. 18, b. 206/2/6, 736r–742v (kūrinio fragmentas).
- [NARBUTT, TEODOR,] ~1852b: *Powieści Litewskie. Przez Teodora Narbutta. Tomik II. Rękopism własnoręczny Autora*; LMAVB RS: f. 18, b. 207/1/1, 57r–192r (kūrinio fragmentas).
- OLŠEVSKIS, VITALIS, 1836-08-08: Laiškas Teodorui Narbutui iš Kijevo į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 145r–146v (lenkų kalba).
- ONACEVIČIUS, IGNACIJUS, 1836–1843: Laiškai Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 634r–663r (lenkų kalba).
- ONACEVIČIUS, IGNACIJUS, 1836: Laiškas Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 634r–635r (Šiaurį šis laiškas pasiekė 1836 m. balandį) (lenkų kalba).
- ONACEVIČIUS, IGNACIJUS, 1838-07-22: Laiškas Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 636r–639r (lenkų kalba).
- ONACEVIČIUS, IGNACIJUS, 1840-08-06: Laiškas Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 640r–643v (lenkų kalba).
- ONACEVIČIUS, IGNACIJUS, 1841-08-21: Laiškas Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 662r–663v (lenkų kalba).
- ONACEVIČIUS, IGNACIJUS, 1842-01-28: Laiškas Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 648r–649v (lenkų kalba).
- ONACEVIČIUS, IGNACIJUS, 1843-09-13: Laiškas Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 654r–657v (lenkų kalba).
- ONACEVIČIUS, IGNACIJUS, [be datos]: Laiško iš Sankt Peterburgo į Lydą vokas su adresu; LMAVB RS: f. 18, b. 185/6, 268r–268v (rusų kalba).
- ORGELBRAND, SAMUEL, 1846-02-03: Laiškas Teodorui Narbutui iš Varšuvos į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 209r–210v (210v – adresas) (lenkų kalba).
- PETRIKOVSKIS, IGNACIJUS, 1836-01-21: Laiškas Teodorui Narbutui iš Kulvos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 154r–155v (lenkų kalba).
- PLATONAS, ARCHIMANDRITAS, 1834-05-29: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 156r–156v (lenkų kalba).
- POMARNACKIS, JUOZAPAS, 1838–1840: Laiškai Teodorui Narbutui iš Bratnavos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 147r–153v (lenkų kalba).
- POMARNACKIS, JUOZAPAS, 1838-11-18: Laiškas Teodorui Narbutui iš Bratnavos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 147r–148r (lenkų kalba).
- POMARNACKIS, JUOZAPAS, 1839-04-24: Laiškas Teodorui Narbutui iš Bratnavos į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 149r (lenkų kalba).
- POPLIŃSKIS, ANTONIS, 1841-11-24: Laiškas Teodorui Narbutui iš Poznanės į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 483r–484v (484v – adresato pavardė) (lenkų kalba).
- PUTKAMERIS, LAURYNAS, 1845-11-02: Laiškas Teodorui Narbutui iš Baltininkų (?) į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 157r–158r (lenkų kalba).
- RACZYŃSKI, EDWARD, 1838-07-26: Laiškas Teodorui Narbutui iš Poznanės į Šiaurį; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 159r–160v (160v – adresato vardas ir pavardė) (lenkų kalba).

- RAČKEVIČIUS, VINCENTAS, 1859-07-26: Laiškas Teodorui Narbutui iš Skerdimų į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 206/2/7, 825r–826r (lenkų kalba).
- REYHER, GUSTAV ADOLPH, 1852–1854: Laiškai Teodorui Narbutui iš Mintaujos į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 208r; 252r–255v; 257r–264v (vokiečių kalba; adresai – rusų kalba).
- REYHER, GUSTAV ADOLPH, 1852-10-16: Laiškas Teodorui Narbutui iš Mintaujos į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 259r–260v (260v – adresas rusų kalba) (vokiečių kalba).
- REYHER, GUSTAV ADOLPH, 1854-01-02: Laiškas Teodorui Narbutui iš Mintaujos į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 252r–252v (252v – adresas rusų kalba) (vokiečių kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1840–1845: Laiškai Teodorui Narbutui iš Vilniaus, Druskininkų, Juršiškių ir nenurodytų vietų į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 344r–565v (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1842-04-10: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 506r–507v (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1842-10-23: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 486r–488v (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1843-02-17: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 470–471 (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1843-03-15: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 465r–466v (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1843-03-31: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 463r–464v.
- RENJĖ, ANICETAS, 1843-04-23: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 461r–462v (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1843-10-26: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 449r–450v (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1843-11-09: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 447r–448v (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1843-11-20: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 446r–446v.
- RENJĖ, ANICETAS, 1843-12-16: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 440r–441v (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1843-12-21: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 437r–439v (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1844-04-25: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 420r–421v (421v – adresas) (lenkų kalba).
- RENJĖ, ANICETAS, 1844-11-20: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/10, 387r–388v (lenkų kalba).
- ROGALSKIS, LEONAS, 1836-05-07: Laiškas Teodorui Narbutui iš Varšuvos į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 161r–162v (lenkų kalba).
- SCHUBERTT, EDUARD, 1840–1846: Laiškai Teodorui Narbutui ir sąskaitos iš Sankt Peterburgo į Lydą; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 241r–251r (vokiečių, prancūzų ir rusų ir kalbomis).
- SCHUBERTT, EDUARD, 1843-01-01: Teodorui Narbutui išrašyta sąskaita už pirktas knygas; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 249r (prancūzų ir vokiečių kalbomis).

- SEMIONOVAS, ALEKSEJUS, 1843-06-28: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 167r (rusų kalba).
- SIROKOMLÉ, VLADISLOVAS, 1854-08-04: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus (?) į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 168r (lenkų kalba).
- STROKOVSKIS, LIUDVIKAS, 1838-01-25: Laiškas Teodorui Narbutui iš Gardino į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 165r–166r (lenkų kalba).
- ŠMYDEHAUZENAS, KAROLIS, 1852–1853: Laiškai Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 211r–217r (lenkų kalba; adresato vardai adresui skirtose laiško vietose – prancūzų kalba).
- ŠMYDEHAUZENAS, KAROLIS, 1852-06-17: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 217r (lenkų kalba).
- ŠMYDEHAUZENAS, KAROLIS, 1852-11-04: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 213r–214v (214v – adresato vardas ir pavardė adresui skirtoje laiško vietoje – prancūzų kalba) (lenkų kalba).
- ŠMYDEHAUZENAS, KAROLIS, 1852-12-04: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 215r–216v (216v – adresato vardas ir pavardė adresui skirtoje laiško vietoje – prancūzų kalba) (lenkų kalba).
- ŠMYDEHAUZENAS, KAROLIS, 1853-02-26a: Kvititas, patvirtinantis, kad gavo Teodoro Narbuto rankraštį *Bandomirowie. Powieść Kurlandzka*; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 256r (lenkų kalba).
- ŠMYDEHAUZENAS, KAROLIS, 1853-02-26b: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 211r–212v (212v – adresato vardas ir pavardė adresui skirtoje laiško vietoje – prancūzų kalba) (lenkų kalba).
- TIŠKEVIČIUS, EUSTACHIJUS, 1843-10-11: Laiškas Teodorui Narbutui iš Slobodkos į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 695r–996v (lenkų kalba).
- TIŠKEVIČIUS, EUSTACHIJUS, 1844-03-02: Laiškas Teodorui Narbutui iš Slobodkos į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 698r (lenkų kalba).
- TIŠKEVIČIUS, EUSTACHIJUS, 1845-04-07: Laiškas Teodorui Narbutui iš Barysavo per Lydą į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 699r–700r (lenkų kalba).
- TIŠKEVIČIUS, EUSTACHIJUS, 1845-07-03: Laiškas Teodorui Narbutui iš Barysavo į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 701r–702v (702v – adresas rusų kalba) (lenkų kalba).
- TIŠKEVIČIUS, EUSTACHIJUS, 1846-01-19: Laiškas Teodorui Narbutui iš Barysavo į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 703r–704v (704v – adresas rusų kalba) (lenkų kalba).
- TIŠKEVIČIUS, EUSTACHIJUS, 1846-03-03: Laiškas Teodorui Narbutui iš Barysavo į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 705r–705v (lenkų kalba).
- TIŠKEVIČIUS, EUSTACHIJUS, 1847-06-26: Laiškas Teodorui Narbutui iš Barysavo į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 706r–707v (lenkų kalba).
- TIŠKEVIČIUS, EUSTACHIJUS, 1847-07-03: Laiškas Teodorui Narbutui iš Barysavo į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 701r–702v (702v – adresas lenkų ir rusų kalbomis) (lenkų kalba).
- TIŠKEVIČIUS, KONSTANTINAS, 1839-12-19: Laiškas Teodorui Narbutui iš Lahoisko į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/14, 708r–708v (lenkų kalba).
- TURSKIS, KSAVERAS, 1844–1845: Laiškai Teodorui Narbutui iš Parodūnio į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 169r–171r (lenkų kalba).

- TURSKIS, KSAVERAS, 1844-07-30: Laiškas Teodorui Narbutui iš Parodūnio į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 169r (lenkų kalba).
- TURSKIS, KSAVERAS, 1845-11-02: Laiškas Teodorui Narbutui iš Parodūnio į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 170r–171r (lenkų kalba).
- Užrašas ant viršelio aplanko, į kurį įdėtas Adamo Tytuso Działyńskiego laiškas iš Kurniko Teodorui Narbutui į Šiaurius, po 1939; VUB RS: f. 48, b. 32648, [be lapo numeracijos] (lenkų kalba).
- Užrašas ant viršelio aplanko, į kurį sudėti Klementinos Narbutaitės, Teresės Narbutaitės, Justino Narbuto, Leonardo Narbuto, Stanislovo Narbuto, Vincento Narbuto, Kamilės Narbutaitės-Jurevičienės ir paties Teodoro Narbuto laiškų juodraščiai, po 1865; LMAVB RS: f. 18, b. 185/3, 88r (aplanko viršelis), 89r (Teodoro Narbuto nuotraukos iškarpa) (rusų kalba; vėlesni įrašai lietuvių kalba).
- VOLFGANGAS, KSAVERAS, 1844–1847: Laiškai Teodorui Narbutui iš Druskininkų, Gardino ir Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/15, 709r–725r (lenkų kalba).
VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.
VVB – Vilniaus viešoji biblioteka.
- ZAVADZKIS, ADOMAS; JUOZAPAS ZAVADZKIS JAUNESNYŠIS, 1840–1849: Laiškai Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 223r; 228r–240v (lenkų kalba).
- ZAVADZKIS, JUOZAPAS JAUNESNYŠIS, 1840-10-28: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 223r; 238v (238v – adresas) (lenkų kalba).
- ZAVADZKIS, JUOZAPAS JAUNESNYŠIS, 1849-08-01: Laiškas Teodorui Narbutui iš Vilniaus į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/5, 239r–240v (240v – adresas) (lenkų kalba).
- ŽAGELIS, ADOMAS, 1836-03-12: Laiškas Teodorui Narbutui iš Radžiūnų į Šiaurius; LMAVB RS: f. 18, b. 185/4, 205r–205v (lenkų kalba; laiškas rašytas kito asmens ranka, Žagelio tik pasirašytas).
- ŽUKOVSKIS, KAROLIS; V. M. RADZIGAS VEL RADIGAS, ~1843: Ignacijaus Onacevičiaus portretas (litografija); LMAVB RS: f. 18, b. 185/12, 633r–633v.
- Выписка из Высочайше утвержденныхъ Правиль для Статистическаго отдѣленія при Совѣтѣ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ и Статистическихъ Комитетовъ въ Губерніяхъ 1837;* LMAVB RS: f. 18, b. 199/2, 131r–135v (spaudinys).
- ЖУКОВЪ, [1865]: *Опись книгъ и рукописей, не вошедшихъ въ составъ прежней описи, составленной г. Соколовымъ, и отправленныхъ въ Вильну, вмѣстѣ съ прочими книгами г. Нарбутта;* LMAVB RS: f. 22, b. 30, 23r–24v.
- СОКОЛОВЪ, НИКОЛАЙ [ИВАНОВИЧЪ,] 1864–1865: *Опись библиотеки умершаго историка Феодора Нарбутта, находящейся въ имѣніи Шаврахъ, Виленской губерніи, Лидскаго уѣзда;* LMAVB RS: f. 22, b. 30, 1r–22v.

Skelbti šaltiniai ir literatūra:

- АБРАМАВИČIUS, V[LADAS] (par.), 1963: *Rankraščių rinkiniai. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinės bibliotekos XI–XX amžių rankraščių fondų trumpa apžvalga*, Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla.
- [BIRŽIŠKA, MYKOLAS] M-Вка, 1910a: „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu (istorijos piešinėlis)“, *Visuomenė* 5, 156–161.

- [BIRŽIŠKA, MYKOLAS] M-Bka, 1910b: „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu (istorijos piešinėlis)“, *Visuomenė* 6, 198–206.
- [BIRŽIŠKA, MYKOLAS] M-Bka, 1911a: „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu (istorijos piešinėlis)“, *Visuomenė* 1, 3–11.
- [BIRŽIŠKA, MYKOLAS] M-Bka, 1911b: „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu (istorijos piešinėlis)“, *Visuomenė* 6, 238–246.
- BIRŽIŠKA, M[MYKOLAS,] 1921: „Simanas Stanevičia“, *M[Mykolas] Biržiška, Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu*, Vilnius–Kaunas: „Švyturio“ b-vės spaustuvė, 57–63.
- CALEK, ANITA, 2019: *Nowa teoria listu, Bibliotheca Iagellonica. Fontes et studia* 34, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- DAUKANTAS, SIMONAS, 1845-02-12: Laiškas Teodorui Narbutui iš Sankt Peterburgo į Šiaurį, *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, [488]–501.
- Directorium horarum canonicarum et missarum pro Dioecesi Vilnensi*, in *Annum Domini MDCCCL [1847]*, sub regimine illustrissimi et reverendissimi Domini Venceslai Žyliński, Vilnae: Typis A[ntoni] Marcinowski, 1846.
- FAJANS, MAKSYMILIAN, 1857: *Wizerunki polskie* 10, Warszawa: w Drukarni Rządowej przy Kom[isji] Rząd[owej] Sprawiedliwości.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 1993a: „Naujoji Teodoro Narbuto ‘Lietuvių mitologija’“, *Lituanistica* 3(15), 9–16.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 1993b: „Pirmosios Teodoro Narbuto biografijos“, *Lituanistica* 2(14), 3–13.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 1996a: „Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto epistolinis dialogas“, *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*, parengė Reda Griškaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 11–170.
- GRIŠKAITĖ, REDA (par.), 1996b: *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui: epistolinis dialogas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 1998: „Apie ‘Lietuvių mitologijos’ genezę“, *Teodoras Narbutas, Lietuvių tautos istorija* 1, Vilnius: Mintis, 47–77.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2004: „Carlas von Schmithas ir Druskininkų kurorto pradžia“, *Lietuvos istorijos metraštis* 1, 74–102.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2005: *Mykolas Balinskis: kova dėl istorijos?*, Vilnius: Eugrimas.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2006: „*Necrolithuanica*, arba Dėl Carlo von Schmitho vietos Lietuvos archeologijos istorijoje“, *Carl von Schmith, Necrolithuanica*, parengė Reda Griškaitė, Algimantas Katilius, Vytautas Kazakevičius, Arturas Mickevičius, Vilnius: Versus Aureus, 25–94.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2014: „Teodoras Narbutas, arba Apie tai, ‘kaip nereikia rašyti istorijos’“, *Metai* 12 (gruodis), 122–136.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2015: „Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos ‘neakivaizdininkės’: ‘gender aspektas’ Vilniaus senienų muziejaus istorijoje (1856–1865)“, *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*, mokslo straipsnių rinkinys, sudarytojai Reda Griškaitė ir Žygintas Būčys, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 290–347.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2016a: „‘Kasdienybės rašymas’ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas (Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys)“, *ALt* 18, 255–302.

- GRIŠKAITĖ, REDA, 2016b: *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio dvaro literatė Aleksandra Volfgangaitė (Aleksandra Tekla Sofija Wolfgang, 1805–1861)*, Vilnius: LII leidykla.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2018a: „Tarp senosios ir naujosios Lietuvos: testamentinės Adomo Honorijaus Kirkoro ištarmės“, *Lietuvos istorijos metraštis* 1, 111–143.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2018b: „Zalučės ir Bareikiškių šeimininko Vladislavo Sirokomlės istorikos“, *ALt* 20, 9–82.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2020: „Teodoro Narbuto intelektualiniai žaidimai: Šiauriai kaip lietuviškų senienų muziejus“, *Knygotyra* 75, 259–326.
- GRIŠKAITĖ, REDA, 2021: „Birštono metamorfozė: nuo ‘suplėkusio vandens’ kaimelio iki sveikatinančio kurorto (Teodoras Narbutas apie Birštoną)“, *Metai* 8–9, 166–176.
- [JANKOWSKI, CZESŁAW], 1896: *Powiat oszmiański. Materjały do dziejów i ludzi* 1, zebrał i wydał Czesław Jankowski, Petersburg: Księgarnia K[azimierza] Grendyszyńskiego; Kraków: G[ustaw] Gebethner i Spółka.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1913: „Simanas Daukantas. Jo gyvenimas, darbai ir vargai (1793–1864)“, *Lietuvių tauta* 2(2): 1911–1912 m., 244–284.
- JANULAITIS, AUGUSTINAS, 1922: „S. Daukanto laišakai į T. Norbutą“, *Mūsų senovė* 1(4–5), 690–775.
- JASAS, RIMANTAS, 1971: „Bychovco kronika ir jos kilmė“, *Lietuvos metraštis. Bychovco kronika. Lituanistinė biblioteka* 10, 8–[38].
- JUREWICZOWA Z NARBUTTÓW, KAMILA, 1862: *Restytucja. Obrazek litewski*, we dwóch częściach, Wilno: w Drukarni A[dama] H[onorego] Kirkora.
- KATILIUS, ALGIMANTAS, 2015: „Dvasininkai Vilniaus laikinosios archeologijos komisijos veikloje“, *Kova dėl istorijos: Vilniaus senienų muziejus (1855–1915)*, mokslo straipsnių rinkinys, sudarytojai Reda Griškaitė ir Žygintas Būčys, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 263–279.
- KOWALCZUK, URSZULA, 2000: „Biografia i biblioteka. O korespondencji Karola Estreichera z Marią i Felicjanem Faleńskimi (1867–1903)“, *Sztuka pisania. O liście polskim w wieku XIX*, pod redakcją Jolanty Sztachelskiej i Elżbiety Dąbrowicz, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, [283]–293.
- KUČINSKIENĖ, AISTĖ, 2019: *Juozo Tumo-Vaižganto laišakai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- LAUBE, HEINRICH, 1854: *Bandomirowie. Powieść Kurlandzka*, przekład z niemieckiego [Teodora Narbuta], Wilno: w Drukarni M[auszy] Zymelowicza Typografa.
- LEBEDYS, JURGIS, 1955: *Simonas Stanevičius*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- LEBEDYS, JURGIS (par.), 1967: *Simonas Stanevičius, Raštai*, Vilnius: Vaga, 416–[435] (Simono Stanevičiaus laišakai Teodorui Narbutui į Šiaurius), 644–646 (laiškų paaiškinimai).
- LEBEDYS, JURGIS; JUOZAS GIRDIJAUSKAS (par.), 2010: *Simonas Stanevičius, Raštai*, fotografuotinis leidimas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, [620]–634 (fotokopijos); [940]–943 (vertimas į lietuvių kalbą) (1836-04-16 ir 1836-09-10 Simono Stanevičiaus laišakai iš Raseinių Teodorui Narbutui į Šiaurius); 1001–1002 (paaiškinimai).
- MERKYS, VYTAUTAS, 1972: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vaga.
- MERKYS, VYTAUTAS (par.), 1976: „Laiškai Teodorui Narbutui“, *Simonas Daukantas, Raštai* 2, Vilnius: Vaga, 720–780 (laiškai), 802–815 (paaiškinimai).

- MERKYS, VYTAUTAS, 1991: *Simonas Daukantas, antras papildytas leidimas*, Vilnius: Vyturys.
- NARBUTT, TEODOR, 1830: *Rys historyczny ludu cygańskiego*, Wilno: nakładem i drukiem A[ntoniego] Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1833: *Uprawa lnu, konopi i innych roślin włóknodajnych, oraz proste, tanie, Litewskiemu krajowi właściwe, sposoby zatrudniania się wyrobami z nich korzystnymi; oparte na doświadczeniach*, Wilno: nakładem i drukiem A[ntoniego] Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1835: *Dzieje starożytne narodu litewskiego 1. Mitologia litewska*, Wilno: nakładem i drukiem A[ntoniego] Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1837: *Dzieje starożytne narodu litewskiego 2. Śledzenia początków narodu litewskiego i początki jego dziejów*, Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1838a: *Dzieje starożytne narodu litewskiego 3. Pamiętki i wypadki historyczne od wieku szóstego po wiek trzynasty, tudzież rzeczy odnoszące się do Prussji, Łotwy, zakonów rycerskich*, Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1838b: *Dzieje narodu litewskiego 4*, Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1839a: *Dzieje narodu litewskiego 5. Od śmierci Gedymina do bitwy nad Worskłą*, Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1839b: *Dzieje narodu litewskiego 6. Panowanie Witolda w wieku piętnastym*, Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1840: *Dzieje narodu litewskiego 7. Panowanie Swidrygełły i Zygmunta*, Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1841a: *Dzieje narodu litewskiego 8. Panowania Kazimierza i Aleksandra*, Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1841b: *Dzieje narodu litewskiego 9. Panowania Zygmunatów*, Wilno: nakładem i drukiem Antoniego Marcinowskiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1847: *Dzieje narodu litewskiego w krótkości zebrane, z dołączeniem potoku pochodzeń ludów narodu litewskiego i czterech tablic rodowych książąt litewskich*, Wilno: nakładem Rubena Rafałowicza, drukiem Józefa Zawadzkiego.
- NARBUTT, TEODOR, 1848: „Obwarowanie miasta Wilna murem obronnym (Wyjątek z notat rękopisnych Komornika powiatu Lidzkiego P. Wiercinskiego)“, *Athenaeum* 3, 107–119.
- [NARBUTT, TEODOR,] 1856a: „Bulla Innocentego Papieża IV.“, *Teodor Narbutt, Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historii Litwy odnoszące się*, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 36–39.
- [NARBUTT, TEODOR,] 1856b: „Donacje Króla Mendoga“, *Teodor Narbutt, Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historii Litwy odnoszące się*, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 40–42.
- [NARBUTT, TEODOR,] 1856c: „Potwierdzenia papieżkie tych donacji“, *Teodor Narbutt, Pomniejsze pisma historyczne, szczególnie do historii Litwy odnoszące się*, Wilno: nakład i druk Teofila Glücksberga, 42–43.
- OSTROWSKA, TERESA, 1988: „Renier (Renjer, Reniér, Regnier, Reniger)“, *Polski Słownik Biograficzny* 31/1(128), 109–110.
- PEKANIEC, ANNA, 2013: *Czy w tej autobiografii jest kobieta? Kobięca literatūra dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, Kraków: Księgarnia Akademicka.

- PRAŠMANTAITĖ, ALDONA, 2008: „Vilniaus vyskupijos katedros kapitula ir 1863 m. sukilimas“, *Lituanistica* 54, 1(73), [19]–34.
- PRAŠMANTAITĖ, ALDONA, 2014: *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- RACZKIEWICZ, WINCENTY, 1874: *Wyjątek z rękopismu historycznego p. Wincentego Raczkiewicza. O Herulach Litewskich czyli Normandach, o Historykach o Litwie piszących i o alfabecie litewskim, oraz o Sławianach*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego.
- RACZKIEWICZ, WINCENTY, 1875: *Jeszcze o Litwie starożytnej*, Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego.
- RAGAUSKAS, AIVAS, 2009: „Ar istorikas Teodoras Narbutas (1784–1864) buvo istorijos šaltinių falsifikuotojas?“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 9, 324–335.
- RAMANAUSKAS, R., 1988: „I. Onacevičius apie T. Narbuto 'Lietuvių tautos istoriją'“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo drabai. Istorija* 29, 35–[44].
- RAŠKEVIČIŪTĖ, JURGITA ŽANA; AISTĖ KUČINSKIENĖ (par.), 2019: *Iš širdies ir tikru reikalu... Juozo Tumo-Vaižganto šeimininė korespondencija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- SKWARCZYŃSKA, STEFANIA, 2006: *Teoria listu*, na podstawie lwowskiego pierwodruku opracowali Elżbieta Feliksiak i Mariusz Leś, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- ŚLIWOWSKA, WIKTORIA, 1998: „Renier (v. Regnier, Reniger)“, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku*, słownik biograficzny, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 500.
- STANKEVIČ, ADAM, 2009: „XIX a. istorijos mylėtojas Vincentas Daugėla Narbutas“, *Gelvonai, Lietuvos valsčiai* 15, sudarė Vida Girininkienė, Kazys Morkūnas, Povilas Krikščiūnas, Vilnius: Versmė, 1158–1175.
- ŠALŪGA, R[OMULDAS], 1959: „Bychovco kronika“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A* 1(6), 149–[154].
- „Wilhelm Gräff. Nekrolog“, *Bibliopolisches Jahrbuch* 4, 1840, 32–33.
- ŽUKAS, SAULIUS, 1988: *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa.
- АФАНАСЬЕВА, Т[АТЬЯНА] Ю[РЬЕВНА]; Р[ОЗА] Ф[УАТОВНА] ГОРЯЧЕВА, В[ЯЧЕСЛАВ] В[ИТАЛЬВИЧ] ШВЕД, 2007: *Гродненские губернаторы (1801–1917). Документально-биографические очерки*, Гродно: Гродненская типография.
- АФАНАСЬЕВА, Т[АТЬЯНА] Ю[РЬЕВНА] и др. 2018: *Гродненская губерния: государственные, религиозные и общественные учреждения (1801–1917)*, Гродно: ЮрСаПринт.
- ДОБРЯНСКИЙ, Ф[ЛАВИАНЪ] НИКОЛАЕВИЧЪ, 1906: *Описание рукописнаго отдѣлення Виленской публичной библіотеки* 5, Вильна: Типографія „Русскій Починъ“.
- Собрание древнихъ грамотъ и актовъ городовъ: Вильны, Ковна, Трокъ, православныхъ монастырей, церквей, и по разнымъ предметамъ, съ приложеніемъ трехъ литографированныхъ рисунковъ*=*Zbiór dawnych dyplomatów i aktów miast: Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów, cerkwi, i w różnych sprawach, z przyłączeniem trzech rysunków litografowanych* 1–2, Вильна: въ Типографіи А. Марцоновскаго, 1843.
- ФЯДУТА, АЛЕКСАНДР (par.), 2003: *Фаддей Булгарин. Выбранае*, Мінск: „Беларускі кнігазбор“.

Summary

The critique of *Dzieje narodu litewskiego* (*The History of the Lithuanian Nation* 1–9, Vilnius, 1835–1841, [DNL]) had always made Teodor *vel* Teodor Mateusz Narbutt (*vel* Ostyk-Narbutt, 1784–1864) argue that he was not a layman nor a wilful forger. His own approach to defending himself against the attack was unique: he prepared a second edition of DNL and the so-called New Mythology – *Mytologija Litewska ze szczegółami do wiary, obyczajów i oświaty przedchrześcijańskiej Narodu litewskiego odnoszącemi się* (*Lithuanian Mythology with Details about the Belief, Customs, and pre-Christianity Education of the Lithuanian Enlightenment*, 1848), intended to publish the collection of sources of Lithuanian history kept at his manor in Szawry (Lith. *Šiauriai*; Grodno Governorate, as of 1843 Vilnius Governorate, Lida Region), and finally, as proof of his honest work, pieced together his scientific correspondence – the letters from scholars, old collectors, and other citizens that cared for Lithuania's past. Today, this collection that Narbutt made himself – *Korrespondencya Uczona* (*Scientific Correspondence* [KU]) is kept at the Manuscript Department of the Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Science (LMAVB: f. 18 [Manuscript collection B⁴], b. 185/2–185/16, 25r–791v).

Narbutt's peculiar method of defence bore an *ad te ipsum* character; however yet, due to historic circumstances (the sequestration of the Szawry manor, the seizure of the library and its transfer to the public library of Vilnius), originally designed as a tool of self-reflection, the collection became accessible to the public. And researchers dug into letters addressed to Narbutt with much gusto indeed. Nonetheless, the real attention grabbers were the celebrity names in this collection. Hence, just like the printed work of this historian, his handwritten legacy (in this case, correspondence), too, would often merit a fragmented read, which was largely due to its tremendous volume. For instance, DNL has 5,220 pages, KU 766 archival pages – a total of 1,532 pages *recto* and *verso*.

In other words, letters to Narbutt were never approached *in corpore*, as an intentionally built collection with an incredibly bright idea and purpose. The idea that the appearance of this epistolary compendium had been inspired by autograph-hunting, a hot trend at the time, should be disregarded straight away, because not every one of Narbutt's correspondents was a celebrity. With a few exceptions, their overarching trait was intellectual work and love of Lithuanian antiques. The goal of the article was to approach the collection of letters to Narbutt as a whole, as a means of self-reflection a unique weapon of defence. Narbutt's epistolary collection had never been dissected from any of these angles.

The research has showed that today, KU consists of 386 letters. It is correspondence in Polish, German, Russian, and French (in the order of appearance) written in 1808–1858 (4 letters are not dated). Of the authors of the letters, 68 are men, 3 are women. The social picture of KU is very colourful: from gymnasium students to civil governors, from clergy to members of governorate statistical committees. Still, most of Narbutt's correspondents

were historians, archivists, and litterateurs. Some of the authors were litterateurs just as they were landlords; historians, as they were government officials; clergymen, as they were collectors. This motley crew had one thing in common: they all had read *DNL*.

Cataclysmic political developments have prevented us from having *KU* in its final form. Not all the letters Narbutt himself had included in his collection have survived to this day. However, regardless of how incomplete *KU* today is, it features the names of nearly every scholar of Lithuania's history or lover of Lithuanian antiques of the period nonetheless. The underlying theme of *KU* is Lithuania's history, search for and dissemination of historic sources. The letters wax lyrical about *DNL*, while criticism is very subdued, if any. The collection reveals Narbutt as a prominent authority figure, a person that had rocked both the scientific world of the history of Lithuania and the public in general.

KU had a high psychological value for Narbutt as well. *DNL*'s critique in the press was a source of daily stress, and the letters from Narbutt's correspondents pointed to quite the opposite – approval of his research and *DNL*'s dissemination amidst the society. That was probably the reason why Narbutt fostered this collection so much. His ongoing concern was evident in his handmade folders for the letters, and even more so in his own notes. The books in his library were the only other thing that he would approach in a similar manner.

20th century historians have come to consider *KU* as a weighty piece of evidence of Narbutt as an honest researcher. However, what matters so much more is not the case of the so-called case of historic (non-)falsification, but the perception of *KU* as a whole. Most of the letters were written after the closure of the Imperial University of Vilnius. There was no official Vilnius school of history any more, but the historic thought had survived. It would present itself through search for and dissemination of sources of Lithuanian history, through historic tracts and reviews (anonymous as often as not). It would become evident on yet another level: in letters, hence private media that served as a forum for curious scientific seminars and epistolary dialogue on the subject of the history of Lithuania. It was through no accident that, instead of opting for just *Correspondence*, Narbutt titled his collection *Scientific Correspondence*. It stands to represent Szawry in its own peculiar way as well. The provincial manor became an intellectual centre – something that would have been impossible but for *DNL*, with all the mistakes that were (not) made in the tract.

REDA GRIŠKAITĖ
XIX amžiaus istorijos skyrius
Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17
LT-01101 Vilnius, Lietuva
el. p.: redahistoria@gmail.com

Gauta 2021 m. spalio 1 d.